

KATOLIČKA CRKVA U OTOMANSKOJ BOSNI U XIX. STOLJEĆU

Poznati povjesničar dr. Krunoslav Draganović živo se zanimao za povijest Bosne i Hercegovine, a osobito ga je zanimalo XIX. stoljeće, prevratničko vrijeme, desetljeća koja najavljuju nužnu propast stoljetne otomanske vlasti u toj pokrajini i dolazak novih vremena. U ideološkom smislu Draganović je – kao i brojni drugi Hrvati – gajio romantičarsku ideju koja bi se mogla sažeti u onu poznatu izreku da su „muslimani cvijeće hrvatskog naroda“; pa je u tu svrhu išao čak u Carigrad (Istambul), gdje se susreo s nekim starim begovima iz Bosne i Hercegovine, koji su nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. napustili svoju domovinu i odselili u Tursku. S njima je razgovarao te o njima pisao dosta nekritički, puno više s pozicije romantizma nego povijesne znanosti i – stvarnosti.

U njegovoj ostavštini čuva se i nekoliko radova o XIX. stoljeću u Bosni i Hercegovini, među kojima su najznačajniji upravo oni o stanju Katoličke crkve u tim „posljednjim vremenima“. Najvažniji izvor kojim se Draganović služio konzularna su izvješća austrijskih poslanika u Bosni, a koja se čuvaju u Državnom arhivu u Beču. U njegovoj se ostavštini nalaze i brojni prijepisi iz kojih se vidi kako se Draganović uistinu kvalitetno pripremao da bi mogao s uvjerljivošću i znanstvenom odgovornošću pisati o zadanoj temi. Ovdje donosimo četiri članka koji govore o istoj temi: Katolička crkva u XIX. stoljeću u Bosni i Hercegovini. Tim člancima prethode dva iz opće povijesti Bosne i Hercegovine u XIX. stoljeću: 1) „Pogledi na zadnja desetljeća turske vlade u Bosni“; i 2) „Carski namjesnici“ (u Bosni u XIX. stoljeću) te jedan neznanstveni članak, koji opisuje Draganovićevo putovanje u Tursku i njegove razgovore sa starim begovima koji su 1878. pobjegli iz Bosne u Tursku: „Hadži Selim-beg Šahinpašić i okupacija Bosne“. Nadam se da ćemo i te članke obraditi i objaviti u doglednoj budućnosti.

(1)

Stanje Katoličke Crkve

Na prvi pogled XIX. vijek predstavlja u povijesti Crkve u ove dvije turske pokrajine ponešto drhtavu ali uvijek neprekinutu i stalnu uzlaznu liniju. Broj vjernika snažno raste. Iz godine u godinu množi se također i broj župa i samostalnih kapelanija. Broj samostana, koji se već preko 150 godina zadržavao na ona tri tradicionalna: Kraljevoj Sutjesci, Fojnici i Kreševu, obogatio se mladima: Širokim Brijegom (1846), Gučom Gorom, Tolisom i Plehanom (1852), Livnom (1854), Humcem (1867) i Petrićevcem (1872). Prvi manastir u Hercegovini zahvaljuje svoj postanak prvom veziru Hercegovine Ali-paši Rizvanbegoviću, a prva tri novopodignuta u Bosni, kako izgleda, silovitom reformatoru Bosne Omer-paši Latasu. Župe u Herceg-Bosni bez poteškoća i prekida se popunjavaju. To isto vrijedi i za stolicu apostolskog vikara otomanske Bosne osim onih 8 godina od Barišićeva premještaja u Hercegovinu do imenovanja fra Marijana Šunjića (1854). U poredbi s prošlim vijekovima

bila je to neobično mirna i svijetla slika života Crkve. Kao da je bilo nestalo onih teških potresa prošlih vjekova: krvavih progona, rušenja crkava i samostana, ubijanja misnika i vjernika, apostazija u masi, pokreta desetaka tisuća vjernika, koji su napuštali Bosnu i tražili utočište u kršćanskim zemljama; ukratko, pojava koje su prijetile i samom opstanku katolicizma u Bosni i grafikon njegova života pretvarale u vrludavu, iskidanu crtu na smrt bolesna čovjeka.

Ali ni ovo stoljeće nije nipošto bilo onako mirno, kako bi nam se to moglo učiniti. I ono je ispunjeno poteškoćama, borbama, globama, nerijetkim tamnicama i izgnanstvima izvana, a u vlastitim redovima sukobima te mukama novog preobražaja iznutra. Više franjevacu umire u tamnici, prognanstvu ili od ubojičine ruke. Bivši provincijal fra Stipo Marijanović gine od hajduka na Kopilima kraj Travnika. Zaslužnog i neustrašivog fra Lovru Karulu, koji je proveo prvu Tijelovsku procesiju u Bosni (1860.) i često branio raju na turskim sudovima, u dubokoj starosti zaguši najmljeni ubojica Ciganin kod sela Kovačića (1875) na povratku sa sv. Mise. Tijelo ovog mučenika počiva u istoj samostanskoj crkvi na Gorici kod Livna, u kojoj leži i biskup fra Augustin Miletić, umro na glasu svetosti god. 1832. Uostalom, nisu samo ova dva svetačka lika jedini veliki ljudi, koje je dala bosanska franjevačka redodržava u burnom XIX. vijeku, ispunjenom bunama i pokušajima carskih reformi. Uz njih stoje na odličnom mjestu borbeni biskup fra Rafo Barišić i učeni fra Marijan Šunjić; književnici i povjesničari Jukić, Knežević, Bakula, Martić i Nedić; ovaj posljednji, uz fra Petra Kordića, fra Iliju Starčevića i još po kojeg junačkog pregaoca, bio je prosvjetitelj, zaštitnik i otac svoga puka, kojih uspomena u narodu ne umire.

Pokušano je u ovoj radnji, da se dâ vanjski okvir političkih prilika, sultanovih reformi i liberalizacije države te otpora „staroturaka“ protiv novoga duha u carstvu, posebno protiv izjednačenja muslimana i nemuslimana pred zakonom i u životu, ukratko stvari, bez kojih ne možemo razumjeti ni vjersko stanje i razvoj Katoličke Crkve u Bosni.

Spomenuli smo i Omer-pašino provođenje reformi. Pred njega je stupio fra Martin Nedić i zatražio dozvolu za podizanje četvrtog samostana u Bosni. Razlog, koji je naveo, bio je izrazito politički i Omer-paši mio: da mladi franjevci ne moraju ići u Austriju na studije nego da ih u Bosni, u tom četvrtom manastiru svršavaju. Paša je obećao svoju pomoć kod Porte i riječ održao.¹ Ali glede druge stvari, gradnje crkava, koju je bio najavio kršćanskoj raji, morao se je kasnije mnogo ograničiti: te crkve ne smiju imati nikakva vanjskog znaka i ne smiju svojim oblikom izgledati kao crkve te se smiju graditi jedino u ime kuće za stanovanje svećenika.²

¹ *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 630 – 27. 11. 1851.

² Omer-paša pripovijeda Atanaskoviću, da je sa zadnjom poštom primio iz Carigrada ovlaštenje da daje dozvole u gradnji crkava, „jedoch sey er angewiesen hierin mit grosser Umsicht zu verfahren, und die verjährten Vorurteile der muselmännischen Bevölkerung sorgfältig zu schonen. Die Gotteshäuser dürfen durch keine äussere Form auffallen, oder als solche irgend ein Kennzeichen ha-

Tokom vremena stižu sve više dozvole iz Carigrada za gradnju crkava: za vrijeme namjesnika Huršid-paše 9 za katoličke crkve, a onda, nešto kasnije, 14 za pravoslavne. Ali sa samom dozvolom nije bilo sve riješeno; ne samo izvođenje gradnje i troškovi oko nje, nego i same legalne poteškoće, koje se onda gdjekada još godinama vuku. Primjera radi navodimo sarajevsku crkvu iz 1859.³ i još značajniju samostansku i župsku crkvu u Tolisi, u svoje vrijeme najveću i najljepšu crkvu u cijeloj Herceg-Bosni. O tom поближе govori 1861. grof Giorgi u svom listu ministru grofu Rechbergu,⁴ a i izvjesna druga vrela.

Sarajevski konzul veli kako je župnik, „le digne fra Martin Nedić“, prije više godina dobio dozvolu od sultana za njezinu gradnju, ali kad je sav građevni materijal bio sabran i gradnja imala započeti, zabranio mu je tuzlanski kajmakam pod izlikom, da u mazbati nije nešto u redu. Iako je dozvola bila očito valjana, ipak je toliška župa poslala novu molbu na velikog vezira Ali-pašu. Taj je molbu odbio, jer su katolici „uzurpirali“ zemljište u neposrednom tvrđavnom pojasu. Nato konzul moli grofa Ludolfa u Carigradu, da ponovno intervenira kod Porte. U Bosni, po njemu, postoje tek tri tvrđave, dok su ostale napola ruševine još iz vremena prije izuma vatrenog oružja i određene da budu uopće uklonjene. Najbliža takva stara utvrda daleko je od Tolise puna dva sata. – Konzul tu nema pravo, jer je grad u Gradačcu od toliške crkve šest sati hoda, ali je ipak u žalbi izvjesnih domaćih „staroturaka“ stajalo, da bi tornjevi crkve bili uz same gradske zidine pa bi neprijatelj preko njih lako mogao ući u grad! U takvim prilikama crkva je morala biti sagrađena istom 1872, odnosno konačno dovršena tek 1881.

Kada je sultan na intervenciju evropskih vlasti počeo lakše i obilnije davati dozvole za gradnju crkava, prenijela se postepeno borba na tornjeve i zvona. Zvona su bila smatrana nekim „bojnim zovom“ protiv turskog gospodstva i protiv islama. U Kreševu npr. kad su zazvonila prva zvona na crkvi, lupale su žene u muslimanskoj mahali po tepsijama i bakračima, samo da nadglasaju zvonjenje s crkve. U Brčkom se još 1871. na istom sagrađeni zvonik pravoslavne crkve penjao svako jutro mujezin i „učio ezan“, dok ga turske vlasti nisu u tome zapriječile.⁵

ben, sondern können da, wo ein wirklicher Bedarf vorhanden, behutsam und nur unter dem Namen der Wohngebäude für die Geistlichen aufgeführt werden. – Auf meine Bemerkung, dass diess sich sehr schelcht mit der in Journal in Constantinopel gepriesenen religiösen Toleranz, welche in der Turkey mehr als anderswo gehandhabt werde – räumen lasse, entgegnete er lächelnd diese Behauptung des besagten Journals sey allerdings ein bischen zu gewagt“ (*Konz. izvj. Sar.*, 689 – 18. 12. 1851.). – Slično se kasnije tuži von Rössler na uskogrudno nepovjerenje turskih vlasti glede visine, širine, broja prozora na crkvama itd. (*Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 40 – 28. 10. 1859.).

³ *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 32 – 20. 8. 1859.

⁴ *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 42 – 14. 9. 1861.

⁵ *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 41 – 29. 7. 1871. Još poznatije borbe bile su o zvonu pravoslavne crkve u Bosanskoj („Turskoj“) Gradiški te iste godine.

U vrijeme, koje mi obrađujemo, pada i osnutak prvih škola u Bosni, određenih ne samo za izobrazbu budućeg franjevačkog klera nego i sam narod kao takav. Seriju pučkih škola otvorio je vrli fra Ilija Starčević, pouzdanik Husein-kapetana, Zmaja od Bosne, s onom u Tolisi god. 1826. ili možda još i ranije. Njihov broj je rastao te ih je okupacija zatekla 54.

O ovom i o drugim važnijim pitanjima iz života Crkve pod kraj turske vladavine u Bosni ne možemo u ovoj kratkoj studiji raspravljati. Fali nam za to potrebni prostor. Među ostalim moramo po strani ostaviti i utjecaj Ilirskog pokreta u Bosni kao i uopće pitanje buđenja narodne svijesti (dotakli smo ga se samo usput da upozorimo na ovu ili onu nepoznatu činjenicu ili da ispravimo mišljenja o nekim već poznatim).

Jednako tako nije nam ovdje moguće obraditi ni izvjesna pitanja eminentno crkvenog značaja kao što je npr. dolazak ili barem pokušaj dolaska u Bosnu izvjesnih drugih redovnika, koji ne pripadaju Franjevačkom redu, kao što su to trapisti i lazaristi,⁶ a zatim i postojanje svjetovnog klera bilo latinskog bilo glagoljaškog. Dok je poznata činjenica da su s onu stranu Neretve, u Trebinjskoj biskupiji redovito bili svjetovni svećenici latinskog jezika, manje je poznata ona druga, da je u Bosni bilo popova glagoljaša još do sredine XIX. vijeka, iako u manjem broju i to kao kapelana kod župnika - franjevaca. Najviše ih je bilo za biskupa fra Grge Ilijića iz Vareša (1802. svega 10, a franjevaca 85, god. 1806. devet kraj 79 svećenika - redovnika). Ilijić je htio imati barem nešto klera, koji bi jedino o njemu ovisio. Možda je nešto slično bilo i za njegova predšasnika Botoš-Okića. – Osjeća se pomanjkanje jedne dobre monografije o ovom i o nekoliko drugih važnih pitanja crkvene povijesti u Bosni.

Među pitanja te vrste spada svakako i tzv. „Barišićeva afera“. O njoj je dosta pisano,⁷ ali zadnja riječ svakako nije o njoj rečena. Po svojoj težini i opsegu ona je bezuvjetno najteži potres, koji je Crkva doživjela u XIX. vijeku. Svećenici i katolički narod bili su podijeljeni u dvije oštro zavađene stranke, na „biskupovce“ i „provincijalovce“ pa su turske vlasti dale čak provesti glasovanje u narodu. Ogorčena borba vodila se nešto manje od 14 godina,

⁶ Francuski konzul Moulin vodio je u tom pravcu izvjesne pregovore u Parisu 1869., da svoju vladu potakne da lazaristi, koji su već na Orijentu bili poznati i ukorijenjeni, otvore u Sarajevu višu katoličku školu. Konzul Zoretić misli, da to Moulin čini „radi privatne osвете franjevcima“. Bosanski franjevci ne vjeruju, da bi to bilo lagano izvesti, ali nisu posve bez brige te mole po Martiću, da stvar u Parisu ispita i njima javi (*Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 58 res. – 18. 12. 1869.).

⁷ MATASOVIĆ, *Fojnička regesta*, u Spomeniku SKA, LXVII, 260-371. R. GLAVAŠ, *Spomenica pedesetgodišnjice hercegovačke franjevačke redodržave*, Mostar, 1897. R. GLAVAŠ, *Život i rad fra Rafe Barišića*, Mostar, 1900. JELENIĆ, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, I, Zagreb, 1925, 21-30. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, II, Sarajevo, 1915. B. GAVRANOVIĆ, *Uspostava katoličke redovite hijerarhije u B. i H. 1881. godine*, Beograd, 1935, 3-8. Zatim kod T. Alaupovića, Čubrilovića itd.

najprije samo u kleru, a kasnije je i sam puk zahvatila. Smutnje i međusobni napadaji bili su prešli granice Bosne i otišli na sva mjesta, koja su mogla imati riječ u toj mučnoj prepirci: papi, sultanu i bečkom dvoru. „Borilo se bez pardona na svim linijama: u Bosni, Rimu, Beču i Carigradu, na veliku sablazan i štetu svega puka.“⁸ Najveći dio bosanskih franjevaca ostao je uz provincijala Marijanovića; manji dio i franjevci iz Hercegovine pristali su uz biskupa Barišića. U ovim nesretnim i sablažnjivim nutarnjim borbama odjeljuje se Hercegovina od Bosne Srebrene (1844) i formira u posebnu kustodiju (1852), jedina njihova pozitivna i sretna posljedica.

Ocjenjujući razloge spomenutog sukoba navodi Jelenić⁹ „posebnu kuhinju“ i „novi i najodličniji dio franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci“, koje je biskup Barišić svakako za sebe tražio, a zatim njegovo zaboravljanje dobročinstava, koje mu je provincija učinila. Po Gavranoviću¹⁰ ondašnji „nemiri“ „ipak se mogu pravo objasniti jedino značajem onoga, koji ih je izazvao“, tj. Barišića.

Međutim, nama se čini da je pravi razlog „Barišićeve afere“ i mnogih sličnih sukoba, doduše manjih po žestini i posljedicama, mnogo prirodniji i dublji nego što ga oba spomenuta ugledna historičara, sina bosanske provincije, nalaze i utvrđuju. Taj razlog su dva gospodara, često puta u nesuglasicama, nad istim subjektima; dvije jurisdikcije, u teoriji međusobno jasno razgraničene, ali u praksi, kraj tolikih privilegija, izuzetaka i pravnih običaja, nejasne i nerazmrsivo isprepletene; dvije zapovijedi nerijetko suprotne, uvaživši posebno ćud i značaj onih, koji su ih izdavali. Vrijedi to i za Barišića, i to u posebno velikoj mjeri, ali jednako tako i za njegova glavnog protivnika provincijala fra Stipu Marijanovića. Samo što se isključivo njihovim karakterom i temperamentom cijeli sukob, u svoj njegovoj težini i žestini, ne može shvatiti ni rastumačiti.

Na jednoj strani sukoba bila je franjevačka provincija „Bosna Srebrana“ ili po istoimenom mjestu blizu Drine „Bosna Srebrenička“. Ona se u bezbrojnim spomenicima naziva „redodržavom“, uzvišenim i ljubljenim pojmom, koji kroz šest vjekova predstavlja u Bosni sve ono, što je najljepše, najvažnije, najpotrebije za život i očuvanje Katoličke Crkve. Ta redodržava, plejadom svojih skromnih i bogoljubnih članova, sinova Asiškog Patrijarha, uzdasima, znojem i krvlju nebrojenih pregalaca i mučenika, cementirala je temelje katoličanstva i spasila kršćanstvo u dušama, u kojim se ono još spasiti dalo. Ona nije čekala ni dobivala mnogo pomoći izvana. Živjela je svojim životom postepeno dosta različitim nego druge redovničke provincije, stvorila je svoje običaje i svoja pravila, često puta paktirajući sa sultanom i Turcima, zadobila „mare magnum“ povlasticâ. Dugi vjekovi borbe i patnja proizveli su i poseban tip brkatog bosanskog „ujaka“, koji je svojim vladanjem i mišljenjem duboko srastao sa svojim narodom, ponekad na uštrb redovničkog pravila i crkvenog zakonika, kako su to ona teška vremena tražila, a što stranac redo-

⁸ JELENIĆ, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, 22.

⁹ JELENIĆ, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, 21.

¹⁰ JELENIĆ, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, 7.

vito nije mogao razumjeti. A ti su „ujaci“ u redodržavi, u „majci provinciji“, ostvarili i demokraciju svoje vrste, u kojoj je svaki punopravni član osjećao da i on vlada, izabire, određuje i utječe na sudbinu redovničke zajednice, a s njom i cijelog ljubljene naroda. O njoj se, konačno, sudovi vrlo razilaze. Za jedne je Bosna Srebrena „biser“ ili „alem-kamen“ cijeloga Franjevačkog reda; za druge opet – kao i dugogodišnjeg tajnika Propagande u vrijeme Inocenta XI. mons. Cerri-a¹¹ - upravo protivno od tog pojma.

Na drugoj strani stoji biskup kao predstavnik Crkve sa vlašću od Boga da vlada nad povjerenim si duhovnim stadom i njegovim duhovnim pastirima. On je, doduše, u Bosni više u skrovitosti, u pozadini i tajnosti radi prilika i ugovora, ali tim istim nije izgubio ništa od svog duhovnog karaktera i svoje moći, makar da u javnosti obično nastupa redodržavnik, a ne biskup. I kad je biskup počeo naglašivati svoju vlast i svoj autoritet na svećenicima, ne, doduše, kao redovnicima nego kao dušobrižnicima, već su bili tu elementi razmimoilaženja i sukoba.

A do tih je u prošlosti vrlo često dolazilo. Tako često, da je sukob biskupa i provincijala, barem u nekim vjekovima, zapravo pravilo, a ne iznimka od njega. To vrijedi npr. za XVII. vijek, a slično tako i za XIX. Prvi biskup tog stoljeća fra Grgo Ilijić, zvan također i Zlović, misli da je to „mrsko ime“ dobio „naslidujući najvećeg Obranitelja Našega svetog Iliju Proroka“ (tj. patrona Bosne), jer je on kao i sv. Ilija uvijek tražio „opsluženje zapovidi i zakona Božjega i Crkvenoga“. Njegov nasljednik fra Augustin Miletić nije, izgleda, imao nikakvih nesuglasica s redodržavnicima. Ali daljnji jesu: Barišić, Šunjić i Franković. Posljednji biskup prije okupacije 1878., fra Paško Vuičić, također je slabo sudio o provinciji, barem u početku, ali se spasio od sukoba s njom klasičnom igrom „Flucht nach vorne“, bijegom prema protivniku, što mu onda u Rimu nije bilo u dobro upisano i što spada u bitne razloge njegova odlaska s biskupske stolice u Bosni. Jer kako god je nepravilno i nedopušteno, da se biskup miješa u redovničku disciplinu po samostanima – osim u slučajevima, koje zakon izričito predviđa – isto tako i još više to je nedopušteno redovničkim poglavarima u stvarima biskupske vlasti i discipline. Razboriti Šunjić pokušao je riješiti to pitanje odlaskom iz samostana na župu Brestovsko, „biskupsku“ župu i sjedište.

Međutim o tim stvarima ne raspravlja ova radnja. Ona s obzirom na Katoličku Crkvu u Bosni u zadnjim desetljećima turske vlade želi unijeti nešto svjetla u tri dosta nepoznata ili barem zanemarena poglavlja: nastup biskupa kao predstavnika katolika pred turskim vlastima i prijenos njegove stolice sa sela u glavni grad zemlje, Sarajevo („Izlaz iz Ghetta“), zatim vjerske prelaze, uglavnom apostazije na islam te konačno borba austrijskog i francuskog utjecaja na Katoličku Crkvu u Bosni.

¹¹ THEINER, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium*, II, Zagreb, 1875, 213.

(II)
„Izlaz iz Getta“

Zadnja desetljeća turske vlade u Bosni karakterizirana su pokušajem Katoličke Crkve da „izađe iz Getta“. Pokušaj u svom prvom dijelu – da biskup zastupa Crkvu i katolički narod, a ne redovnički poglavari ili u rijetkim slučajevima drugi obični svećenici – uspijeva u dovoljnoj mjeri. U drugom dijelu – da se biskupska stolica premjesti iz zabitnog Brestovskoga u glavni grad zemlje – pokušaji još nisu doveli do konkretnog rezultata i to ne radi opiranja turske vlasti ili „države zaštitnice katoličkih kršćana“, Austro-Ugarske, nego radi kolebanja i oklijevanja samog biskupa. Istom uspostava Hierarhije u Bosni i Hercegovini bulom „Ex hac Augusta“ od 5. srpnja 1881. postavlja nadbiskupsku stolicu u Sarajevu i biskupsku u Banja Luku. Treća je stolica u Mostaru za Mostarsko-duvanjsku biskupiju, čijem je biskupu povjerena i uprava Trebinjske dijeceze. Samo tu nije bilo promjene u sjedištu biskupa, pošto je odlučni i dalekovidni prvi apostolski vikar za Hercegovinu Fra Rafo Barišić odmah od početka bio odredio Mostar za sjelo biskupije odnosno novoosnovanog apostolskog vikarijata (1846) i već slijedeće godine blagoslovio kamen-temeljac svoje rezidencije u Vukodolu, predgrađu Mostara.

Gotovo četiri vijeka povijesti Crkve u Bosni redovito se susrećemo s činjenicom, da franjevački kustod ili provincijal ili tri gvardijana glavnih bosanskih samostana zastupaju pred turskim vlastima Crkvu i katolički narod u zemlji. Biskupa ne vidimo nigdje pred vlastima u tom svojstvu. On pred njih izlazi tek u slučajevima, da je za nešto okrivljen. Već dubrovački poslanik kod Visoke Porte Matija Gundulić 1674.¹² spominje, kako se „biskup ne usuđuje javno ispovijedati svoj biskupski karakter, dok nema ovlaštenja od svjetovne (turske) vlasti“, koje „iziskuju oni barbari i za samo vršenje duhovne jurisdikcije te si daju za to vrlo dobro naplatiti. A grčki prelati (vladike) naprotiv slobodno nastupaju u javnosti sa svojim (biskupskim) karakterom.“ A sve to dovodi katoličke biskupe u vrlo nepovoljan položaj u zemljama turske vlasti (poslanik govori izričito o Bosni, Srbiji i Bugarskoj).

S grčkim odnosno pravoslavnim episkopima posve je drugi slučaj. Carigradski patrijarha Genadije, izabran po nalogu Mehmeda II. el Fatiha iste godine, kad je i Carigrad pao u turske ruke (1453), sklopio je sa sultanom „konkordat“ i dobio mnoge povlastice i slobode. Slične takve uživao je i srpski patrijarh odmah od obnove pečke patrijaršije (1557).¹³ Doduše, nakon jednog vijeka opstanka bila je patrijaršija opet dokinuta (1664) i to iz političkih razloga, radi kakvih je bila ranije i obnovljena. Vladičanska mjesta u njoj preuzimaju kasnije „Fanarioti“, carigradski Grci, i zadržavaju sve privilegije na temelju starog, Genadijeva, sporazuma, kasnije toliko puta potvrđena.

¹² J. MATASOVIĆ, *Regesta fojnicensia*, Spomenik SKA LXVII, 173.

¹³ K. DRAGANOVIĆ, „Massenübertritte von Katholiken zur „Orthodoxie“ im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft“, u rimskom časopisu *Orientalia Christiana Periodica*, vol. III, 1937. Kao posebni otisak, Rim, 1937, 56-60. Tamo je navedena i literatura o predmetu.

To su, u biti, razlozi, radi čega se pred turskim vlastima kao zakoniti predstavnici katolika pojavljuju samo redovnički poglavari ili, vrlo rijetko, po koji svjetovni svećenik kao Don Šimun Matković iz Olova.¹⁴

Seriju katoličkih predstavnika kod Turaka otvorio je bosanski kustos svete uspomene fra Anđeo Zvizdović iz Vrhbosne (Sarajeva). Junački je nastupio pred osvajačem Bosne Mehmedom II. (1463), da li pozvan ili nepozvan, ostaje nerazjašnjeno, i dobiva od njega glasovitu „Ahd-namu“¹⁵, pravu „charta magna libertatum“ bosanskog katolicizma i pravnu bazu njegova opstanka. Ova „velika milost sultana Mehmed-hana“ prema franjevcima, potvrđena svečanom zakletvom: „Tako mi četiriju knjiga; tako mi velikog Proroka našega; tako mi sto dvadeset i četiri tisuće proroka, i tako mi moje sablje, kojom se pašem!“, ostala je svetinjom i za njegove nasljednike, makar da nije manjkalo pokušaja od strane izvjesnih paša i vezira, da je ospore, možda najviše zato, da na njoj zarade velike novce. Zanimljivo je mišljenje Sulejmana Bajraktarevića,¹⁶ odakle inače tvrdom osvajaču Bosne ta „blagost i naklonost“ prema franjevcima. Po zauzeću Carigrada nastanio se Mehmed II. u franjevačkom samostanu u prvoj polovici lipnja 1453., dok je tek u drugoj polovici otišao natrag u svoju prijestolnicu Jedrene (Drinopolje). Možda to dobro pogođeno ponašanje carigradskih franjevaca, a svakako i državni razlozi, da Bosna ne ostane pusta i neobrađena, bili su razlogom visoke carske milosti.

Obred podnošenja na uvid svakom novom carskom namjesniku i novom muli, velikom sucu, opisan je toliko puta¹⁷ – da ga nije potrebno opetovati. Doduše, ta svečana ceremonija i binjiš, kojim bi bosanski vezir ogrnuo fratarske predstavnike, stajala je teških novaca. Ali rezultat toga, djelomična sloboda ispovijedanja vjere, ne da se uopće novcem platiti.

Desetljećima i vjekovima nastavlja se taj običaj. Kod svega toga i u sličnim drugim prigodama nastupa pred turskim vlastima nema nigdje biskupa. To ne znači, da on ne postoji ili da osmanlijska vlada ne zna za njegov opstanak. Njega nema naprosto zato, jer je netko drugi, a ne on, priznat za katoličkog predstavnika.

Promjene dolaze tek kasnije, mnogo kasnije. Kad je Austrija uspjela u mirovnim ugovorima, posebno onom u Svištovu (1791), nametnuti Turskoj „kapitulacije“, po kojim joj je bilo priznato pravo zaštite katolika pod turskom vlašću, otvaraju se izvjesne nove perspektive i bosanskim katolicima. Doduše, nisu Austriji u prvom redu bili pred očima katolički interesi već pojačanje vlastitog upliva na otomanske podanike katoličke vjere, ali opet nema sum-

¹⁴ M. VANINO, *Kašičevo izvješće o Don Šimi Matkoviću 1613*, Vrela i prinosi I, 80-90.

¹⁵ MATASOVIĆ, *Regesta fojnicensia*, No 1; FABIANICH, *Firmani inediti dei sultani di Costantinopoli ai conventi francescani e alle autorità civili do Bosna e di Erzegovina*, Roma, 1898.; J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo, 1912., I., 116; F. BABINGER, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München, 1953., 240.

¹⁶ *Jedan značajan turski dokument o pobuni u Makarskoj 1621*, u Zborniku Hist. instituta J. A., Zagreb, 1959., sv. 2, 73.

¹⁷ Vidi kod V. KLAIĆA, *Bosna, Zemljopis*, Zagreb, 1878, 96-97.

nje, da je taj njezin „Schutzrecht“ donio i katolicima izvjesne, ne uvijek sitne koristi.

Upravo pozivom na to austrijsko pravo zaštite katolika obraća se apostolski vikar fra Rafo Barišić na austrijskog cara Ferdinanda V. svojim doista snažnim memorandumom od 1. svibnja 1837. iz Kraljeve Sutjeske.¹⁸ On, „na molbe i suze svih katolika“, traži od cara diplomatsku zaštitu za obespravljenu „latinsku“ raju.

Uspjeh Barišićeve spomenice bio je izvanredan. Carski internuncij u Carigradu barun Stürmer isposluje od mladog reformnog sultana Abdul Medžida ferman, kojim se dokida omraženi džulus, porez na slobodu katoličkog bogoslužja, zatim zabrana kadijama, da vjenčavaju katolike i konačno akt, kojim se čitav katolički živalj stavlja pod zaštitu Austrije.

Nato pohrli Barišić 18. siječnja 1841. veziru u Travnik, u biskupskom ornatu i s križem na prsima, noseći carski ferman. Pošto ga je vezir pročitao, zaogrne biskupa i tajnika mu binjišem i izda bujrontiju, kojom zatraži od svih područnih vlasti, da se spomenuti ferman svuda strogo opslužuje.¹⁹

Tim Barišićevim činom učinjen je prodor u vjekovne običaje prava zastupanja Crkve pred turskim vlastima. Nisu ga odmah svi biskupi slijedili, najviše zato, jer nisu imali nastupa i čvrstoće jednog Barišića. Ali se malo pomalo uvodi i taj novi običaj uz kolebanje i mlitavo opiranje turskih vlasti.

Jedna od najznamenitijih skupština, u kojoj su franjevci nastupili kao zastupnici bosanskih katolika – Nedić, Šunjić i Dropuljić ispred sutješkog, fojničkog i kreševskog samostana – bila je ona vilajetska u Travniku 1848. pod vezirom Tahir-pašom. Bosna tada nije imala biskupa: Barišić je bio premješten u Hercegovinu, a novi nije bio imenovan sve do Šunjića god. 1854. Fra Martin Nedić vrlo je živo prikazao taj sastanak bosanskih prvaka pod predsjedanjem vezira,²⁰ sa služenjem crne kave i raspaljenih čibuka, sa običajnim oslovljavanjem carskog namjesnika od strane „praha njegovih nogu“ tj. prisutnih velikaša, i sa tvrdim riječima Tahir-paše bosanskim bezima, od koliko su tisuća krštene raje pokupili harač, a koliko su od toga uplatili državnoj hazni, da im onda ljutito dobaci: „Raju ste globili, a carsku blagajnu pokrali!“ Malo je što moglo tako zgodno poslužiti Ivi Andriću za njegove opise u „Travničkoj hronici“ i drugdje, iako upravo nitko ne spominje ovih Nedićevih uspomena kao njegova izvora.²¹ Skupština je konačno donijela zaključak, točnije, nametnuo ga je Tahir-paša, da se ukida obligatna besplatna rabota kmetova zemljoposjednicima, tzv. „beglučenje“ ili „begluk“ (u Srbiji je se zvala „kulukom“), a uvodi trećina („tretina“) od prihoda zemlje namjesto dosadašnje devetine. Fra Martin kao zastupnik posavskih kmetova, koji su agama davali rabotu i devetinu, dok je Gornja Bosna uglavnom i prije davala trećinu

18 J. JELENIĆ, *Biobibliografija Franjevaca Bosne Srebreničke*, I, 24.

19 J. JELENIĆ, *Biobibliografija Franjevaca Bosne Srebreničke*, 24-25.

20 „*Serafinski perivoj*“, 1908, 171-173; JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, II, 37; Vasilj POPOVIĆ, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi: za vreme reformnog režima Abdul-Medžida (1839-1861)*. Beograd, 1949, 72-73.

21 Midhat ŠAMIĆ, *Istoriska podloga Travničke hronike Ive Andrića*, Sarajevo, 1962.

uz izvjesne posebne obveze bega prema kmetu, energično se borio protiv te po narod vrlo teške novotarije, ali uzalud jer se većina izrazila za „tretinu“, na prvom mjestu sarajevski pravoslavni kon-episkop Grk Ignjatije. Kasniji događaji dali su Nediću pravo. Izbio je čitav niz pobuna u Posavini, narod je pretrpio najteže nevolje i mnoga je krv bila prolivena. Ali se tom zgodom pokazalo i to, kako s pravoslavne strane nastupaju najviši vjerski dostojanstvenici, a s katoličke samo obični redovnici. Nerazmjernost na štetu „latinske raje“. Samo prisutnost katoličkog biskupa mogla je tu održati ravnotežu.

Negdje u listopadu 1851. obratio se dubrovački biskup kao upravitelj Trebinjske biskupije putem austrijskog vicekonzula u Mostaru Marka Vuletića na hercegovačkog namjesnika Ismail-pašu ne samo da mu dâ dozvolu, da obavi krizmu u svom dijelu Hercegovine nego i da mu budu iskazane sve pripadne počasti prema njegovu prelatskom činu.²² Nato se hercegovački valija obratio za upute na Omer-pašu, kako se treba ponijeti u toj stvari, a Vuletić na konzula Dr. Atanaskovića u Sarajevu, da stvar kod serasker Omer-paše zagovara. Ovaj je u razgovoru odgovorio konzulu, da ne postoji pravna baza da bi se moglo udovoljiti biskupovoj želji tim više, što se tu radi o javnim iskazima počasti. Osim toga dubrovački biskup nije službeno priznati autoritet u Turskoj i nema službenog karaktera u Hercegovini, pa bi onda za njega trebala posebna odredba Porte, čega također nema. Omer-paša je izrazio svoje čuđenje ne možda nad tim, što dubrovački biskup traži javne počasti nego što krizmu ne dijeli mostarski biskup Barišić, pod čijom duhovnom upravom stoji, kako paša misli, cijela Hercegovina.

Konkretni uspjeh biskupove molbe je izostao. Ipak sav taj korak pokazuje, kako je Crkva nastojala izaći iz katakomba i to joj se pravo, barem u teoriji, s turske strane nije više nijekalo.

Druga jedna epizoda daje nam dobar uvid u tadašnje prilike, upravo u nelagodnom pitanju zastupanja bosanskih katolika. Konzul von Rössler izvješćuje,²³ kako je namjesnik Mehmed-paša pozvao bivšeg provincijala, a tada gvardijana Kraljeve Sutjeske fra Martina Nedića, da mu „ponešto vrućim jezikom“ predbaci, kako je i katolička raja u Posavini, posebno oko Tuzle, Morančana i u nekim drugim selima zborničkog sandžaka, počela uskraćivati plaćanje trećine. Vezir nije ni najmanje skrivao, da će protiv ovoga nereda, koji se sve više širi, vrlo odlučno nastupiti.

Nakon razgovora s valijom odlazi Nedić zaprepašten („höchst bestürzt“) austrijskom konzulu, da potraži savjet i zaštitu. Imao je on na sebi i drugih „grijeha“ pred turskim vlastima, posebno radi svojih koraka pred drugim stranim konzulima i junačkog nastupa pred vlastima u obranu potlačene raje. Konzul ga umiruje i prikazuje mu „prave namjere“ Mehmed-paše, koji samo želi zapriječiti, da se vlastima pokorno katoličko stanovništvo ne povede za „loše opisanim“ i buntovnim pravoslavnim elementom (turske

²² Bečki Hof-, Haus- und Staatsarchiv (H.H.St.A.), *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 553 – 24. 10. 1851.

²³ H.H.St.A., *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 49 – 23. 9. 1857.

vlasti uvijek misle, da nezadovoljstvo „urumske“, t.j. pravoslavne raje potječe od političke propagande, koja se vodi iz kneževine Srbije i Crne Gore, a ne od stvarnih, upravo nepodnosivih agrarno-socijalnih prilika).

Tom zgodom govori konzul Nediću, naravno u četiri oka, kako se je biskup Šunjić ponio nepolitički, protiv svih dobrih običaja, prema valiji Mehmed-paši. Taj je već godinu dana na čelu Bosne, a biskup, iako sjedi u nedalekom „Bristovsku“, još mu nije ni posjeta učinio. Naprotiv grčki metropolit ne propusti ni jedne zgode, da pohodi vezira, stvar doista od znatne važnosti. Odatle nastaju napetosti i međusobno udaljivanje na štetu katoličke stvari.

Nedić se slaže s konzulovim izvađanjem, ali misli, da je to zaziranje biskupa Šunjića od turskih vlasti ili posljedica okolnosti, što je Šunjić, negdje prije 20 ili 25 godina, imao od njih podnijeti brutalan postupak i odležati dulje vremena sa dva subrata u turskom zatvoru ili iz jednog drugog razloga, a taj je: zavist, kakva se zna češće pojaviti u samostanskom životu među raznim hierarhijskim poglavarima („ein im Klosterleben nicht seltene Eifersuchtelei zwischen hierarhischen Häuptern“). Drugim riječima, radilo se tu o onim sitnim zavistima i ljubomori, tko ispred katolika ili možda ispred samostana treba ići veziru i zastupati njihova prava. Granica između provincijala i biskupa, između Crkve i Reda s obzirom na vjernike i na državne vlasti nije bila nikada jasno povučena. Odatle i jesu nastale tolike poteškoće i toliki sukobi tokom povijesti mukotrpane Crkve u Bosni.

Stvar svršava na miran i povoljan način. Von Rössler inzistira i biskup Šunjić se konačno odlučuje na posjet veziru. Konzul mu pripravi puteve i biskup bude milostivo primljen. U toj audijenciji kod valije, negdje koncem studenog 1857, budu riješena i sva sporna pitanja. Vezir obećaje potvrditi stare franjevačke privilegije te dati svoju pomoć i povlastice franjevačkim ustanovama – misli tu valjda škole – u svrhu prosvjetljivanja naroda, a sve to u interesu javnog reda i mira.²⁴

Međutim se doskora pokaza i naličje tog sporazuma. Pokazaše se i krupne poteškoće zastupanja naroda kod turskih vlasti. Vezir traži od biskupa, da on pođe osobno među narod u Posavinu, umiri ga i skloni na davanje „tretine“. Biskup se jedva izgovori svojim lošim zdravstvenim stanjem, ali obeća poslati dva najodličnija svećenika sa svojom poslanicom na vjernike. On je tako i učinio i poslao popularnog i vještog fra Martina Nedića. Preporučio je narodu, da još ovu godinu dâ omraženu i nametnutu trećinu (a sam nastavlja protiv nje borbu svojim poznatim memorandumom iz 1858., što, dakako, u svojoj okružnici na narod ne spominje). Narod je nezadovoljan i potišten, mrmlja i rogorori, ali ipak poslušna.²⁵ Nezadovoljnici iskoriste tu pri-

²⁴ H.H.St.A., *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 51 – 2. 10. 1857. – Vidi u GAVRANOVIĆA, *Bosna i Hercegovina 1853-1870. godine*, Sarajevo, 1856, doneseno pod br. 52. Uбудuće spominjemo ovaj Gavranovićev izbor dokumenata kao *BiH*, br...

²⁵ H.H.St.A., *Konzularno izvješće Sarajevo* od 10. 7. 1857. i slijedeće, posebno ono od 9. 12. 1857.

liku, da podjare narod protiv biskupa i fratara, koji da su pristali uz Turke.²⁶ Francuski konzul Wiett piše iz Sarajeva 16. 12. 1857.,²⁷ da je katolički narod u okolici Dervente potjerao sa župe dva svećenika, koji su mu savjetovali da dade trećinu. Možda je vijest bila i izmišljena, jer za nju nema ni s koje druge strane potvrde. Narod se bio prihvatio sredstva, koje se u današnje vrijeme zove pasivnom rezistencijom ili čak štrajkom.

Poznato je, kako je sve to svršilo. Slijedeće godine, u jesen 1858., dođe do krvave pobune, predvođene dvama protama – Stevanom Avramovićem iz Orašja i Hadži Petkom Jagodićem iz Vranjaka – borbe kod Žabara i na Dugoj Njivi, do pokolja i paleža ne samo kuća po selima nego i crkava kao one u Obudovcu i do bijega naroda preko Save, u koliko mu je to uspjelo.²⁸ Katoličkom elementu ostao je ušteđen dio tih patnji zahvaljujući to savjetima biskupa i franjevacu, ne radi njihova „oportunijeg karaktera“, kako to Popović misli²⁹ nego radi načelnih razloga te boljeg poznavanja bosanskih i svjetskih prilika nego što ga je imao neuki a buntovni pravoslavni „mirski kler“.

U tu nemirnu i krvavu godinu 1858., u kojoj su Posavina i Krajina bile u otvorenoj agrarnoj pobuni, dok je istočna Hercegovina i onako već bila u stanju latentnog ustanka, vješto podsticana od gospodara Crnih brda, padaju dva glasovita memoranduma bosansko-hercegovačkih natpastira, koja su ostavila vidan utisak u svjetskoj javnosti i u međunarodnoj politici. Bile su to spomenice apostolskih vikara Bosne O. Marijana Šunjića, naslovnog biskupa panadskog, i apostolskog vikara Hercegovine O. Rafaela Barišića, naslovnog biskupa azotskog.³⁰ Njima se pridružuje i memorial fra Martina

²⁶ Vidi u V. POPOVIĆA, *Agrarno pitanje*, 189-191. Biskup Šunjić piše sa Brestovska 24. 12. 1857. Brliću u Brod, kako su neki pravoslavni knezovi, „koji su željeli, da i katolici mrze svog biskupa kao i pravoslavni svoje (grčke) vladike, pa su si i neki katolici uvtjeli u glavu, da biskup i fratri stoje u zdogovoru s Turcima i da im pomažu“.

²⁷ POPOVIĆ, *Agrarno pitanje*, 192.

²⁸ POPOVIĆ, *Agrarno pitanje*, 259-266. Katolička sela, očito pod uplivom biskupa i franjevacu, nisu učestvovala u ustanku osim Riječana, najudaljenijeg sela modričke župe. Nakon sloma bune govorilo se među pravoslavnim o „izdaji Latina“. Da su se vjerojatno na ustanak spremala i izvjesna katolička sela vidi se n. pr. iz otkrića skloništa oružja kod katol. sela Tišine i pravoslavnog Crkvine u gradačačkoj nahiji (H.H.St.A., *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 61 – 20. 10. 1858.). O toku ustanka vidi konz. izvješća br. 61, 63 i 64 od 20, 21. i 26. 10. 1858. Ruski memorandum od 19. 6. 1860. govori o 600 ubijenih ljudi na strani raje, 2000 bjegunaca u Austriju i 230 vezanih dotjeranih u Sarajevo, odakle Kiani-paša šalje 50 najvažnijih u lancima po čiji zimi na suđenje u Carigrad (*Varia de Turquie*, 1860, XII, 73). Na početku ustanka bio je ubijen Rešid-beg Gradašćević, „poznat radi svojih okrutnosti“, u selu Brvniku (*Konzularno izvješće Sarajevo*, 61 – 20. 10. 1858).

²⁹ POPOVIĆ, *Agrarno pitanje*, 94.

³⁰ Opširan sadržaj Šunjićeva memoranduma (*Pro memoria. Osservazioni sullo stato presente (1857/8) dei Christiani in Bosnia*) donosi POPOVIĆ, *Agrarno pitanje*,

Nedića, ondašnjeg gvardijana u Kraljevoj Sutjesci.³¹ Njihovi prikazi tadašnjeg izvanredno teškog socijalnog, ekonomskog i zakonskog stanja u kaotičnim prilikama tadašnje Bosne, rađeni s velikim poznavanjem predmeta i ljubavi prema svom narodu, bili su poznati vladama zainteresiranih evropskih država, posebno onim velikih sila. Poslužili su kao predmet izvjesnih međunarodnih rasprava i pružili pouzdan materijal važnim političkim spisima kao što je npr. onaj ruski memorandum od 19. 6. 1860.³² Iako spomenuti franjevački memorandumima nisu bili pisani za turske vlasti, ipak su bili dobro poznati na Visokoj Porti.

Ne možemo ulaziti u pojedinosti ovih memorandumuma niti cijele očajne borbe bosanskih kmetova protiv zemljoposjednika, aga i begova, jer to nije predmet ove radnje. Nas, naprotiv, zanima, kako teče proces pojave biskupa u javnom životu, pred turskim vlastima.

Taj proces, čije pojedinosti ovdje nije potrebno pratiti, teče dalje svojim prirodnim, mirnim tokom. Oba biskupa „otomanske“ Bosne i Hercegovine ulaze u javni život bez buke i loma, gotovo neprimjetno, kao da su to uvijek dosada činili: pojavljuju se u državnim odborima i na službenim skupovima, nastupaju pred turskim vlastima, mole, interveniraju i protestiraju, a da im nitko to pravo ne pokušava osporiti. Von Rössler se ljuti na Nedića, kad on svoj memorandum od 28 točaka predaje turskim vlastima i nekim konzulima.³³ On je za austrijskog konzula tek „obični fratar“, iako je gvardijan i do nedavno redodržavnik, on mu nije „ni provincijal ni biskup“, nego „privatna osoba“, koja se zapravo u te stvari ne bi trebala miješati. Doduše, konzul ima neke svoje obračune s Nedićem, čije neosporne zasluge onaj čas ne će da vidi, ali uza sve to odskače misao, tko po zakonu ima pravo zastupati katolički elemenat u Bosni. Pri tome se sve više ističe osoba biskupova.

Od Barišića i Šunjića pa dalje, najprije izvanredno a kasnije redovito, biskupi stoje u stalnim vezama s visokim državnim vlastima sve do dolaska Austrije u Bosnu. To je bilo tim lakše, što je zapravo provincijal, koji je po tradicionalnom običaju nastupao pred turskim vlastima kao predstavnik „latinskog mileta“, obično postajao biskupom. Tako je npr. fra Anđeo Kraljević na čelu nekog odbora posjetio 1859. Portina financijskog povjerenika Ferid-efendiju, da protestira protiv financijskih nepravdi u Hercegovini, gdje katolici, iako najsiromašniji elemenat, koji jedva imaju pedelj vlastite zemlje, moraju plaćati polovinu svega poreza u Hercegovini, u kojoj muslimani po-

157-165. Kod JELENIĆA, *Kultura i bosanski franjevci*, II, 483. Konzul von Rössler prilaže svom izvješću prijepis Šunjićeva memorandumima, koji ipak nije u arhivu sačuvan jednako kao ni Barišićeva memorandumima iz god. 1858. (vidi *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 7 – 27. 3. 1860.). Tekst same Šunjićeve promemorije donosi GAVRANOVIĆ, *BiH* br. 58, str. 124-133.

31 POPOVIĆ, *Agrarno pitanje*, 165.

32 Vidi bilješku br. 17! O Bosni govori skoro 50 stranica.

33 H.H.St.A., *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 7 – 3. 2. 1858.

sjeduju gotovo sve zemlje, a pravoslavci imaju monopol na trgovinu.³⁴ Isti Kraljević, naslijedivši na biskupskoj stolici fra Rafu Barišića, pojavljuje se ponovno 1870. pred mostarskim mutesarifom i kasnije, pismeno, pred velikim vezirom Ali-pašom, dokazujući bjelodane nepravde na teret upravo katoličkog pučanstva.³⁵

Preostaje važno pitanje prijenosa biskupske stolice, nakon 400 godina, iz skrovitih i zabitnih mjesta u glavni grad Bosne, Sarajevo. Apostolski vikari u Bosni, kao i prije njih biskupi koji su nosili naslove raznih ispražnjenih biskupija našega narodnog prostora, nemaju svog stalnog sjedišta. Obično se zadržavaju, koji put jednostavno kriju, u domaćem samostanu onoga kraja, iz koga potječu. Koji put rezidiraju oni iz posebnih razloga i na nekoj župi. To bi se znalo dogoditi osobito nakon neugodnih sukoba s provincijalom, stvar dosta razumljiva uslijed dvostruke jurisdikcije nad istim osobama. Biskup fra Grgo Ilić iz Vareša (1798-1813) stanuje u Kraljevoj Sutjeski, pod koju spada i njegovo rodno mjesto župa Vareš. Njegov nasljednik fra Augustin Miletić (1814-1832) boravi u svom zavičajnom samostanu, u Fojnici. Njega nasljeđuje bojovni fra Rafo Barišić iz Očevije, župe vijačke. Sjedište mu je bilo u domaćem samostanu Kraljevoj Sutjeski. I odviše je dobro poznat sukob biskupa Barišića najprije s gvardijanom Sutjeske, a zatim sa cijelom franjevačkom redodržavom Bosne Srebrene. Nakon više godina borbe Barišić mora napustiti Bosnu, smatran od redodržave kamenom smutnje i odmetnikom od posvećenih tradicija.

Nakon Barišićeva odlaska u Hercegovinu osam godina Bosna nema svoga biskupa. Njom upravlja fra Blaž Josić, provincijal i po ovlaštenju Rima upravitelj turske Bosne bez biskupskog karaktera. (Fra Blaž Josić rođen je u Rapačama kod Tuzle 2. 2. 1820, a umro 24. 12. 1868.) Kad je Sveta Stolica imenovala apostolskim vikarom Bosne bivšeg provincijala fra Marijana Šunjića, ne htjede on postaviti rezidenciju u svom samostanu, u Kreševu, po svoj prilici sjećajući se neprilika biskupa Barišića radi boravka u samostanu, nego odabra za rezidenciju malu župu Brestovsko, u sredini između sva tri stara i časna bosanska samostana. Za ilustraciju ondašnjih prilika spominjemo, kako fra Blaž Josić nije htio priznati valjanim izbor novog provincijala fra Mate Gujića, koji ga je naslijedio. Nastaje nova smutnja, ali ovog puta ne između provincijala i biskupa, nego između starog i novog provincijala, što još više naškodi ugledu Bosne Srebrene, koji je ionako već bio poljuljan u Rimu Barišićevom aferom.

³⁴ Kraljevićevo pismo velikom veziru Ali-paši od 12. 11. 1870. Komentar o tomu daje mostarski konzul Relja u svom listu od 15. 2. 1871. sarajevskom gen. konzulu Soretiću. K. DRAGANOVIĆ, *Biskup Kraljević u obrani svog naroda*, Hrvatski kalendar 1966, Chicago.

³⁵ H.H.St.A., *Konzularno izvješće Sarajevo*, br. 51 – 2. 10. 1857. GAVRANOVIĆ, *BiH*, br. 52.

Šunjić ostaje na putu svojih pretšasnika: On instiktivno zazire od središta, glavnoga grada zemlje, u kojem ključa javni život, i od turske vlasti, pred kojom se bosanski biskupi već stoljećima ne pojavljuju. Možda je bilo krivo misliti, da je Šunjić bojažljiv čovjek, kao što se može tvrditi za njegova drugog nasljednika fra Paskala Vuičića (1866-1881). Ipak Šunjić preko godinu dana izbjegava carskog namjesnika Mehmed-pašu, iako ovaj ničim nije pokazao, da bi bio nesklon Crkvi i svećenicima. Što više, Mehmed-paša opetovano poziva Šunjića da ga pohodi, stvar koja je sama po sebi i razumljiva i nužna, ali uza sve to Šunjić ne dolazi na oči bosanskom valiji. Konzul von Rössler izvješćuje, kako je bio uložio sve svoje sile, da slomi Šunjićevu neodlučnost. Na toliko inzistiranje konzula dolazi biskup u posjet Mehmed-paši, biva izvrsno primljen i povoljno rješava sva tekuća pitanja s bosanskim namjesnikom. I biskup i valija ostaju zadovoljni s ovim susretom. Zanimljivo je, što valija misli, a njegovo mišljenje dijeli i austrijski konzul, da je razlogom mnogih nesporazumaka upravo taj, što biskup i provincijal ne rezidiraju u istom mjestu. Mehmed-paša očito ne poznaje nutarnjih poteškoća crkvene i redovničke uprave, kad ističe samo taj razlog. I paša i konzul složili su se u mišljenju, da je pravo rješenje problema samo to, da biskup preseli u glavni grad Bosne, u Sarajevo. To mišljenje ponešto začuđuje, jer bi čovjek očekivao, da će paša zatražiti odlazak biskupa onamo, gdje sjedi provincijal. Međutim i za to postoje teški razlozi, koje ćemo kasnije doznati iz usta Mehmed-pašina nasljednika Kiani-paše. A ovdje treba upravo upozoriti, kako sama turska uprava traži izlazak Crkve iz Getta i stupanje u središte bosanskih zbivanja, a biskupi se otimaju. Tom zgodom konzul von Rössler ističe „izvanrednu ličnost gospodina biskupa, koga sam u svakom pogledu naučio štovati i cijeniti“, a za koga on smatra da može doprinijeti konačnom uređenju najtežih pitanja. U Bosni vladaju vrlo teške prilike, misli konzul, koje su nastale tim, što je istom prije dvije godine bila popunjena biskupska stolica, koja je 16 godina bila osirotjela.³⁶

U daljnjem razgovoru³⁷ dotiče se konzul von Rössler krupnih problema Crkve u Bosni. Mi ih ovdje ne ćemo nabrajati. Biskup priznaje, da mnoge stvari apsolutno traže poboljšanje, a konzul opet uviđa nemogućnost da se vjekovni običaji preko noći stubokom promijene. Osim toga bila je potrebna znatna pripomoć sa strane, da se stare rane izliječe. Bosanski valija sa svoje strane obećaje biskupu svu svoju pomoć kao i davanje posebnih povlastica za podizanje franjevačkih instituta. Ovi bi, prema mišljenju vezira, morali

³⁶ Konzul von Rössler tu nema pravo. Bosna je bila bez biskupa zapravo tek 1846-1854, od premještanja Barišićeva u Hercegovinu do imenovanja fra Marijana Šunjića. Prije toga znao je apostolski vikarijat ostati jedno vrijeme bez biskupa u vrijeme njegovih sukoba s redodržavom, posebno 1842.-1843., kad je Barišić bio apostolskim vizitatorom u Albaniji ili kada je on morao radi parnice ili opravdanja poći u Rim ili u Carigrad (1837., 1841. i 1846.). Vidi u JELENIĆA, *Bio-bibliografija*, 28 i GAVRANOVIĆA, *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881 godine*, Beograd 1935, 4-9.

³⁷ H.H.St.A., *Konz. izvj. Sar.*, Br. Res. 52 – 2. 10. 1857.

služiti za pučku prosvjetu i moralno podizanje naroda, sve u interesu javnog poretka. On također traži, da se uklone nesporazumci i sumnjičenja između biskupa i valije, do kojih je dosada često dolazilo. Biskup obećaje veziru, da će u Sarajevu imenovati posebnog kapelana, koji bi bio otvorena duha i dorastao zahtjevima vremena, a svrha bi mu bila da bude vezom između državne uprave i Crkve. Očito se dolazak biskupa u Sarajevo predviđao za nešto kasnija vremena, dok se potrebne predradnje izvrše.

Ali i konzul želi tom prilikom doći do svog računa. On piše u Beč, kako se uspjehom dokazalo, da konzul može biti posrednikom između valije i biskupa. Njemu leži posebno na srcu da proširi u Bosni austrijski utjecaj u svakom pravcu. Na polasku iz Beča, kad je on bio kod cara u audijenciji, nekoliko visokih osoba izrazilo je svoju zabrinutost zbog navodnog pojačanja francuskog utjecaja na Katoličku Crkvu u Bosni, a tim istim, donekle, i na Bosnu kao takovu. Von Rössler nije bio ni najmanje zabrinut za austrijski položaj u Bosni, jer nesporazumke i napetosti između svog predšasnika Soretića i francuskog vicekonzula Wietta smatra posve nepotrebnim i posljedicom sitnih zavisti.

Vrlo je brzo Mahmed-paša pokazao, kako on shvaća te nove odnose turske vlasti s Crkvom. Kao posljedica agrarnih nepravdi u Posavini se stvorila vrlo mučna situacija. S pravom je valija bio zabrinut, što će se tamo dogoditi. I doista, sljedeće je godine došlo do krvavih pobuna u Posavini, o čemu je uostalom već bilo govora. Vezir traži od biskupa Šunjića, jednako kao i od pravoslavnog vladike Agatangelosa, da idu miriti narod u Posavini. To bi, doduše, bilo hvale vrijedno, da je valija u isti čas mislio, kako da ukloni i same uzroke nezadovoljstva, nepodnosive nepravde, nanešene posavskoj raji. Jedva je biskup Šunjić uspio da se izvuče iz toga nezavidnog položaja, te pošalje mjesto sebe fra Martina Nedića. Međutim, time se nisu bili pomutili odnošaji između biskupa i valije.

Pet mjeseci kasnije napušta Mehmed-paša Bosnu. Njegov nasljednik *Kiani-paša* još većom snagom i jačim razlozima urgira da katolički crkveni poglavar, bilo provincijal bilo biskup, u to se turski namjesnik, kako izgleda, mnogo ne razumije, prenese svoje sjedište iz pokrajine u Sarajevo. Redodržavnik fra Filip Pašalić (1857-1860) se tomu opire „radi poznatog zaziranja franjevacu od svakog bližeg dodira bilo sa zemaljskim bilo sa stranim vlastima“, kako misli von Rössler, ali vezir ostaje pri svom mišljenju i prepušta franjevcima, kakve će korake u toj novoj situaciji poduzeti. Videći odlučnost Kiani-paše obećaje provincijal, da će bilo mons. Šunjić bilo on preseliti u Sarajevo. Namjesto u svjetskim poslovima nevještog sarajevskog župnika, koga paša na svaki način otklanja, obećaje Pašalić poslati drugog, sposobnijeg čovjeka.³⁸

³⁸ „Ebenso richtig fasst Kiani-Pascha auch den Stand der katholischen Angelegenheiten in dieser Provinz. Er erklärte dem eben hier anwesend gewesenen Odrens-Provinzial P. Philip Pašalić, wie er es für die Religionsinteressen notwendig erachte, dass hier ein katholischer Repräsentant residiere, der gewachsen wäre – was Rang und Verstand anbelangt – dem griechisch nicht unierten

Razlog, koji sili pašu da traži, da visoki vjerski predstavnik preseli u Sarajevo, jest taj, što po pašinu mišljenju apsolutno treba u Velikom medžli-su s katoličke strane stvoriti protutežu pravoslavnom metropoliti. U njemu grčki metropolita, pod kojeg spada tri četvrtine Bosne zajedno s Bihaćem i Banja Lukom, zastupa „urumski milet“, pravoslavne, a „latinski milet“ tek jedan obični katolički župnik, kakvih ima najmanje stotinu u zemlji. Ne će biti posve točno, što vezir navodi, da to traže „vjerski interesi“ katoličanstva ili, točnije, njegovo dostojanstvo nego nešto drugo, što predstavniku sultana više leži na srcu, a to su politički razlozi. Kiani-paša, sin jedne Ruskinje i evropski naobražen čovjek širokih pogleda, počinje se brinuti radi porasta moći i upliva pravoslavlja, iza kojeg se zapravo krije Rusija. I drugi bosanski veziri i prije i poslije njega živo su osjećali rusku opasnost, ali nitko tako kao upravo Kiani-paša. Za njega je *Rusija* pravi, nepomirljivi neprijatelj Turskog carstva, koji ima posve istisnuti sultana iz Stambula.

Naprotiv *Austrija*, velevlast - zaštitnica katolika u Bosni, ne izgleda veziru opasnom i agresivnom. On je, što više, smatra lojalnom i prijateljskom silom. To za izvjesne vremenske odsjeke pa i za onaj Kiani-pašin ne će biti netočno. Za ilustraciju navest ćemo jednu od više sličnih karakterističnih činjenica. Konzul von Rössler, uz odobravanje svoga nadležnog ministarstva iz Beča, hvali tursku upravu, što ona popravljajući izvjesne utvrde na austrijskoj granici, koje mogu služiti kao uporišta protiv buntovnika u dotičnim krajevima Bosne.³⁹ Da li će one poslužiti protiv odmetnika ili ne, vidjet će se, a svakako one su tu za osiguranje granice protiv opasnosti iz Austrije. A refleksive ovakove mirotvorne austrijske politike na bosanske franjeve već smo prije spomenuli.

Kako su bosanski pravoslavci gledali na Rusiju, opisuje konzularni agent Maričić u Livnu⁴⁰ god. 1857. ovako: „Glas, da će u Sarajevu rezidirati ruski konzul, bio je ovdje (t. j. u Livnu) primljen od grko-slavena („greco-slavi“) s neizrecivim oduševljenjem. Oni ga smatraju izaslanikom ruskog cara kao svog novog preporoditelja („rigeneratore“) i njihova odanost prema Ru-

Metropolitan gleichgestellt zu werden. – Da bei der bekannten Abneigung des Franziskaner-Ordens gegen alle nähere Berührung mit den Landes- oder fremden Behörden, der Provinzial gegen dieses Ansinnen verschiedene Einwendungen erhob, so bemerkte der Pascha ganz kurz, dass er seine Idee in dieser Beziehung nicht ändern werde, es dem Orden überlasse das nötige Abfinden einzuleiten, und nur erkläre die Persönlichkeit des bisherigen hiesigen katholischen Pfarrers in keiner Beziehung entsprechen zu finden um mit demselben in irgend einen Verkehr zu treten. – Die zwar scharfe aber ganz gerechte Sprache verfehlte nicht den Zweck; P. Philipp schied mit der Versicherung, dass künftighin entweder Monsignor Sunić (Šunjić) oder er hier ihren Wohnsitz aufschlagen werden – und zugleich ward die Ablösung des Pfarrers durch ein entsprechendes Individuum beschlossen“ (*Konz. izvj. Sar.*, br. 56 – 16. 9. 1858.).

³⁹ *Kao gore*, br. 7 – 27. 3. 1860.

⁴⁰ Konzulat Livno, br. 124 – 9. 2. 1857 u H.H.St.A., *Res. Cons Acta Sarajevo*, 1850-1859.

siji, koliko god velika, sada ne poznaje granica.“

Brojni dokumenti govore o znatnim svotama novca i velikim količinama knjiga i crkvenih stvari, koje Rusija šalje Pravoslavnoj crkvi u Bosnu. Oni mnogostruko nadmašuju pomoć slične naravi, koju Austrija daje bosanskim katoličkim ustanovama. Rusija je, doduše, veća i bogatija od Austrije, ali, što je još važnije, ona je duboko prožeta mesijanskom mišlju pravoslavlja i sveslavenstva. Naprotiv, Austriji to manjka u cijelosti. Doduše, ona je katolička, ali u smislu liberalnom i jozefinističkom, a glede nacionalne misije bilo u slavenskom bilo u hrvatskom smislu ona zauzima upravo protivno stanovište ne znajući što da učini s tolikom masom Slavena, koji se sve jače suprotstavljaju njemačkoj i mađarskoj supremaciji u Dvojnoj Monarhiji.

Zanimljivo je promatrati držanje grčkih vladika u Bosni. Oni ne suosjećaju sa svojim vjernicima i, uz rijetke iznimke, slijepo drže s turskim vlastima. U pitanju pravoslavne Rusije stvar bi možda bila drugačija, da ta carska zemlja ne dovodi u pitanje grčki karakter pa možda i samo prvenstvo časti Vaseljenskog patrijarhata. Ipak, imajući birati između katoličke Austrije i pravoslavne Rusije nije im odluka teška. Grčki hijerarzi stalno daju prednost Rusiji i njezinu konzulatu u Sarajevu. Metropolita Dionizije šapće u uho bosanskom veziru, da „bunu Dvaju Prota“ u Posavini Austrija potpiruje i oruža, stvar potpuno neistinita. Dionizije ne voli Rusije, a mrzi Austriju.

Pod kraj života biskupa Šunjića u Bosni je carski namjesnik *Osman Mazhar-paša Sulejmanpašić*. Bio je sklon Katoličkoj Crkvi i odlikovan od pape Pija IX.⁴¹ Konzul grof Gjorgjić smatra ga i naziva svojim rođakom iz obitelji Despotovića.⁴² Da li mu je to staro obiteljsko ime ili možda Skorbović, kako to bilježi Klaić⁴³ za Sulejmanpašiće, nemamo potrebnih elemenata za zaključak. Sam Osman-paša govori o svojoj „moćnoj rodbini u Dalmaciji“⁴⁴. Za starca Osman Mazhar-paše i bolesnog biskupa Šunjića nije se pitanje premještaja biskupske stolice u Sarajevo nimalo pomaklo naprijed.

Za vrijeme Osman-pašina nasljednika *Topal Šerif Osman-paše* apostolskim vikarom u Bosni je Dubrovčanin *fra Sebastijan Franković* (1861-1864). On je za svoje sjedište odabrao samostan Guču Goru kod Travnika, ali je u lipnju 1863. preselio u Brestovsko⁴⁵, u istu župu, a valjda i iz istih razloga, kao i njegov predšasnik Šunjić. Kao stranac nije ni pomišljao na preseljenje u

⁴¹ Von Rössler govori o „rijetkom odlikovanju“: papina slika, urezana u oniks-kamenu i bogato zlatom obrubljena. Razlog odlikovanju bile su osobne zasluge Osman-pašine za gradnju nekog katoličkog samostana u Tripolisu, gdje je on tada bio valijom (*Konz. izvj. Sar.*, br. 38 – 27. 19. 1859). Prema tomu nema pravo Knežević, *spom. djelo*, 90, i po njemu Prelog, *spomen. dj.*, II, 88, kada govore o redu sv. Grgura, podijeljenu paši za njegovu pomoć oko podizanja neke katol. škole u Prizrenu.

⁴² Gjorgjićevo pismo iz Đakova 23. 10. 1860. na grofa Rechberga, u *Konz. izvj.* iz Sarajeva, bez broja.

⁴³ *Zemljopis Bosne*, 162.

⁴⁴ H.H.St.A., *Konz. izvj. Sar.*, br. 27 – 16. 7. 1859.

⁴⁵ *Kao gore*, br. 91 – 20. 6. 1863. U GAVRANOVIĆA, *BiH* br. 175.

nemirno i opasno Sarajevo, što nisu učinili ni drugi biskupi, rodом Bošnjaci.

Nakon Frankovićeve smrti ostaje Bosna dvije godine bez crkvenog poglavara s biskupskim karakterom. Nasljeđuje ga bivši apostolski vikar Egipta *fra Paskal Vuičić*, također Dalmatinac. Sveta Stolica ga je morala prisiliti da pođe u Bosnu, iz koje su stizali toliki nemili glasovi. Vuičić pristane na imenovanje koncem 1865., ali stiže u Bosnu tek slijedeće godine u doba trzavica između starog i novog provincijala, Josića i Gujića, te šalje sv. Stolici o stanju u bosanskoj franjevačkoj provinciji jako nepovoljno izvješće, na koje Bosna Srebrena bude snižena na kustodiju, a biskup Vuičić imenovan njeznim privremenim upraviteljem. Međutim se ne mislimo zadržavati kod tih stvari kao što nismo učinili ni kod drugih biskupa nego se vratimo na naš predmet: prijenos biskupske stolice u Sarajevo. No prije toga potrebno je nekoliko riječi reći o *subvencijama*, koje je *bosanski biskup u to vrijeme primao*.

U svom vrlo poučnom izvješću daje bivši generalni konzul Soretić, tada već premješten u Genovu, dobar pregled novčanih izdataka Austrije za Bosnu.⁴⁶ Dok Austrija troši godišnje u Crnoj Gori okruglo 30.000 forinti, izdaje ona na Bosnu 18-20.000. „Radi podizanja ugleda katolika potrebno je, da katolički biskup više ne stoluje kao dosada, nalik na pustinjaka na obroncima Bristovskog, nego u glavnom gradu zemlje, ima tamo odgovarajući stan i prima kao i grčki vladika ekvipažu te može s vremena na vrijeme pozvati za svoj stol vrhovne zemaljske uprave i strane konzule.“ Dohotke pravoslavnih vladika cijeni Soretić na 5-6.000 forinti godišnje pa predlaže jednaku svotu i za katoličkoga biskupa. Dotada je – znamo to iz drugih izvora – Vuičić kao i njegovi prethodnici primao od Austrije 630 forinti na godinu. Na Soretićev prijedlog povišena je Vuičiću pripomoć na 4.000 forinti. Uz to je biskup primao od rimske Propagande 500 talijanskih škuda.⁴⁷

Još prije nego Soretić predlagao je već 1863. carski namjesnik za Dalmaciju Mamula ministru grofu Rechbergu uz dobru motivaciju, osobito radi ruske propagande, da se godišnje odredi 10.000 forinti za katolički i pravoslavni kler u Hercegovini⁴⁸, da ih se predobije za austrijsku stvar. To bi po analogiji vrijedilo i za Bosnu, samo razmjerno u mnogo većoj mjeri.

Turci su opazili strane novce u svojoj zemlji. I zato se valija *Safvet-paša* bavi mišlju, da Porta obilno novcem dotira pravoslavni i katolički kler. Kao razlog tomu navodi opasnost od ruskog utjecaja i novaca, a sigurno kod toga nije isključio ni austrijski.⁴⁹

U tom smislu morao je *Safvet-paša* staviti prijedlog na Portu. Znamo, da je mostarski biskup *fra Anđeo Kraljević* još iste godine godine dobio 100 dukata od turske vlade⁵⁰, valjda prvi i jedini puta.

Kako smo prije vidjeli, austrijska pomoć bila je povećana na 4.000 forinti s obzirom na skoro preseljenje biskupa u Sarajevo. Međutim je isti

⁴⁶ Genova, 16. 5. 1872. – GAVRANOVIĆ, *Uspostava red. hijerarhije*, 263-267.

⁴⁷ GAVRANOVIĆ, *kao gore*, 14 ss.

⁴⁸ B.M. sv. 33, Informationen Bosnien u. Montenegro, br. 791 pr. H.H.St.A.

⁴⁹ H.H.St.A., *Konz. izvj. Sar.*, br. 1 res. – 2. 1. 1871.

⁵⁰ *Kao gore*, br. 35 res. – 8. 7. 1861.

konzul Soretić već prije izvješćivao u Beč⁵¹, kako biskup Vuičić „živi povučeno na selu, u Sarajevu je skoro nepoznat te radi svog pobožnog i kontemplativnog duha ne izgleda sposoban da odigra uplivnu ulogu“ u javnom životu.⁵²

Šest godina kasnije, dne 5. srpnja 1875., konzul Teodorović ne samo da Soretićevo mišljenje u cijelosti potvrđuje nego i iznosi cio niz teških zamjeraka biskupu i predlaže, da mu se odobrena potpora dalje ne isplaćuje. Vuičić je po njegovu mišljenju uvelike zakazao. Uprava apostolskog vikarijata jednostavno se svela na ono klasično „benedicare et sanctificare“ pa konzul navodi samo četiri stvari, u kojim se, navodno, jedino ispoljava vlast biskupa: davanje ženidbenih dispensi, krizmanje, posjet školskih ispita i potvrda „tabule“ franjevačkih promjena u dušobrižništvu, koju određuje običajni godišnji redovnički kapitul. „Pri tom proglašuje Red slijedeće načelo prema biskupu: Naše je vladati i upravljati, a Tvoje blagoslivati i posvećivati.“ Uza sve to, misli konzul, još bi ostajalo biskupu dosta široko polje da djeluje na korist katolicizma, kada bi on za to imao potrebnu energiju i ozbiljnu volju, koje on, izgleda, nema. U stvari trapista⁵³ iznosi konzul protiv Vuičića teške optužbe. Biskup, nadalje, odbija da daje pregled svojih izdataka od primljene austrijske subvencije, jer veli da ju je on primio ad personam, a živi i dalje isto tako siromaški i štedljivo kao i prije te pomoći. Crkva mu je na Brestovskom tek obična „oskudna daščara“, zapravo tek prizemlje pod drvenim župnim sta-

⁵¹ *Kao gore*, br. 27 res. – 17. 7. 1869. – U GAVRANOVIĆA, *BiH* br. 189.

⁵² GAVRANOVIĆ, *Uspostava red. hijerarhije*, br. 9, 273-275. Original dokumenta ne nalazi se u odsjeku H.H.St.A. „Konzular-Berichte“.

⁵³ *Kao gore*, 274 te u bilješci 33 na str. 17. čita Gavranović krivo riječ „Trapisten“ kao „unserm Fürsten“, što začuđuje, jer inače taj uvaženi pisac točno čita i skoro bez pogreške tiska dokumente, posebno u svojoj *Bosni i Herc. 1853-1870*. Netočnost navedenog mjesta slijedi, uostalom, već iz samog konteksta dokumenta. Teodorović inače pozna neskrupulozne optužbe Vuičića i izvjesnih članova Bosne Srebrene protiv trapista što iz turskih i bečkih vrela (vidi u Gavranovića, *Uspostava red. hijerarhije*, br. 8, 269-273) bilo iz izravnog saobraćaja s tužiteljima. One, koliko god bile žalosne i ljudski nelijepe, nisu nam toliko nerazumljive. Nakon više vjekova mukotrpnog i neopisivo teškog rada za očuvanje katoličkih pozicija u Bosni, pri čemu se nitko ili jedva tko ikada otimao, da sa sinovima sv. Franje snosi „žegu i teret dana“, često puta krvavog, pojavila se prvi put „konkurencija“ u vidu bradatih i šutljivih trapista i, da svar bude još gora, ne samo u Banja Luci nego i samom najosjetljivijem i najvitalnijem dijelu bosanskog prostora, u trokutu između tri historijska samostana Fojnice, Kreševa i Kraljeve Sutjeske. Tu su onda svi obziri prestajali i konkurenciju je trebalo na svaki način tući, makar i pomoću opasnih, političkih denuncijacija Turcima nalik na onu, da trapisti široke terene u Bosni, konkretno u Busovači i Banja Luci, kupuju, da bi stranac Bosnu sebi što lakše podvrgao. U središtu napadaja stajala je osoba zvana u tužbama „perpetuum mobile“, prior O. Frano Pfanner, a koliko je on bio pravedno optuživan, najbolje dokazuje proces, koji se u Rimu vodi za njegovu beatifikaciju. Od točaka optužbe protiv njega izvan sumnje je samo ona zadnja, osma: misionari ove (bosanske) provincije protivni su (dolasku trapista u Busovaču)...

nom. Konzul nema nade u popravak prilika. To bi, među ostalim, značilo, da biskup nema nemjere, barem ne uskoro, preseliti u Sarajevo.⁵⁴

Uza sve to dobiva on potporu još dvije slijedeće godine. To bi onda značilo, da je ipak obećavao, da će *prijeći u Sarajevo*. Na to ministarstvo daje nalog konzulu, da kupi *prikladnu kuću* za stan biskupu. U tu svrhu votira i 5.000 forinti, a kad se to pokazalo premalim, i daljnjih 1.500 dukata (15.000 forinti), za koliko je Teodorović bio pogodio bivšu kuću francuskog konzula. Gavranović⁵⁵ opisuje peripetije oko kupnje kuće za biskupa, koji, po njemu, ipak „nije preselio u Sarajevo, jer nije tamo dobio stana“. Međutim će to biti više izlika nego pravi razlog. Postojalo je već vrlo lijepo i prostrano zemljište, kupljeno od konzula, a zatim i znatan dio novca za kupnju ili gradnju kuće, dok je ostatak uvijek bilo moguće dobiti od državnih ili crkvenih vlasti, mi-

54 Razlozi, koje konzul navodi protiv biskupa, po Gavranoviću (*spom. dj.* 17) samo su „prividni“, dok je „glavni i jedini pravi razlog taj... da Vuičić ne odgovara austrijskim namjerama i da otvoreno protiv njih (t. j. protiv dolaska trapista) govori...“ Ne vidimo, da je „prividna“ tek ona potleušica na Brestovsku mjesto biskupske crkve, ni biskupova odsutnost iz javnog života zemlje ni njegova grozničava štednja primljenog novca za crkvene svrhe pa čak i na sebi, na biskupskom ornatu i na gradnji crkava, kojih je gradnju uglavnom „savjetima pomagao“ tako da je na kraju ostavio oporučno za crkveno-redovničku svrhu nekih 32.700 forinti, dok ih je mogao i trebao uložiti u izvjesne goruće crkvene potrebe. Čovjek može imati sve poštovanje i razumijevanje za ovog pobožnog i povučenog biskupa, koji je volio Bosnu i njezino tadašnje svećenstvo, a da ipak uvidi, da on nije bio na visini svoje zadaće ne radi pomanjkanja dobre volje nego radi izvjesnih svojih prirodnih pomanjkanja. Ne dijelimo također njegovo i nekih drugih mišljenje, da je Austrija preko trapista mislila uništiti utjecaj franjevacu u Bosni (*spom. dj.*, 16) niti mislimo da je to kraj postojeće razlike ovih dvaju bitno različitih crkvenih redova uopće moguće, tim više što trapisti nemaju za svrhu aktivni, pastoralni rad među narodom. – A što se tiče neodgovaranja biskupa Vuičića austrijskim namjerama, valja nam primijetiti, da je on na želju i molbu Austrije išao potpisivati jedan vrlo odgovoran i opasan memorandum, a taj je bio, da Austrija vojnički zaposjedne Bosnu i Hercegovinu, pa je čak to isto preporučivao onima, koji su to u prvi kraj odbili (*spom. dj.* 17, 18). Što više, godinu dana kasnije, u vrijeme okupacije 1878., na zahtjev austrijskog konzula Vasića (Wassitsch) preporučivao je narodu i župnicima, da lijepo primaju i pomažu austrijske čete, radi čega su mu Hadži Lojini ljudi spalili brestovsku rezidenciju. Kraj takvih krupnih usluga Austriji njegovo držanje prema i protiv trapista sitna je stvar i ne može biti „glavnim i jedinim razlogom“ Austrije protiv njega osobno. On s punim pravom predbacuje Austriji, da mu je bila nezahvalnom za takve usluge. Tražio je uzrok, radi kojeg je upao u nemilost kod bečke vlade, pa je najprije mislio da je to zato, što nekoć nije bio preselio u Sarajevo, za što je okrivljivao Teodorovića i fra Grgu Martića. Kasnije je opet pomišljao na svoj sukob s knezom Württembergom (*spom. dj.* 250), ali mu nisu došli na pamet „glavni i jedini“, politički razlozi, u kojima Dr. Gavranović vidi motive Vuičićeva nepostavljanja na novu stolicu vrhbosanskog metropolite.

55 *Spom. dj.*, 15-16.

slim Propagande u Rimu. Vuičić je osjećao izvjesnu nesklonost, da napusti svoje mirno Brestovsko. Protiv Sarajeva, kad je trebao tamo seliti, iznosio je čak i prijedlog, da bi rađe išao u Travnik kao podesniji od Sarajeva, vjerojatno zato, da bi još neko vrijeme mogao ostati u dosadašnjem sjedištu. Tu je i dočekao i Hadži Lojinu bunu i ulazak austrijskih četa u Bosni, ali su mu bosanski ustaše 31. 7. 1878. zapalili rezidenciju, u kojoj je izgorio i arhiv Apostolskog vikarijata s dragocjenim dokumentima.⁵⁶

Konačno je pitanje prijenosa biskupske stolice u Sarajevo bilo riješeno tek *uspostavom redovite crkvene hijerarhije* u Bosni i Hercegovini bulom „Ex hac Augusta“ pape Leona XIII. od 5. 7. 1881. Sarajevo postaje *stolicom nadbiskupa i metropolitane vrhbosanskog* sa sufraganskim biskupima u Mostaru i Banja Luci, dok trećom, Trebinjskom biskupijom upravlja također mostarsko-duvanjski biskup.

Novi nadbiskup *Dr. Josip Stadler* bude introniziran u Sarajevu 15. siječnja 1882. Već ranije se povukao iz Bosne njezin zadnji apostolski vikar O. Paško Vuičić u svoje rodno mjesto Imotski, gdje je i umro 17. 3. 1888.

Iza više od šest vjekova povratila se biskupska stolica Bosne, ovaj puta u obliku nadbiskupske i metropolitanske, u Sarajevo, staru Vrhbosnu, kraj kojeg je stajalo i historijsko Brdo s biskupskom crkvom bana Ninoslava.

Tu je već zatekla pravoslavnu Dabro-bosansku eparhiju, koja je, osnovana od sv. Save u Dabru na srpsko-bosanskoj granici, tek 1709. za vladike Mojsija Petrovića bila prenesena u Sarajevo.⁵⁷ A ona je, kako smo vidjeli, i bila jedan od motiva konačnom preseljenju katoličkog crkvenog poglavara Bosne u njezin glavni grad.

⁵⁶ *Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae-Argentinae...*, a. D. 1895, 47.

⁵⁷ Vl. SKARIĆ, *Sarajevo*, 115.

(III)
Vjerski prijelazi

XIX. vijek ne poznaje u Bosni nikakvih brojnijih, a još manje masovnih prijelaza s jedne vjere na drugu, kako je to bio slučaj u ranije doba. Nastavljaju se, doduše, pojedinačni prijelazi na islam, gdjekada i na koju drugu vjeru, ali uvijek u vrlo ograničanom broju.

Prije nego obratimo našu pažnju tim sporadičnim promjenama vjere htjeli bismo još baciti pogled na jedan važan vjerski proces, koji je u Bosni trajao barem 700 godina, po Mandiću⁵⁸ i preko 800, igrao u njoj prvorazrednu ulogu i konačno završio sredinom našeg, XIX. vijeka. Radi se tu o *patarenstvu, bogomilskoj „Bosanskoj crkvi“* i njezinim krstjanima, koja konačno *izumire u gudurama oko gornje i srednje Neretve tek nakon god. 1850.* Boljeg zadnjeg skloništa nisu mogli naći ni risovi, kojim je nekada Bosna vrvila. Duboko usječene doline, pravi kanjoni, kao onaj Neretve, Doljanke ili Rakitnice – u nju se spustila ljudska noga, noga istraživača, prvi put tek pred malo godina – i vrlatne stijene Prenja, Čvrsnice, Vrana i Bjelašnice, koje se penju iznad 2000 m i zatvaraju uske kotline Bijele, Ljute, Drežnice i drugih brzih Neretvinih pritočica, kao da su stvorene zato da budu zadnje utočište ranjene i progonjene divljači. Gledajući te negostoljubive krajeve pune divlje romantike priča narod, kako je Bog htio stvoriti pakao, pa kad je već bio stvorio, učinio mu se premalenim pa reče: Kad je tako, e onda neka bude – Drežnica! Udivljenjem nas napunja misao, kako se je bogomilstvo još četiri vijeka nakon svoga sloma, prepušteno samo sebi, moglo tako dugo održati. Tom zgodom moramo ujedno požaliti, što su zadnje vijesti o njegovim ostacima, koji su upravo prelazili na islam, više natuknute nego ispričane, često zabilježene bez potrebnih imena ljudi i mjesta, bez točnih navoda vremena, gdjekada bez jasne oznake vrela, kao da se piše o nekoj egzotičnoj pojavi, o nekom čudnom kuriozumu, o kojem se rado strancima pripovijeda i u koji domaći ljudi jedva mogu vjerovati.

Sve te *vijesti o tim zadnji patarenima skupio je Mehmed Handžić*⁵⁹ i iznio ih na nepune dvije stranice. Fale kod toga gdjekada i najbitnije okolnosti, koje bi stvar mogle učiniti vjerodostojnom. Tako n. pr. iznosi on mišljenje vladike Kosanovića i povjesničara Azbotha, da je u njihovo vrijeme bilo bogomila oko Kreševa, a ne vidi se ni po čemu, na čemu bi se ono temeljilo. Drugi njegovi izvodi već su potpuniji, ali još uvijek manjkavi i nedovoljno točni. Od Handžićevih svjedoka doznajemo ipak imena triju takvih bogomilskih obitelji. Jedna od njih zvala se je Helež, danas Elez ili Elezović, u selu Dubočanima na Rakitnici; bila je zadnja, koja se je još držala „ludila bogomilskog“, kako tvrdi Bakulin Šematizam Hercegovine god. 1867, i prešla malo godina ranije na islam. Druge dvije bile bi prema narodnoj predaji, koju bilježi Handžić, Milišići u Umoljanima i Novalići na Vrdolju, dakle uvijek u slivu divlje Rakitnice.

⁵⁸ *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1963, 119-124, posebno 121, 124.

⁵⁹ *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1940, 32-34.

Martić je, bilježi Jelenić u djelu „De patarenis Bosnae“, poznao 16 pataren-
skih obitelji u „Neretvi“ (ime kraja oko rijeke Neretvice u konjičkom kotaru),
ali nažalost ne imenuje ni jedne jedine od njih.

Posljednji bogomili bili su, kako po svemu izgleda, „*poturi*“, izraz za
dvovjerce, polu-muslimane i polu-kršćane, izvana jedno, iznutra drugo, kako
ih ne samo stari kršćanski nego i muslimanski izvori nazivaju. Radi toga, piše
Vid V. Vukasović⁶⁰, slao je Ibrahim-beg Bašagić silom hodže u Drežnicu, jer
tamošnji seljaci nijesu imali pojma o islamu. Zvali su se muslimanskim ime-
nima, ali nisu nigda hodili u džamiju i potajno su vršili propise bogomilske
vjere. Muhamed Hadžijahić⁶¹ pripovijeda o muslimanskim porodicama oko
Rame i Neretve, koje su još dotada sačuvale izvjesne molitve iz bogomilskih
vremena pa ih u obiteljskom krugu mole naizust. Običaj da se muslimansko
ženskinje u tim krajevima ne pokriva, svodi narodna predaja, koju citira Han-
džić na prije spomenutom mjestu, na to što je „sultan Fatih došao do Ivana i
dotle se svijet isturčio. Zato se do Ivana (dakle sarajevski kraj) pokriva žen-
skinje po selu, a od Ivana ovamo (konjički kraj!) ne pokriva“. Valjda iz sličnih
razloga davale su izvjesne muslimanske obitelji franjevačkim župnicima u
Doljanima „redovinu“, pričao je pok. gvardijan i bivši tamošnji župnik fra An-
zelmo Alaupović, pa su se osjećale uvrijeđenim, kada bi se neki novi župnik
kratio da je od njih primi.

Sve nas to odviše živo sjeća na pojavu *kripto-kršćana u Bosni XV. i
XVI. vijeka*, bili oni bogomilskog ili katoličkog podrijetla. U albanskim kraje-
vima bilo je toga još i više, pa su dokumenti arhiva Propagande u Rimu puni
svjedočanstava o tomu. Možda je najvažniji razlog tomu, što novi doseljenici,
katolici u Prizrenskoj nadbiskupiji nisu mogli dobiti zemlje, ako nisu uzeli
muslimanska imena. Oni su ih uzeli i živjeli dalje kao katolici, ali potajno. Pod
imenom „*laramana*“ („šarena vjera“) bilo ih je više tisuća još između dva rata
u Skopskoj Crnoj gori, a vjerojatno ih ima još i danas.

Glavna tema ove naše radnje jesu *prelazi na islam i otpadi od njega
u Bosni u XIX. vijeku*. Počet ćemo najprije s ovim posljednjima. Kako u zemlji
pod muslimanskom upravom otpad od islama nije ni zakonski ni praktično
moguć, to ćemo pokazati takve pojave ne u Bosni nego u jednoj susjednoj
zemlji, koju je sultan upravo bio izgubio, *u Srbiji*. Nitko se s tom pojavom nije
pobliže pozabavio pa nam tako manjkaju potrebna svjedočanstva osim onih,
do kojih smo sami došli. Dakako da je ta pojava bila daleko veća i opsežnija
nego što naša dva svjedočanstva govore.

Prvi gubitak Turske u XIX. vijeku predstavlja kneževina Srbija. Mu-
slimansko stanovništvo zemlje, uostalom ne odviše brojno i koncentrirano
uglavnom po gradovima, počinje polako napuštati Srbiju. Zadnji veliki

⁶⁰ *Bilješke o kulturi Južnih Slavena*, Dubrovnik 1897, 112.

⁶¹ *O islamizaciji bosanskih krstjana*, „Obzor“, 31. 12. 1937.

exodus iz Srbije bio je god. 1863. nakon predaje Užica i Šapca Srbima od strane sultana. Muslimani se odatle povlače najvećim dijelom u Bosnu, odakle su uglavnom i došli u Srbiju kao nosioci turske vlasti, zemljoposjednici i građanski elemenat.

Glavni dio tih povratnika naselio se u Bosansku Posavinu i Podrinje. Austrijski konzularni izvještaji⁶² govore o tim „muhadžirima“ na zaplijenjenim zemljama Husein-kapetana Gradaševića „kod Tolise na Savi“, zatim na ušću Bosne u Savu, gdje su bili kmeti Salihbegovića, koji su manjim dijelom bili dignuti sa zemlje da daju mjesta novim došljacima, zatim u Brezovu Polju niže Brčkoga, u Zvorniku i Kozluku, a 150 obitelji odseli u Sjenicu u Sandžaku. Kod svega toga ostaju najvažnija ona prva dva mjesta, izgrađena kao nove „kasabe“ od turskih vlasti, i nazvane u čast vladajućeg sultana Abdul Aziza Donjom (Orašje) i Gornjom Azizijom (Bos. Šamac). U Orašju nalaze se i danas dva dijela (mahale) mjesta: Užičani i Sopčani. Od preostalog muslimanskog stanovništva u Srbiji jedan je dio *prešao na pravoslavlje* u izvanredno teškim prilikama. Kallay o tom piše sljedeće⁶³:

Nakon što su bili poubijani za oružje sposobni Turci u Beogradu (1807), ostale su njihove žene i djeca u gradu, jer nisu imali sredstava, da se iz njega udalje. Nekoje od njih prešle su na kršćansku vjeru i njima su Srbi davali dnevno izvjestan obrok kruha. Ostali su se teško patili i bili su prisiljeni vršiti najteže poslove za održanje golog života. Rodofinikin (ruski izaslanik kod Karađorđa) ipak je sklonio Karađorđa, da najbjeđnije od njih, na broj oko 200, pošalje Redžep-agi u Oršavu.

Kako se vidi, do prelaza ovih muslimanskih žena i djece na pravoslavlje došlo je u nimalo dičnim prilikama. I da prilike nisu bile tako očajne, ne znam da li bi se ijedna turska žena u Beogradu dala krstiti. Ne možemo ni približno odrediti, koliko je tih novih „pravoslavaca“ bilo. Iz broja za oružje sposobnih Turaka u Beogradu i iz broja onih „najbjeđnijih“, kojim Karađorđe dade mogućnost da odu u tursku Oršavu na Željeznim vratima, čini nam se, da je broj pokrštenika morao biti više stotina što žena, što djece.

Pavlović u svom djelu o *Sokolskoj nahiji*, kraju između Valjeva i Drine oko tvrdog Soko-grada⁶⁴, spominje na više mjesta Srbe, koji potječu od zaostalih muslimana nakon predaje tog grada Srbima. Ostavši u Srbiji, dali su se krstiti po pravoslavnom obredu. Pavlović donosi niz obiteljskih imena, dobrim dijelom ciganjskih, koja potječu od tih pokrštenih muslimana nakon god. 1863.

⁶² Konz. izv. Sarajevo 1863., posebno u br. 118 – 6. 1., Res. 41 – 18. 4., Res. 91 – 20. 6. i 137 – 22. 8. 1863., zatim KLAIĆ, *Zemljopis Bosne*, 175.

⁶³ Benjamin KALLAY, *Geschichte des serbischen Aufstandes (1807-1810)*, s predgovorom L. von Thallóczy-a, Wien 1912, 43.

⁶⁴ *Sokolska nahija*, u „Naseljima srpskih zemalja“, XXVI, 335 ss.

Brojniju grupu prelaznika na islam u Bosni od 1850. pa dalje čine *politički emigranti mađarske, poljske i njemačke narodnosti*, o kojima želimo najprije govoriti i čiji potomci žive još i danas u Bosni.

Nakon sloma ustanka u Poljskoj i Mađarskoj 1848./49. godine bježe mnogobrojni pobunjenici u Tursku. Turska ih prima možda i preko očekivanja dobro. Ona nigdje ne postavlja uvjeta, da bi ti bjegunci imali prihvatiti državnu vjeru, islam, ali dakako rado pozdravlja, ako se koji od njih za to odluči.

Sudbina izbjeglica nije nikada bez gorčine i tragike. Napuštanje domovine, gdje su rođeni i obitelji, da se spasi goli život, uvijek je bolno. To je redovito skopčano s gubitkom imetka, položaja i zvanja. Dolazak u novu sredinu, tuđu po jeziku, običajima, vjeri i kulturi, te započinjanje života nanovo, mnogo put u izvanredno teškim i ponizujućim okolnostima, izvor je daljnjih jada i nevolja. Stara sredina, ili barem njezin politički režim, ispraća bjegunce neprijateljski. Nova ga dočekuje s puno sumnji i nepovjerenja.

Nije bilo puno drukčije ni u Turskoj, uza sav njezin načelno dobrotorni stav prema novim gostima. Ona je nepovjerljiva čak i prema onim emigrantima, koji su prešli na islam, a tih nije bio malen broj. S druge strane nije neprijateljstvo i progon političkih bjegunaca u Turskoj od strane Austrije bio prestao, najviše od straha pred njihovim eventualnim podhvatom protiv države, iz koje su bili izašli. Ona i dalje nadzire i uhodi bjegunce, traži od turskih vlasti da ih drži u oštroj disciplini i da ih – kao najmanju mjeru sigurnosti – makne s austrijske granice, posebno iz Bosne i Beograda, ali ne traži njihovo izručenje. Mnogi emigranti se osjećaju nelagodno, možda i nesigurno, pod zaštitom sultana te odlaze dalje. Porta im to ne brani i poštuje njihovu slobodu. Austrijske policijske obavijesti više puta donose, kako transporti poljskih i mađarskih emigranata odlaze iz Carigrada u Englesku. Tako u siječnju 1851. putuje 350 Poljaka⁶⁵, a u srpnju iste godine 100 Mađara.⁶⁶ Slobodarske tradicije prema političkim bjeguncima bile su i tada u Engleskoj vrlo žive.

Velik dio ovih emigranata u Turskoj stupa u njezinu vojsku. Podosta njih dolazi i *u Bosnu s Omer-pašom Latasom*. On se nada pomoću njih dati turskoj armadi ono, što ona nije dotada imala, modernu, evropski spremu u tehnici ratovanja. Emigranti su uglavnom svrstani u bojne, koje nose čudno, nimalo laskavo ime: „murtat-tabori“, odmetnički ili izdajnički bataljoni.

Austrijski konzul Dr. Atanasković, koji inače stoji u dobrim odnosima s Omer-pašom, barem u pravilu, piše za njega u Beč, da je to „renegat okružen renegatima“. I doista, Osmalijsko carstvo nije u XIX. vijeku dobilo većeg renegata od *Omer-paše*, vojskovođe, ministra rata i jedinog turskog pobjednika nad Rusima u svom vremenu, počašćenog slavnim naslovom „Serdar-Ekrema“, bivšeg austrijskog feljbabu-kadeta iz Janje Gore kraj Ogulina. Iako je o njemu dosta pisano, ostaje pokoja crta njegove psihologije nerazjašnjena, a vrijedna razjašnjenja, posebno u pitanju Austrije i njegova renegatstva.

Ako se može vjerovati izjavama lukavog i nepovjerljivog Omer-pa-

⁶⁵ *Polizei Scontro u. Index*, I. Sektion, 1851, 91 – 29. 1. 1851.

⁶⁶ *Kao gore*, br. 795 – 10. 7. 1851.

še, on je imao loše mišljenje o svojim mađarskim i poljskim „murtatima“ uz izuzetak bivšeg poljskog grofa Jelinskog (ili Ilinskog) i mađarskog rodoljuba židovske vjere Mahmud- (Muhamed-)jage Freunda, kasnije pobočnika maršala (mušira) Ismail-paše.⁶⁷ Skender-bega on predlaže za miri-livu (dopukovnika) i povjerava mu važnije vojničke operacije u Hercegovini i na Krajinu. Kasnije se taj ženi s muslimanskom djevojkom iz Konjica, ali o njegovim potomcima ništa ne znamo, ukoliko to nisu izvjesne muslimanske porodice u Nevesinju, koje znaju da potječu od izvjesnog poljskog emigranta iz god. 1848. Kad je Skender-beg Ilinski boravio u Travniku 1851. poklanja on konja plemenite arapske pasmine supruzi bana Jelačića, koja se s takvom molbom bila obratila na Omer-pašu. Po konja će kasnije, u lipnju 1851. doći u Travnik mladi satnik Petar Preradović, kasniji general i slavni hrvatski pjesnik.⁶⁸ Ilinski se postepeno oda piću, izgubi naklonost svog gospodara Omer-paše i umre 1861.

Koliko je bilo tih emigranata u Bosni? Na to pitanje ne zna ni austrijski konzul u Sarajevu odgovoriti. Početkom listopada 1850. javlja on u Beč⁶⁹, kako su iz Sarajeva premještena dva bataljona u Hercegovinu, u Stolac i Trebinje. Svaki od njih ima oko 500 ljudi. „Ovi su bataljoni sastavljeni većinom od mađarskih bjegunaca i Omer-paša mi otvoreno priznade, da ih odavde navlaš zato uklanja, da im oduzme priliku da se oni uteknu pod zaštitu konzulata i tako dovedu do nepoželjnih objašnjivanja.“ Svakako je on krivim okom gledao na zanimanje austrijskog konzula za njegove „murtate“. Zato možda treba primiti s rezervom do znanja Omer-pašinu kasniju izjavu, na opetovano insistiranje Atanaskovića glede broja tih emigranata u turskoj vojsci u Bosni, da ih ima tek 90 s činom nižim od vodnika, te nešto časnika⁷⁰ kojih ne daje broja.

U jednom popisu iz godine 1851.⁷¹ daje Atanasković pregled „dislokacije turskog vojnog zbora u Bosni“. Uz mušira Omer-pašu i 5 brigadnih generala („miri-liva“) nalazi on „pod osobnim zapovjedništvom Omer-paše i bez posebne udjelbe“ slijedeće časnike-emigrante: Muhamed Skender-bega (grofa Ilinskog) kao pukovnika („kajmakam“), dalje pukovnika Mustafu Skender-bega (Fritsch), „bimbaše“ (majore) Tefvik-bega (Fauland), nećak Omer-pašin i Omer-agu (Saits), „Rittmeistere“, konjaničke satnike Mehmed-agu (Lasky), Muhamed-agu (Freund), Jakub-agu (Jakubowsky) i Osmana-agu (Házai) te satnika Emin-agu (Kálmán) i genijskog satnika Murat-agu (Szasz) i Haireddin-agu, bivšeg pravoslavnog svećenika. Tu su nadalje stožerni liječnici Vely-beg (Dr. Gall) i Ali-beg (Dr. Regelsberger), oba u činu pukovnika, zatim

⁶⁷ Konz. izvj. Sar., 275 – 12. 6. 1851.

⁶⁸ Kao gore, 304 – 26. 6. 1851. i 324 – 4. 7. 1851. Preradović odlazi iz Travnika zajedno s nadporučnikom Schöntannom 25. 6. 1851. Banica se zahvalila Skender-begu Ilinskom pismom sa Rijeke, o čemu piše Atanasković u Beč br. 432 od 21. 8. 1851.

⁶⁹ Konz. izvj. Sar., 80 – 3. 10. 1850. U početku se govorilo čak o 4.000 tih „murtata“.

⁷⁰ Kao gore, 79 – 20. 2. 1851.

⁷¹ Kao gore, 1851, f. 181 (prilog).

ranarnik - kirurg Jusuf-aga (Klobatsnik) bez poblize oznake čina, stožerni ljekarnik Omer-aga (Nadenitsek) i neki Schroder bez oznake muslimanskog imena i čina. Kako se vidi iz popisa, svi ovi časnici, osim možda posljednjega, bili su službeno smatrani muslimanima.

Tim sigurno nije iscrpljen broj svih poturčenih emigrantskih časnika. Dodajemo tek nekoliko imena: Poljak Michael Szaikowski, zatim neki Nuri-beg, koji govori njemački i malo talijanski, taji svoje podrijetlo i preporučuje svoju ženu, još uvijek kršćansku, u zaštitu sarajevskom katoličkom župniku⁷² i Ali-aga Niuni (Mađar Fridolin), koji još nije bio obrezan⁷³ te je kasnije, pošto se nije htio pustiti obrezati, otišao u Beograd da čeka na amnestiju, koju je za njega zatražila njegova supruga.

Jednako kao i Ali-aga Niuni govorio je već spomenuti Nuri-beg sarajevskom župniku da nije obrezan, jer da turske vlasti na tome više ne inzistiraju. Tako je bilo s cijelim nizom drugih turskih časnika iz emigrantskih redova. Kako je međutim sunet strogi islamski propis za pristup islamskoj vjerskoj zajednici, to nam se privremeno *neinzistiranje na obrezanju* turskih vlasti ne čini nikakvom liberalnijom mjerom prema svojim prozelitima nego tek vješto smišljenim potezom, da se oni lakše odluče na taj korak, kojim će se odijeliti od cijele svoje prošlosti.

Nego to „neinzistiranje“ nije dugo trajalo. Sarajevski konzulat prima vijest⁷⁴ da se svi još neosunećeni turski časnici imaju podvrći obrezanju. Nato konzul šalje tumača („dragomana“) Plehacseka u Travnik, da stvar izbliža promatra. Na 18. lipnja 1851. javlja tumač iz Travnika: Sutra je opće sunećenje. Obavit će ga liječnik Dr. Regelsberger, koji je i sam bio poturčenik.⁷⁵

Kako bečko ministarstvo traži *popis tih novih obrezanika*, to ga konzul i šalje u Beč 20 dana kasnije.⁷⁶ Sam popis bio je izrađen u Sarajevu 9. srpnja i. g., a sadržaje uz staro ime i prezime još novo, muslimansko ime, čin, zemlju, u kojoj je dotični rođen, te eventualne opaske. – Evo toga popisa (pri čemu smo sačuvali pravopis pa i pogreške, koje se nalaze u originalu):

Frits	Mustafa Skender	dopukovnik	Sedmogradska (Siebenbürgen)
Kalman	Emin-aga	satnik	Isto
Jacubovsky	Jacub-aga	bojnik	Poljska
Szasz	Murad-aga	konj. satnik	Mađarska
Fauland Ludwig	Tevfik-beg	bojnik	Ogulin u Hrvatskoj vojnoj Granici
Saiz	Omer-aga	bojnik	Mađarska
Leissky	Mehmed-beg	bojnik	Poljska
Zaganesko Dimitri	Haireddin-aga	konj. satnik	Vlaška
Ferdinand Fuchs	?	desetnik (Korporal)	Moravska (bjegunac iz 4. bojne carskih lovaca)

⁷² *Kao gore*, 89 – 10. 10. 1850.

⁷³ *Kao gore*, 324 – 4. 7. 1851.

⁷⁴ *Kao gore*, 263-b – 5. 6. 1851.

⁷⁵ *Kao gore*, 295 – 19. 6. 1851.

⁷⁶ *Kao gore*, 339 – 10. 7. 1851.

Anton Skopi

?

isto samo „Gefreiter“ Isto

Kao primjedba stoji kod prvoga (Frits), da mu je žena ostala u Sedmogradskoj, ali da se je on ponovno oženio u Travniku sa sestrom „doktora kajmakama“, dakle Regelsbergera ili Galla, ne stoji navedeno. – Za Faulanda, sestrića Omer-pašina, piše, da je potajno prešao granicu uz pomoć burzovnog senzala židovske vjere iz Trsta. – Osmi čovjek s popisa Zaganesko bio je pravoslavni svećenik iz Rumunjske („wallachischer Geistliche“), a za zadnju dvojicu poziva se konzul na svoje izvješće br. 290 od 17. 6. 1851. On ne zna, koja su imena njih dva dobila na sunetu.

Za Tefvik-bega Faulanda znamo, da je sin sestre Omer-pašine i pukovnijskog liječnika u Ogulinu (nije poznato, da li je tada bio na životu), da je već zaručen s 8-godišnjom Omer-pašinom kćerkom i da je, kako javlja konzul, neko vrijeme „primao pouke o Koranu“, što bi značilo o islamskom zakonu. Za druge prelaznike ne stoji pisano, da su bili i oni poučavani u vjeri, koju su namjeravali primiti.

Za gornje se prelaze ne može reći, da su bili postignuti nasilnim putem, ma koliko atmosfera turske države i vojske, u kojoj kršćanin nije u to vrijeme mogao biti ni običnim vojnikom, a kamo li časnikom, na njih vršila moralni pritisak. Ovdje se je međutim radilo o posve iznimnom slučaju – da ga nazovemo današnjim imenom – „izbjeglica s pravom azila“, prema kojim je država imala posebne obzire, i u iznimna, reformna vremena, kad je Turska želila pokazati evropskim vevlastima, da nije vjerski uskogrudna i nasilna. Tako je običan vojnik i možda dočasnik, kako po svemu izgleda, mogao zadržati svoju vjeru, ali se kod časnika već tražilo prihvaćanje islama. Tako zaključujemo iz činjenice, da su se svi emigrantski časnici odrekli svoje kršćanske ili, gdjekada, židovske vjere i postali muslimanima. Ali ipak je ostao svakom od njih slobodan izbor ili zadržati svoju staru vjeru i ne učiniti časničke karijere ili napraviti karijeru, ali se odreći svoje vjere. I tako je sloboda izbora, doduše stiješnjena i vrlo oteščana, ostavljena, pa nije pravljena nikakva poteškoća onima, koji su odbili obrezanje i izjavili da napuštaju i tursku vojsku i tursku zemlju. Već smo kao takvog spomenuli Ali-agu Niunia, a njemu moramo dodati i Mustafu Skender-bega Fritsa (Fric!). On je zatražio svoje „kvitiranje“ iz vojske i izjavio da želi preko Carigrada iseliti u Ameriku.⁷⁷ Možda je tomu nešto doprinijela i njegova nova žena, „sestra kajmakamova“.

Gusto velo šutnje prekriva dramatsku borbu, koja se je odigrala u duši pokojeg od tih prelaznika. Dr. Koetschet na jednom mjestu u svom djelu o Omer-paši Latasu⁷⁸ opisuje, kako je neki vjerski službenik po muslimanskom obredu imao oprati mrtvo tijelo jednog poturčenog poljskog časnika. Pri skidanju odijela nađe mu na prsima zlatan križić. On ga bez ijedne riječi prijekora dodade kršćanskom sluzi, da ga nekud skloni. Možda je on bio shvatio, kakav je težak udes zadesio tog čovjeka i osjetio za njega svu ljudsku samilost.

⁷⁷ Kao gore, 295 – 19. 6. 1851.

⁷⁸ *Erinnerungen aus dem Leben des Serdar Ekrem Pascha*, Sarajevo 1895.

Osim ovih islamiziranih poljskih i mađarskih revolucionaraca iz god. 1848. poznaje Bosna, pa i ona XIX. vijeka, čitav *niz drugih prebjega* u Bosnu, koji su primili muslimansku vjeru. Bilo bi odviše dugo iznositi sve pojedine slučajeve. Ovdje ćemo spomenuti samo dva-tri takova.

Takav je n. pr. Adem-aga Đurković, dragoman engleskog konzulata u Mostaru⁷⁹, po svoj prilici vojvođanski Srbin. Takav je također mladi učitelj sa Cetinja, 19-20 godina star, Pero Reljević, koji 1871. svoju sreću traži u Sarajevu. Grčki metropolita u medžlisu iznosi razloge protiv njegova primanja u islamsku zajednicu, valjda najviše političke naravi, ali ih medžlis ne usvoji, iza par dana mladića osuneti i pošalje odmah zatim u Carigrad pod pratnjom, bojeći se valjda crnogorske osvete.⁸⁰

Najodličniji prelaznik bio je međutim *Jozo Zdilar-Cvitković*, rodom iz Imotskog, koji je god. 1815. primio islam i uzeo ime Sulejman-beg. On je bio rođen i kršten u župi Imotski i uveden u matice krštenih sv. II, 54.⁸¹ Nije poznato, da li je bio prebjegao u tursku Hercegovinu ili je bio doveden kao zarobljenik. Na svaki način, on je osnivač glasovite begovske *loze Kapetanovića vitinskih* i djed poznatog javnog radnika, pjesnika i sarajevskog načelnika Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka. Slično tako, samo više nego dva vijeka ranije, postao je i jedan zarobljeni zagrebački kanonik osnivačem druge jedne, još važnije begovske kuće, *Filipovića*.

Slučaj prijelaza na islam austrijskog podanika i vojnog bjegunca Petra Zijana god. 1875. unosi nam nešto svjetla u slične ranije prelaze i pokazuje razvoj pravne prakse glede promjene vjere austrijskih državljana, i posebno vojnih obveznika.

Pošto je generalni konzul Dr. Teodorović radi Zijanova prelaza na islam bio dospio u spor s bosanskim valijom Derviš-pašom, to se je on obratio na austrijsko poslanstvo u Carigradu, da ovo intervenira kod Visoke Porte. Poslanstvo je interveniralo i u dva navrata, 19. 4. i 26. 5. iste godine odgovorilo sarajevskom gen. konzulatu.⁸² Drugi je odgovor posebno zanimljiv.

Po njemu je, na zahtjev poslanstva, veliki vezir Safvet-paša dao bosanskom carskom namjesniku u Sarajevu 1. 5. i. g. upute: „Ubuduće u svim slučajevima, kad jedan austro-ugarski državljanin izrazi turskim vlastima želju da pređe na islam, ima stvar biti raspravljena s carsko-kraljevskim generalnim konzulatom i samo u slučaju, da taj ne izrazi nikakvih poteškoća, smije se prijelaz dozvoliti.“ Ako naprotiv budu iznesene poteškoće, ima namjesnik stvar dostaviti Porti, koja će donijeti odluku u sporazumu s austro-ugarskim poslanstvom.

Pošto ovi novi ustupci turske vlade nemaju retroaktivne snage, to poslanik grof Zichi javlja, da se slučaj Petra Zijana ima rješavati po dotadaš-

⁷⁹ Konz. izvj. Sar., 8 – 5. 2. 1858.

⁸⁰ Kao gore, 72 res. – 16. 12. 1871.

⁸¹ Ante UJEVIĆ, *Imotska Krajina*, Split 1954, 73, nota 136.

⁸² Vidi br. 1172, Carigrad 26. 5. 1875, *Reservat-Cons. Acte* Sarajevo, 1878-78, f. 10 i 17.

njim pravnim običajima. Ti međutim glase, da se prijelaz na islam ima smatrati dovoljnim razlogom, da takvog bjegunca Austrija ne može zatražiti od Turaka za izručenje. A taj se prelaz prema odredbama Požarevačkog mira (1718) ustanovljuje tako, da se učini o njemu izjava u prisutnosti konzulatskog tumača. Kako je međutim Zijan već bio dao izjavu da svojevrijedno prelazi na islam, to poslanstvo nema više nikakve mogućnosti, da u njegovu slučaju poduzima bilo kakve daljne korake. Ništa na stvari nije mijenjala ni okolnost što dragoman konzulata nije unaprijed bio obaviješten, o čemu se tu radi, kad je bio pozvan pred medžlis, da primi takvu izjavu.

U aktima sarajevskog konzulata⁸³ nalazi se i pismo Derviš-paše, bosanskog namjesnika, kojim on potvrđuje primitak brzojavnih uputa iz Carigrada, ali izriječno veli, da se one odnose tek na austrijske vojne bjegunce. Uza sve to će Pokrajinsko upravno vijeće (Medžlis) i dalje nastaviti sa svojom starom praksom, da će svaki slučaj prijelaza austrijskih državljana na islam, bili oni u dobi vojnih obveznika ili ne, raspraviti s austrijskim gen. konzulatom.

Prema gornjim dopisima mađarski i poljski emigranti iz 1848. mogli su motivirati svoj prijelaz na islam u prvom redu bojazni, da ne bi bili izručeni austrijskim vlastima. Međutim Omer-paša nije izručio nikoga od tih revolucionaraca u emigraciji. Uostalom, svaka država ima ionako dovoljno mogućnosti, da izbjegne izručenje onih stranih državljana, bjegunaca s pravom azila ili bez njega, kojih ona ne misli predati.

Valja podvući i okolnost, da Porta nije tražila protuuslugu od Austrije za svoje koncesije glede promjene vjere austrijskih podanika odnosno bjegunaca u Turskoj. To je moglo biti zato, što protivnih slučajeva u Austriji nije bilo ili, još vjerojatnije, što je Turska bila odviše slaba, da u svakom slučaju traži od evropskih velevlasti protuusluge. Veliki bolesnik na Bosporu bio je svjestan svoje pune nemoći.

Međutim pređimo na *prelaznike na islam*, koji nisu nikakvi izbjeglice nego *domaći ljudi*, stanovnici Bosne. I tu ćemo promotriti nekoliko značajnijih primjeraka iz zadnjih desetljeća turske vlade u Bosni i pokušati nadovezati nekoliko općih misli o njima.

Nisu bila prošla ni dva puna mjeseca od dolaska prvog konzula u obnovoavljeni austrijski konzulat za Bosnu, kada je Dr. Atanasković već mogao pisati u Beč slijedeće:

“Već su se meni utekla za posredovanje i zaštitu dva siromašna kršćanska podanika (Turske), kojima hoće njihovu 12- do 13-godišnju djecu silom prevesti na islam. Ja sam ih uputio na ovdašnjeg metropolitu, pošto ne znam, ukoliko se ja mogu miješati u ovaj posao. Ja vjerujem također, da ovakva nasilna obraćenja i prozelitstvo ne

⁸³ Odgovor Vilajeta (Zemaljske vlade) br. 141, Sarajevo 26. 6. / 8. 7. 1875., *Res. Cons. Acte*, Sar., 1875-78, f. 13-14.

odgovaraju volji današnjeg ministarstva na Porti.”⁸⁴

Tu se radilo, izgleda, o pravoslavnim *djevojčicama*, koje je netko htio udati protiv volje roditelja za muslimane i pri tom prevesti na islam. Po svemu, one su se konačno i poturčile. Takvih slučajeva nije ni tada manjkalo, dok ih je ranije bila sva sila.

Sličan takav slučaj dogodio se je i god. 1860. sa 12-godišnjom kćerkom austrijskih doseljenika iz Dalmacije *Rozalijom Barić*. Djevojčica je bila dana u službu starcu Hadži Dedi, ali je doskora izjavila, ne pitajući svojih roditelja, da se za njega udaje i prelazi ne islam. Roditelji, posebno majka, poletjeli su konzulu Vasiću da mole pomoć i zaštitu za svoje dijete. Konzul je odmah stvar javio u Beč⁸⁵ i iznio pred namjesnika Osman-pašu. Paša je najprije stavio u sumnju austrijsko državljanstvo djevojčice, što bi značilo, da se konzul u slične pojave kod turskih podanika odnosno podanica nema miješati. Iz kasnijeg lista konzula ministru grofu Rechbergu vidi se, da su njegovi koraci kod vezira ipak donijeli izvjesne plodove.

“Pričao mi je katolički župnik ovaj čas, da je namjesnik njemu ne samo dozvolio nego mu upravo i dao uputu, da smije djevojčicu, koja hoće preći na islam, punih osam dana pohađati. Djevojčica, koja je navodno tvrdokorna u svojoj odluci, morala je dopustiti, da njezina majka, koja je duboko potresena radi otpada kćeri od vjere, s njom osam dana provede noć u istoj sobi.”⁸⁶

Za stvar malodobne Rozalije bilo je zainteresirano i bečko ministarstvo, koje pokazuje svoju nemoć u toj stvari i daje konzulu odgovore,⁸⁷ pune savjeta, kako psihološki postupati s namjesnikom, a također i austrijska internuncijatura u Stambulu. Međutim se ovom žalosnom slučaju korupcije i zavodjenja male austrijske podanice gubi svaki trag u arhivu. Po svojoj prilici je Hadži Dedo uspio u cijelosti provesti svoju volju i Rozalija je postala muslimanka.

U istim aktima konzulata i ministarstva⁸⁸, u kojim se radi o maloj Rozaliji, iznosi se također i slučaj neke *Anđelke Omrčan* („Angelica Omercena“), Bosanke, koja se udala za muslimana i pri udaji prihvatila islam. Kasnije, iza dvije godine, pobjegla je od muža i opet se povratila na katoličku vjeru. Njoj se nije ništa dogodilo, iako islamski zakon, šerijat, predviđa smrtnu kaznu za svakog otpadnika od islama.⁸⁹ Valjda je nijesu ni smatrali muslimankom. Za svaku sigurnost, Anđelka je našla dobro sklonište. Stupila je u službu obitelji austrijskog konzula.

⁸⁴ *Konz. izvj. Sar.*, 89 – 10. 10. 1850.

⁸⁵ *Kao gore*, 5 – 5. 3. 1860. (akt fali).

⁸⁶ *Kao gore*, 6 – 16. 3. 1860., *Res. Cons. Acte, Sar.*, 1860-63, f. 13-15.

⁸⁷ 3347/0, Wien 31. 4. 1860 u *Res. Cons. Acte, Sar.*, 1860-63, te *konz. izvj. Sar.*, 8 – 5. 4. 1860.

⁸⁸ Vidi note br. 28 i 30!

⁸⁹ Joseph von HAMMER, *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien 1815, I, 14. To vrijedi i za pravnu školu Abu Hanife, koju Turci slijede (*spom. dj.* 5).

Konačno iznosimo i slučaj prelaza na islam jednog člana najuglednije pravoslavne obitelji u Foči *Jakšića* god. 1860. Kako je u obitelji tog novog muslimana bilo i malodobne djece, umalo nije nastao vjerski rat. U aferu se umiješao i ruski konzul i Crnogorci, koji su često oko Foče pljačkali i sada prijetili, da će je i poklati. Međutim stvar nije imala nikakvih krupnijih posljedica.⁹⁰ Zanimljivo je da protivnici nijesu nijekali pravo prelaza na islam odraslim osobama nego tek nedorasloj djeci.

(U izvornom *Draganovićevu* tekstu ovdje je prekrizhen dio koji govori o *Vasfi-hanumi*, udovici zemljoposjednika *Murad-bega*, koja se zaljubila u svoga katoličkog kmeta u selu *Vidovicama* te s njime prebjegla preko *Save* i krstila se u *Vinkovcima* u katoličkoj crkvi.⁹¹)

Preostaje nam još da pogledamo, kako se *vrhovna turska vlast držala u pitanju konverzije na islam*. O tom bi bilo potrebno napisati cijelu studiju. Mjesto toga iznosimo tek nekoliko misli.

Tursko carstvo bilo je islamska vjerska država, s islamom kao državnom vjerom i sultanom kao halifom svih muslimana sunitskog obreda. Kao takvo smatralo je ono svojom dužnošću da širi islam svim zakonitim, po vjeri odobrenim sredstvima. Među ta svakako nije spadalo vjersko nasilje po izreci Kurana: „La ikra fid'din!“⁹² (Nema nasilja u vjeri). Samo pojam „nasilje“ i „sloboda“ nije kod svih i u svim prigodama bio jednako shvaćan. U carstvu je vladala atmosfera stroge legalnosti pa je bilo Šeriat, vjerski zakon, bilo Kanun, državni civilni zakon, normirao svu djelatnost i bio svuda istican. Nego čim dalje tim više, pucao je jaz između zakona i života, teorije i prakse. Posebno je bilo razrovano sudstvo, pošto kadije nisu dobivali plaće nego živjele od pristojbi, naplaćivanih od stranaka. Međutim bio je uvijek otvoren put, barem u teoriji, priziva na vlasti protiv zloporaba privatnika ili od nižih vlasti na više zbog nepodopština onih prvih. A to je često dolazilo do izražaja i u pitanju konverzije na islam, posebno otkada su evropske vlasti došle do riječi kod Visoke Porte i njihovi konzuli po turskim provincijama. Mi smo to na više mjesta u našim izlaganjima i iznijeli.

To je došlo do izražaja i u *reformama sultana Abdul Medžida*. Njegov *Hatimumajum* iz god. 1856. zabranjuje svako nasilno prevođenje s jedne

⁹⁰ Konz. izvj. Sar., 10 – 20. 2. 1861. Grof Giorgi, sarajevski konzul, piše u Beč: „Si je suis bien informé, ce serait surtout le gouvernement ottoman qui aurait provoqué une levée de bouclier de la part des parents et adhérents de la plus riche et la plus influente famille chretienne de Fotcha, les Jakšić, en favorisant le passage à l'Islam d'un de ses membres et ce qui est encore plus grave, de ses enfants en bas âge.“

⁹¹ *Kao gore*, Res. 16 – 25. 3. 1871. „... diess ist der erste Fall, dass eine Muhammedanerin zum Christentum übertreten gewillt (ist), während die Übertritte christlicher Mädchen und Weiber zum Islamismus nichts Neues in Bosnien sind.“

⁹² (*Draganović u izvorniku nije ništa ubilježio u ovoj bilješci!*)

vjere na drugu. Tri godine kasnije *normira* sultan *posebnim zakonom vjerske prelade*, a te zakonske odredbe razošilje austrijska internuncijatura u Carigradu svim konzulatima u Turskoj svojim cirkularom od 7. 3. 1859.

Uza sve to ne prestaju pritužbe stranih vlasti na zloporabe na tom području. Rusi su u tom pogledu posebno aktivni. Radi toga i radi odstranjenja drugih nedostataka pokrajinskih vlasti odlučuje se nepodmitljivi i strogi veliki vezir *Kibrizli* („Cipranin“) *Mehmed-paša* na kružno nadzorno putovanje po Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Macedoniji u ljetu 1860. Strani konzuli pripremali su mu u Sarajevu svečani doček, a ruski konzul snop tužbi na namjesnika Sulejmanpašića. Međutim, na našu žalost, jer bismo tom zgodom doznali i iz Bosne zanimljivih stvari, do puta u Sarajevo nije došlo nego veliki vezir ode iz Niša ravno u Monastir (Bitolj) u Macedoniju. Kibrizli-paša bio je žurno pozvan u Carigrad na savjetovanje navodno oko uvođenja novog nasljednog prava na carsko prijestolje („tahtu“). Od 15 ljudi njegove uže pratnje, viših činovnika, bilo je 5 kršćana raznih konfesija.⁹³

Od cijele stvari nas ovdje najviše zanima, što je paša Kibrizlija pronašao i kako je prosudio u mnogobrojnim slučajevima navodno nasilnih prevođenja na islam. Već spomenuti ruski memorandum od 19. 6. 1860.⁹⁴ govori o islamizaciji silom 15 kršćanskih djevojaka i 20 žena u Trnovu te 18 djevojaka i 9 žena u Ruščuku i t. d., ugrabljenih od roditelja i udatih za muslimane. Međutim ima znakova, da je taj ruski prosvjed tendenciozan i pretjeran, pa po svoj prilici ne zaslužuje u dovoljnoj mjeri vjeru. Ali jedan mu je dio bez sumnje istinit.

Kad se je veliki vezir povratio u Carigrad, podnio je sultanu izvještaj o rezultatima svog putovanja. U skraćenom obliku predan je dokumenat i predstavnicima velikih sila. Po njemu nije veliki vezir među tolikim u najmanju ruku sumnjivim slučajevima prelaza našao niti jednog jedinog, koji bi bio nasilan ili protuzakonit ili se barem kao takav nije dao dokazati! Da li je to najviši turski državni službenik pisao samo evropskim predstavnicima, da spasi lijepo lice Turske ili je tako izvijestio i sultana, ne znamo. A ako je i sultanu tako pisao, onda vidimo, kako su se provodile u život odredbe Hatihumajuma od strane najodgovornijeg čovjeka za njegovu provedbu i kako je u praksi izgledala ravnopravnost muslimana i nemuslimana u Otomanskom carstvu.

⁹³ *Türkei, Berichte*, 1860, vol. 71, br. 36 – 1. 6. 1860, 65 – 12. 9. 1860, 69 – 26. 9. 1860, 70 A-D – 28. 9. 1860 te posebno 74 A-G – 12. 10. 1860. s rezultatima vezirova puta.

⁹⁴ *Varia de Turquie*, XII, 73. – Prigodom puta Kibrizli-paše piše grof Ludolf ministru grofu Rechbergu, kako su navodi o tlačnju kršćanskih podanika Porte i o pogibeljima, koje im prijete od turskog fanatizma najvećim dijelom izmišljotine stranih agenata, a jedno novije izvješće pokazalo je, da se ni austrijski konzularni činovnici nisu znali uvijek sačuvati od pretjerivanja (kao nota 36, br. 73 C – 10. 10. 1860.).

Na kraju još nekoliko misli i konstatacija o vjerskim prelazima na temelju iznesenog i drugog neiznesenog, a proučenog materijala.

Ponajprije konstatiramo, da u ovo vrijeme, zadnja desetljeća turske vlade u Bosni, nismo našli *ni jednog slučaja pravog i direktno nasilnog prevođenja na islam* ili na koju drugu vjeru. Bila su već davno prošla vremena, kad su kršćanski roditelji imali sultanu davati „porez u krvi“, svakog desetog kršćanskog dječaka⁹⁵ za jeničarsku vojsku, pri čemu bi taj odmah bio obrezan i preveden na islam. U Bosni je prestalo uzimanje kršćanske djece u jeničare u prvoj polovici XVII. vijeka, a počeli su ih davati sami muslimanski roditelji vidjevši uspjehe i položaje, koje su razni jeničari kod sultana postigli.

Također nismo našli ni slučajeve nalik na onaj Kolonjin u Andrićevoj „Travničkoj hronici“. Dr Midhat Šamić s pravom ističe, da je Kolonjin slučaj „u potpunosti plod autorove invencije“.⁹⁶ Radilo se tu naime o tome, da bi čovjek radi svoje nepromišljene ili nehotečne, u pijanstvu dane ili krivo protumačene izjave, da želi postati „turčin“, morao to i učiniti ili podnijeti najtežu kaznu, koja postoji u zakonu. – To međutim nipošto ne znači, da ranije, u starija vremena, nije bilo i takvih slučajeva. G. Hofmann ih spominje više puta u Carigradu⁹⁷, a da ih je bilo i u Bosni, svjedoče stare franjevačke kronike i drugi dokumenti.

Prema tomu, zadnji deceniji turske vlade u Bosni, a možda i cijeli XIX. vijek, *ne pozna slučajeva čisti prisile pri prevođenju s jedne vjere na drugu*, ali isto tako, ako ne još i manje, ni *čiste slobode pri tom činu*. Zar da ima punu slobodu raspolaganja sa svojom vjerom ona najbrojnija kategorija prelaznika, *politički emigranti*, posebno oni Omer-pašini? Bez kruha i ruha, bez imetka i zanimanja, bez znanja jezika i pravnih običaja, u tuđoj, sebi stranoj i nerazumljivoj sredini, potpuno ovisni o milosti i nemilosti turskih vlasti, u vječnom strahu, da ne budu predani u ruke onoj zemlji, protiv koje su bili podigli revoluciju, i tamo suđeni na tamnicu, a možda i na smrt, znajući dobro da ih od izručenja može po međunarodnom ugovoru spasiti u Turskoj samo ako pređu na „tursku“ vjeru, zar onda oni mogu biti smatrani posve slobodnim u donošenju odluke, da eventualno prigrle islam?

Pa ni *drugi prelaznici*, ukoliko to nisu činili iz čisto vjerskih razloga, jedva mogu biti smatrani posve slobodnim pri tom činu. Zar oni nisu živjeli u *atmosfera* tihog, ali stalnog moralnog pritiska, u sivoj i čemernoj svagdašnjici „careve krštene raje“, drugo- i trećorazrednih podanika turskog sultana, kojim je istom jedan sultanov Hatišerif u XIX. vijeku zajamčio u teoriji i ne uvijek i u praksi sigurnost života, časti i imanja? Zar oni nisu mogli svojom voljom i preko noći promijeniti svoju sudbinu, postati punopravnim građanima i pripadnicima vladajućeg „turskog“ naroda te si otvoriti put do svih pra-

⁹⁵ HAMMER, *spom. dj.*, I, 56: „... der zehnte Christenknabe dazu als Rekrute ausgehoben ward“.

⁹⁶ *Spom. djelo*, 68.

⁹⁷ Georg HOFMANN S. I., *Il Vicariato Apostolico di Constantinopoli*, Roma 1935.

va, povlastica i mogućnosti da dođu do položaja, moći i bogatstva? Potrebno je bilo samo jedno: preći na islam i pokušati tamo svoju sreću. Međutim to nipošto ne znači, da se nije moglo oduprijeti toj zamamnoj atmosferi, kako je velika većina i činila, ali ne svi. Po koji pojedinac, posebno labilniji karakter, manje utemeljen u svojoj vjeri, popustio je i prigeo se, odbacio teški teret svoje stare vjere i prihvatio slađi i lakši one nove. Nije to bio slučaj samo u Turskoj nego nerijetko i u kršćanskim državama na Zapadu i Istoku, u nešto starija vremena, a ne će on valjda ni ubuduće posve nestati.

U poredbi s prijašnjim vijekovima bilo je tih slučajeva u Bosni XIX. vijeka malo ne samo radi veće vjerske slobode i već odavno ustaljenih vjerskih fronta nego i radi jedne posebne okolnosti. Tursko carstvo bilo je u propadanju i povlačenju, sudbina muslimana u pograničnim krajevima pa i u čitavim pokrajinama bila je nesigurna pa je primiti islam možda značilo uzeti na sebe veći teret nego korist i izložiti se u budućnosti velikom riziku i opasnosti. I tako je ona nekad toliko privlačna atmosfera izgubila mnogo od svojih draži.

U državama, osnovanim na vjerskoj bazi, prijelaz na državnu vjeru ili otpad od nje dobiva još jedan novi, važni momenat, a taj je *politički* ili, točnije, *političko-socijalni*. Vrijedi to slično za islamske kao i za kršćanske ili druge države. A ako je pak neka vjerska zajednica ili crkva nacionalna, kao što je to slučaj istočnih crkava, onda vjerski otpad ili pristup u njezinu krugu dobiva i svoj *nacionalni momenat*. Oba ta momenta idu onda na uštrb čisto vjerskog momenta, koji bi svakako trebao biti glavni, ako ne i jedini motiv svakog pravog vjerskog prelaza.

Upravo radi gornjih razloga postaje nam razumljivo, zašto pri vjerskim prelazima, koje smo naprijed opisali, *manjka uopće vjerski motiv*, barem onaj dublji, ili ga barem mi na temelju dokumentarnog materijala nijesmo mogli otkriti. To je onda upravo značajka ovakovih konverzija, ukoliko one zaslužuju to ime.

Motivi, radi kojih se vrše prelazi jesu strah, teško ili beznadno stanje, u kom se netko nalazi, želja za boljim položajem i životom, karijera, ženidba i slično, odreda stvari, koje ne spadaju u vjerske razloge.

Posebno nam valja ovdje, a isto tako i u ranijim vremenima, istaknuti česti slučaj *prevođenja žena, djevojaka i nedoraslih djevojčica* s jedne vjere na drugu, obično na islam. Prevođenju mnogo puta prethodi otmica, zavođenje ili krivo svjedočanstvo, a žena ili djevojka kao najmanje zaštićeno ljudsko biće pada mu žrtvom. Muslimanska sredina vrlo odrešito i bezobzirno brani svoje ženskinje. Šerijat uopće ne dozvoljava udaju muslimanke za inovjerca, ali bez poteškoća dozvoljava ženidbu muslimana s inovjerkom, pa i kada ta zadrži svoju vjeru. Položaj im, dakle, nije pred zakonom jednak i kršćanka lakše i češće dolazi u pogibao da izgubi svoju vjeru. Nisu sve kršćanske žene bile junakinje kao što je to bila Jajčanka Lucija Barevac, koja je uza sve zatvore, muke i kriva svjedočanstva spasila svoje kršćanstvo i zaslužila, da joj fra Ljudevit Ivačić u čast složi spis „In sexu fragili victoria“ (Venezia, 1723). Na ovom polju najlakše se događaju nasilja i teške nepravde, koje se ne daju uza svu dobru volju ispričati.

Gdjekada se pojavljuje i *vjerski fanatizam* kao faktor kod prijelaza. Međutim bi bilo krivo misliti, na temelju raznih fanatičnih protu-islamskih pisaca, da muslimansko društvo nije davalo i upravo dirljivih *primjera vjerske širokogrudnosti*. Jedan takav primjer navodi Matija Mažuranić⁹⁸, koga je u po zime na Romaniji „mrtva slabina uhvatila“. Za njega se brinu i Dagi-spahija, i handžija, i neki muslimanski trgovci, koji „među sobom rekoše, kako je veliki sevap, stranjskomu čovjeku dati u bolesti“. Najljepše je međutim ono, što je hodža učinio misleći valjda, da mladić ne će ostati živ. On se nage nad njim dva-tri puta i reče: „Moli se, komšija, po svom zakonu!“ A onda uze u ruke Koran pak stade kraj njega učiti.

Tema vjerskih prelaza u Bosni nije nipošto iscrpljena samim prelazima na islam. Bilo je takvih i *između pojedinih kršćanskih konfesija*, ali te su bile jednako rijetke kao i one na islam, ako ne još i rjeđe. Stara izvješća apostolskih vikara osmanlijske Bosne, jednog Ilijića, Miletića i Šunjića, u pravilu ih donose kao plod svećeničkog rada njihovih misionara. O otpadima s katoličke vjere na pravoslavlje ili koju drugu vjeru oni šute. A da ih je bilo, i to više nego obraćenja, znamo iz raznih studija o podrijetlu i migracijama stanovništva.⁹⁹ Možda apostolski vikari za njih nisu ni znali, jer su se ti prelazi događali u krajevima daleko od katoličkih župa i svećenika pa bi u takvom slučaju katolički vjernik lagano izgubio svaki dodir sa svojim dušobrižnikom i postepeno se popravoslavio. A koji put su njegovi duhovni pastiri za to i znali, ali mu nisu mogli pomoći.

Na svaki način, o tom novom i opsežnom predmetu ne možemo ovdje raspravljati. Čitajući izvješća bosanskih biskupa Propagandi u Rim, koja češće puta spominju katoličke uspjehe u obraćanjima, a o neuspjesima ništa ne govore, pada nam na pamet ono, što telal Hamza viče kroz Travnik, kako je turska vojska odnijela pobjedu u Crnoj Gori i odsjekla sto osamdeset crnogorskih glava. „A koliko je naših poginulo?“, pitaju ga Travnjani. „E, to će vikati onaj telal na Cetinju.“¹⁰⁰

⁹⁸ DRAGANOVIĆ, *Propast župe Vodičevo*, časopis „Napredak“, Sarajevo 1934, 186-194; Isti, *Iz povijesti župe stupske*, Spomenica župe Stup, Sarajevo 1938, 42, 46.

⁹⁹ (Draganović u izvorniku nije ništa ubilježio u ovoj bilješci!)

¹⁰⁰ Ivo ANDRIĆ, *Travnička hronika*, Sarajevo 1958, 198.

(IV.)

Borba između austrijskog i francuskog utjecaja u Bosni

Zaštita katoličkog kulta i elementa pred turskim vlastima, vršena od strane katoličkih velesila, bila je svakako za bosanske katolike pitanje od prvorazredne važnosti. Zato ni incident, koji se na tom polju zbio radi suparništva Francuske i Austrije u Bosni 1853. i koji je po svojim posljedicama potrajao još nekoliko godina, nije bez izvjesne važnosti i interesa.

Francuska je bila prva evropska i k tomu katolička velesila, koja je sklopila s Turskom prijateljske ugovore i poslala svog redovitog poslanika u Carigrad. Upravo toj okolnosti zahvaljuje ona prevlast francuskog jezika i kulture na Bližem Istoku. To je bila samo prirodna posljedica francusko-turskog prijateljstva, dok mu je cilj zapravo bio drugi, političke naravi: praviti neprilike i zaokružiti svog vjekovnog suparnika, Habsburšku dinastiju i državu.

Bečki dvor nema kod sultana svog stalnog poslanika. On ga po potrebi šalje uz veliki trošak i trud. Ipak u Carigradu sjedi i austrijski „rezident“, koji vrši izvjesnu diplomatsku misiju. Kasnije će se on nazvati „internuncijem“ i dobiti s vremenom značaj pravog poslanika.

U kakvim su odnošajima stajali bečki i pariski predstavnik na Zlatnom Rogu i kako su obojica smatrali svojom dužnošću da prave jedan drugom neprilike, lijepo nam pokazuje slučaj prigodnog poslanika Austrije grofa Ludwiga Kueffsteina iz god. 1627. Kad je stigao u Carigrad preko Budima i Beograda („Griechisch Weissenburg“) učestvuje on na Tijelovskoj procesiji u Galati. Tom zgodom čini on sve da „naglasim carev ugled mimo svih ostalih kršćanskih vladara“, što Francuzi „posebno teško snose“. (U Bosni, a valjda i u drugim turskim pokrajinama, u to vrijeme nema ni traga Tijelovskim procesijama. Prva je održana u Livnu 7. 6. 1860. za župnika i kasnijeg mučenika fra Lovre Karaule uz učestvovanje 4000 vjernika). U svom izvješću caru Ferdinandu II. skreće poslanik carevu pažnju na „jači upliv Francuske (u Turskom carstvu), čemu se može doskočiti jedino povećanjem broja katoličkih misionara iz Austrije“¹⁰¹, osobito isusovaca. Da li je poslanika pri tom vodila čista ljubav za katoličku stvar ili interesi Austrije, to je druga stvar. On nije propustio a da ne spomene simpatije i nade u Austriju bosanskih trgovaca u Beogradu, a slično tako i dvojice dubrovačkih poslanika kod Visoke Porte i dubrovačke kolonije.

Kad je 1807. otvoren *francuski konzulat za Bosnu* u Travniku i 1808. *austrijski*, došlo je odmah do borbe i napetosti između njih upravo u pitanju zaštite i pomoći Katoličkoj Crkvi. Trvenja se nastavlja i dalje sve do odlaska francuskog konzula iz Bosne (1814), dok austrijski ostaje u Travniku do 1817.

Ova diplomatska čarkanja i konkurencija između Francuza Davila (pravo mu je ime Pierre David) i Austrijanca Mitterera (zapravo Paul Mites-

¹⁰¹ Karl Graf KUEFFSTEIN, *Studien zur Familiengeschichte*, III (17 Jahrhundert), Wien-Leipzig 1915, 275, 270.

ser) čine važan dio sadržaja Andrićeve „Travničke hronike“. U tom pokušaju romansirane povijesti čine historijski događaji tek vanjski okvir, u kojem umjetnik plete svilene niti svog pripovijedanja i finog psihološkog zapažanja. Dr. Midhat Šamić objektivno i dobrim poznavanjem gradiva analizira u svojoj studiji „Historijski izvori Travničke hronike Ive Andrića“ (Sarajevo 1962., s predgovorom Miodraga Ibrovca), uolikoj mjeri Andrićevo pripovijedanje odgovara povijesnoj istini. Po njemu su Andrićevi „portreti trojice vezira... sa njihovim fizičkim i moralnim crtama gotovo u potpunosti piščev izum“, a njihovo slikanje „utoliko lakše, što on dobro poznaje Turke i njihov način mišljenja, osjećanja i života“.¹⁰²

Šamić otkriva i više anakronizama kod Andrića, među kojima i taj, da u vrijeme „Travničke hronike“ uopće nije bilo franjevačkog samostana u Gučkoj Gori, osnovana istom 1852., dakle više nego 40 godina kasnije. Za prosuđivanje Andrićevih misli i namjera ta je okolnost beznačajna.

Značajne su međutim druge dvije okolnosti, od kojih je samo prvu zapazio Dr. Šamić: kako je Andrić izmijenio sud kancelara konzulata Chaumette Des Fossés-a o bosanskim franjevcima i kako je prikazan stav Francuza prema Srbima. Taj kod Andrića blago natuknuti stav zapravo je tek krupni *anakronizam*. Francuska Napoleona Buonaparta drži se u srpskom pitanju posve drukčije nego ona Napoleona III. Ova druga, kasnija Francuska upoznata je s Garašaninovima „Načertanijama“, ona prati sa simpatijama i savjetima Garašaninovu propagandnu organizaciju i njezine agente u Bosni i drugdje, kako to propisuje „Ustava političke propagande imajuće se voditi u zemljama slaveno-turskim“, ona na usta tadašnjeg ministra vanjskih poslova putem beogradskog generalnog konzula Segur-Dypeyrona objašnjava Srbima, „koliko su protivni prosvećenosti i dobroshvaćenim njihovim sopstvenim interesima ta njihova neprijateljska osećanja prema jednom tako važnom delu bosanskog naroda kao što su katolici“.¹⁰³

Posve drukčije stanovište zauzimao je Napoleon Buonaparte i ondašnja Francuska prema Karađorđevoj Srbiji. Napoleon, turkofil i neprijatelj Rusije, gledao je na Srbiju ne kao na zemlju i narod, koji se bore za svoju slobodu, nego kao oruđe u rukama Rusije, da se njime oslabi Turska, a po njoj, u daljnim posljedicama, i Francuska. I zato je, piše Prelog¹⁰⁴, „nakana Francuske bila, da iz Dalmacije pošalje jedan pomoćni kor protiv Srba u smjeru Šapca i Beograda i da pomogne tako ugušiti srpski ustanak. Ovu nakanu Francuske potvrđuje David u jednom svom izvještaju“. Onaj konzul David i ona Francuska, koji su po Andriću bili tada toliki prijatelji Srba.

Od odlaska austrijskog konzula von Paulitscha iz Travnika (1817) nema u Bosni stranog konzula sve do 1850. Ovaj put je bila prva *Austrija*, koja šalje svog konzula Dr. Dimitrija Atanaskovića u Bosnu u kolovozu 1850. Dvije i po godine kasnije, 28. 1. 1853., stiže u Sarajevo i francuski vicekonzul Eduard Wielt kao šef konzularne agencije u Bosni. Kako je Bosna i njezine

¹⁰² *Spom. djelo*, 69.

¹⁰³ Izvješće iz Beograda 5. 10. 1852., V. POPOVIĆ, *Agrarno pitanje*, 123-124.

¹⁰⁴ *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade*, II, 22.

mutne prilike pod oštrom lećom evropskih sila, dobiva Sarajevo 1857. još ruski i engleski konzulat s konzulima Hilferdingom i Churchillom, a malo kasnije i pruski s konzulom Dr. Blau-om na čelu. Nas ovdje zanimaju samo *austro-francuski* odnošaji u Bosni od 1853. pa dalje.

Ništa nas ne iznenađuje, da se samo nastavlja igra, započeta 1808. u Travniku. Već je gen. konzul Segur ranije tužio Austriju, izgleda bez razloga, da ona podstiče bježanje kršćanske raje iz Bosne u svoje zemlje. Wiett i njegova desna ruka tumač Moreau (poljski emigrant Majewski) započinjū sa živom agitacijom protiv Austrije, da ona u 40 godina t. j. od odlaska prvog francuskog konzula iz Bosne nije ništa učinila za kršćansko stanovništvo Bosne. Dok su tako govorili pred kršćanima, pred muslimanima su opet izjavljivali, da se ne trebaju ništa bojati Austrije, jer ih štiti Francuska.¹⁰⁵

Bilo je posve prirodno, da su Francuzi pokušali prenijeti svoju borbu protiv Austrije na ono polje, na kojem je ona bila najosjetljivija: na pravo zaštite katolicizma u Bosni.

Nije nam dosta jasno iz dokumenata, kojim je putem došao Wiett do stvaranja *profrancuske struje* među bosanskim franjevcima, ali nam je jasno, da je tu ipak postigao izvjesne uspjehe. Najvjerojatnije je, da je Majewski stupio u kontakt s izvjesnim franjevcima i donio im darove za crkvene svrhe, dok Wiett, koji nije znao ni talijanski ni latinski ni hrvatski, to nije mogao učiniti. Stvar je morala ići vrlo brzo, jer se prvi umjetno stvoreni incident odigrava već na 1. svibnja 1853. Wiett traži odstranjenje glavnog austrijskog prijatelja među franjevcima fra Grge Martića, sarajevskog župnika, s njegova mjesta u Sarajevu. Na francuskoj strani nađoše se odmah provincijal (po drugi put 1851-1854) fra Andrija Kujundžić rodod iz Kreševa i tajnik mu Livnjak fra Lovro Karaula. Njima se kasnije pridružuje i fra Filip Pašalić, također Livnjak, koji će nakon fra Martina Nedića postati bosanskim redodržavnikom (1857-1860). Izgleda da iz livanjskog samostana dolaze glavni „frankofili“ Bosne Srebrene. Možda radi blizih veza s Dalmacijom, kojom su nekada vladali Francuzi i gdje je posebno živo bilo nezadovoljstvo s austrijskom politikom, a možda i radi posebno vrućih prilika i napetosti između raje i domaćih muslimana, što je nerijetko dovodilo do krvoprolića i ubojstava.

Velika većina franjevacā ostaje ipak na protivnoj strani. Francuska je u Bosni bila slabo poznata i veze s njom jedva su postojale. Velik dio klera primio je svoju naobrazbu u zemljama austrijskog cara. U svojim potrebama i mukama bosanski franjevci bili su od starine naućni obraćati se na Austriju za pomoć i zaštitu. Stoga je i vrlo razumljivo, da su oni i ostali na staroj liniji, koja je bila filo-austrijska.

Upadica Wiett-Martić dobro je dokumentirana.¹⁰⁶ O njoj govore dva

¹⁰⁵ POPOVIĆ, *spom. dj.*, 120. Atanaskovićeva izvješća od 21. 4. i 31. 7. 1853.

¹⁰⁶ Svi citirani dokumenti nalaze se objelodanjeni kod Dr. B. GAVRANOVIĆA, *Bosna i Hercegovina od 1853.-1870.*, Naućno društvo N. R. B. i H., Građa, knj. IV, Sarajevo 1956, pod brojevima 9 i 10, 13, 16, 14, 15 i 17 (slijedi red dokumenata, kako sam ja u radnji naveo). Uza sav primjereni i pohvalni trud, koji je O. Gavranović uložio u svoju zbirku bosanskih dokumenata valja primijetiti, da je izbor građe

Atanaskovićeve izvješća u Beč ministru grofu Buol-Schauensteinu br. 756 od 21. 7. i br. 821 od 31. 7. 1853. te latinsko pismo istog konzula redodržavniku Kujundžiću br. 821 od 30. 7. 1853. S druge strane imamo prijepise Wiettova pisma Kujundžiću od 2. 5. 1853. i odgovor provincijalov francuskom konzulu od 10. 5. iste godine te konačno odluji latinski list Kujundžića konzulu Atanaskoviću od 11. 8. 1853. Što više, postoje dva prijepisa Kujundžićeva lista Wiettu, jedan, do kojeg je austrijski konzul došao nekim tajnim načinom iz arhiva redodržave, valjda posredstvom fra Grginim, i drugi, u nešto okrnjenom obliku, koji sam Kujundžić prilaže svom listu konzulu Atanaskoviću.

Afera počinje *Wiettovim listom* provincijalu, kojim traži Martićev premeštaj iz Sarajeva, što je počeo Misu ne čekajući na konzula Wietta, koji je stigao istom, kad je ona svršila. Ne kaže se, da li se tu radilo o nedjeljnoj pučkoj Misi ili nekoj prigodnoj naručenoj od Wietta. Ovo drugo je isključeno, jer bi taj argumenat bio najjača točka optužbe u inače praznoj Wiettovoj optužnici, a on je ipak ne spominje.

Dok prva točka tužbe znači obično traženje dlake u jajetu, druga je zanimljivija i diplomatski snažnija: pošto župnik Martić goji i javno pokazuje svoja prijateljska čuvstva prema Austriji, što se nikako ne sviđa ni francuskoj ni turskoj vladi kao ni njihovim predstavnicima u Bosni, treba ga svakako maknuti iz Sarajeva, tim više što je on zaprekom da francuski konzul može podržavati bližih veza s katoličkim klerom.

Kujundžićev odgovor Wiettu ne samo da ne pokušava Martića braniti od dijelom nepravednih optužaba, što bi svakako bilo dostojno pravedna poglavara, nego čak ide i korak dalje: nalazi da je Martić „javno uvrijedio“ najodličnije osobe i pristaje na njegov premeštaj. To bi provincijal odmah i izveo, ali ne može, jer je „Martić zapetljan u troškove mloge i dugove porad zidanja sarajevske rezidencije i cerkve, koji troškovi, udaljivši njega, brez naše velike štode razmersitse mučno uzmognu“. Osim toga mogla bi doći u opasnost i svota od 1000 forinti u srebru, koju je obitelj kancelara konzulata Vranicani-Dobrinovića bila obećala Martiću radi osobnog prijateljstva. Ali glavna zapreka ostaje fra Grgino prisno prijateljstvo s austrijskim konzulom Atanaskovićem. „Ovi bi njegovo udaljenje iz Sarajeva mogo smatrati kano sebi usperkos, koja točka moglabi nanieti na sve Katoličanstvo Bosansko gorke posljedice. Da druge ošutimo: Što bi bilo od našega Sjemeništa u Djakovu? gdise ove godine na novo poče vospitavati naša mladež duhovna.“

Na kraju lista iznosi redodržavnik „načelja, koja u vladanju nami podložnih obderžajemo“: vjernost prema „pridobrom Sultanu“ i „interesi Vlade

bio gdjekada ponešto svojevoljan ispuštajući druge još važnije dokumente i da je na drugim mjestima donosio prijevode mjesto originala, kako je to upravo slučaj u pismu Wietta Kujundžiću od 2. 5. 1853. i odgovora Kujundžića i Karaule Wiettu od 10. 5. t. g. Kod Gavranovića se nalazi n. pr. samo Atanaskovićev njemački prijevod ovog zadnjeg lista i to prema skraćenom Kujundžićevom prijepisu za austrijskog konzula i to još netočno datirana (kod Gavranovića 5. 5. 1853.). – Pri daljnim navodima Gavranovićevih dokumenata služit ćemo se kraticom: Gavranović, *BiH*, br...

Turske nami od Boga date“, ljubav prema kršćanskim, izvanjskim vladama, koje štite katoličku vjeru u Bosni te nemiješanje u političke rasprave. Od Martića traži ekvidistanciju od obje kršćanske (katoličke) sile: „Zatim da nepristrano goji sa dva Consulata prijateljstvo kano prinužno za stvar katoličku u Bosni“.

Kujundžićevo pismo, iako načelne naravi, pisano je s mnogo afekta i po kojim nezgodnim izrazom. Međutim nezgodnost lista iskače posebno iz točke, koju Kujundžić u prijepisu svog lista za Atanaskovića ispušta, a što ovaj dobro zna iz drugog vrela: prijedlog Wiettu, da on isposluje kod Huršid-paše zapovijed, da se Martić ima smjesta odstraniti iz Sarajeva. Drugim riječima, mjesto muškog preuzimanja odgovornosti za jednu odluku, koju poglavar smatra pravednom, sakrivanje iza vezirovih leđa i prebacivanje vlastite odgovornosti na drugoga. I zato će Atanasković u svom latinskom pismu dva puta istaknuti tu neugodnu i slabo časnu okolnost, koja ponešto kompromitira provincijalovu iskrenost (konzul čak piše u Beč, da je Huršid-paša u povjerenju rekao dragomanu Plehačeku, da su provincijal i njegov tajnik Karaula više navaljivali na njega za tu zapovijed protiv Martića nego i sam Wiett, ali da on nije htio na te intrige pristati). I zato Atanasković može završiti svoj list redodržavniku nelaskavim riječima:

“Prije nego što završim moram navesti, da je Huršid-paša, odbijajući po svojoj razboritosti, čestitosti i prijateljskom raspoloženju prijedlog glede odstranjenja fra Grgina iz šupljih razloga, pokazao više pronicavosti i poštenijeg osjećaja od onih, koji nisu smatrali da im je ispod časti učiniti takve pokušaje.”

Trebalo je skoro tri mjeseca, dok je *Atanasković* dobio u ruke prijepise gore spomenutih pisama i shvatio aferu u cijelom njezinu opsegu. On nato 30. 7. 1853. piše redodržavniku Kujundžiću *latinski list*, sadržajan i uvjerljiv, a dan kasnije svom nadležnom ministru u Beč.

U svom pismu redodržavniku austrijski konzul diplomatski vješto i s mnogo razloga pobija obje poznate optužbe protiv Martića. Glede druge optužbe – Martić svojom sklonosti Austriji i njezinu konzulu vrijeđa vicekonzula (Wietta), što više i samog pašu te je smetnjom dobrih veza između Wietta i bosanske franjevačke misije – odgovora Atanasković slijedeće:

“Vi, Mnogopoštovani, kler i kršćanski narod u Bosni, vi ste svi otomanski podanici. Dužnost vam je pokazati i vršiti nepokolebivu vjernost i lojalnost prema vašem vladaru i vrhovniku. – Međutim je rimokatolički kult prema svečanim ugovorima pod zaštitom Austrije. Bosansko svećenstvo iskusilo je i neprestano iskusuje tolika i takva dobročinstva od strane Austrije. Ako dakle, pretpostavivši, kako rekosmo, vjernost i privrženost zakonitom vladaru zemlje, može biti govora o većoj sklonosti i simpatijama prema stranim vlastima, onda bi one imale biti upravljene prema Austriji. Austrija je velika i moćna. Austrija je susjedna sila. Sam priprosti narod, kršćanski kao i turski, po svom prirodnom nagonu shvaća da prije svega treba sa svojim susjedom podržavati prijateljske i blize od-

nošaje. U bolesnom mozgu, u bolesnoj duši i u sebičnosti pojedinca mogu se roditi protivne sklonosti, ali narod u Bosni kušati „pofrancuziti“ bilo bi isto što prati crnca (da postane bijelcem). Ako fra Grgo i s njim velika većina bosanskog svećenstva, o čemu ne sumnjam, koja je ponajviše dobila svoj odgoj u Austriji neiscrpivom blagosti i dobrohotnosti njezina (sv.) cara, ne žele biti nezahvalni te pokazuju svoju sklonost prema svom dobrotvoru, mora se čovjek čuditi, da Vi, Oče i O. Karaula to smatrate zabludom i zlodjelom. Dakle, kad se pokaže nov i još nedovoljno prokušan prijatelj, treba starom, vjekovima prokušanom prijatelju i dobročinitelju okrenuti leđa?

Redodržavnik *Kujundžić*, ne tajeći svoje velike potištenosti i žalosti, za koju opet krivi „jednog svog podložnika, koji bi svojim starješinama morao biti samo na utjehu“, fra Grgu Martića, odgovara austrijskom konzulu pismom od 11. kolovoza t. g. Odgovor je dug i pisan u neprilici. Na prvu točku optužbe protiv fra Grge, što nije s Misom čekao na dolazak francuskog vicekonzula, kao i na predbacivanje Atanaskovićevo o koracima provincijala kod Huršid-paše, nema uopće odgovora. Stvaran odgovor u tim stvarima bilo bi vrlo teško dati.

Zato je odgovor manjeviše usredotočen na točku, da franjevci moraju iskazivati dužnu čast i francuskom konzulu, a ne samo austrijskom, ili kako se to ljepše i uvijenije veli, „ne samo predstavnicima austrijskog i francuskog cara nego svih ostalih kršćanskih država, dajući pri tom uvijek prednost vjernosti i podložnosti, koju duguju Gospodaru zemlje nama odozgor danom“.

On svih kršćanskih država, priznaje provincijal, počast i zahvalnost ide u prvom redu Austriji. „Ne da se nijekati, što i mi ktomu priznajemo, Nj. Veličanstvo Austrijski Car punim pravom može od nas zahtijevati posebnu čast i zahvalnost, i radi zaštite, zajamčene svečanim ugovorima i pružene nam češće puta od prejasnog Austrijskog Doma, i radi dobročinstava, iskazanih nam u razna vremena pa i danas dalje iskazivanim, i, najviše, radi odgoja redovničko-svećeničkog podmlatka“. A onda provincijal, nastojeći se izvući iz neprilike dodaje, kao da je netko od njega tražio ono, što slijedi: „Ja ipak tvrdo držim, da nije ni Njegovog Veličanstva ni uzvišene austrijske Vlade niti ikoga drugoga visoka namjera, da dok mi iskazujemo dužnu počast, poštovanje i zahvalnost, druge vladare preziremo ili omalovažujemo.“

Toj se misli *Kujundžić* vraća i kasnije naglasujući, kako danas nema nikakva neprijateljstva između Turske, Austrije i Francuske i kako je nalog sultana, izražen na usta valije, da franjevci nastoje nepristrano iskazivati sličnu čast i činiti slične usluge sarajevskim konzulima kao prijateljima Porte. I dok oni nastoje izvršiti tu zapovijed svog vladara, ne znači to nipošto da oni okreću leđa svom starom zaštitniku i dobročinitelju, da se dodvore novom i nepoznatom.

Osim toga Bosna treba dobročinitelja. Ovaj čas se nalazi u gradnji deset crkava i kad bi za svih deset tražili novac od Austrije, bilo bi to drsko i svi bi im se smijali. A Bosna je na zapadu, u Francuskoj, Belgiji, Španjolskoj

i drugdje manje poznata nego Hotentoti, Australci i Novaja Zemlja. Sad je došao u Sarajevo francuski konzul, putem kojega Francuska upoznaje našu zemlju. Franjevci su već dobili pomoć, a još većoj se dalje nadaju. „Ne bi pravo činio, tko nam zavidi na takvoj prilici. A ne vidim ni to, kakva bi pogibao mogla odatle nastati po austrijsku politiku. Mi nismo nikada bili političari niti smo se u politiku miješali... I radi toga, kada bi kome palo na pamet, čega neka nas Bog očuva, da bi što pokušao protiv našega Vladara (sultana) ili protiv austrijskog prava zaštite, mi bismo ga svi prezreli kao luđaka.“ Ne radi politike nego radi svog položaja i svojih vjerskih potreba dužni su franjevci biti zahvalni austrijskom caru, ali i tražiti daljne dobročinitelje među kršćanskim vladarima.

Ovakvom umovanju nema se što prigovoriti. Stvari su ispravno postavljene, samo im polazna točna nije istinita: nitko nije tražio od bosanskih franjevaca, da ne poštuju francuskog konzula i da od njega ne traže pomoć za gradnju crkava, a još manje da ga preziru ili omalovažuju. Ali austrijski konzul morao je braniti pozicije i nije mogao dopustiti, da jednaka čast i zahvalnost bude iskazana Francuskoj kao i Austriji, državi zaštitnici katoličkog kulta i elementa u Bosni, kako je to u svom prvom pismu Wiettu redodržavnik bio tražio, a kasnije, u ovom drugom, od toga već odustao, ili da s vremenom prvo mjesto zauzme Francuska i istisne Austriju u njezinu zaštitničkom pravu u Bosni. Izmjenom pisama između Atanaskovića i bosanskog redodržavnika stvari su opet postavljene na svoje mjesto bez obzira na to, da li je doista u početku bilo izvjesnih političkih tendencija i namjera kod bosanskih frankofila.

A tih je tendencija, uza sve pranje ruku od svake politike, ponešto i bilo. Zar su možda franjevci kao jedina inteligencija i jedini vođe katoličkog naroda mogli biti izvan svake politike? Zar to nije bila politika, doduše režimska i legitimistička, ali ipak politika, kada su Kujundžić i Karaula u sporazumu s Huršid-pašom radili na tom, da u Sarajevu osnuju tiskaru i pokrenu novine, koje bi imale pobijati nepovoljno pisanje susjednog tiska u austrijskim zemljama, dakle posebno u Hrvatskoj, Dalmaciji i Vojvodini, o prilikama u Bosni i držanju organa turske vlasti, pisanja, koje je, uostalom, bilo velikim dijelom točno i kršćanskoj raji korisno? Atanasković zna¹⁰⁷, da je sultanova dozvola za tiskaru i novine već bila stigla, ali bi novine imale biti pisane pola turskim, a pola „narodnim jezikom“. A s tom prorežimskom politikom sigurno se nisu slagali mnogi franjevci ne samo revolucionarni Jukić i Knežević nego i svi oni, koji su težili i radili na tome, da se Bosna jednom oslobodi od turskog jarma. Nije li upravo glavni razlog njihova neslaganja s Austrijom bila zapravo ta austrijska politika „suvreneniteta Nj. Veličanstva Sultana nad Bosnom i integriteta njegovih zemalja“? Samo, izgleda, izvjesni crkveni ljudi smatraju politikom tek ono, što nije za vladu i režim, a ne i ono, što se čini njima u korist.

Čitava mučna rasprava redodržavnika s austrijskim konzulom slomi-

¹⁰⁷ Konz. izvj. Sar., br. 928 – 31. 8. 1853. (GAVRANOVIĆ, BiH, br. 22).

la se na glavi fra Grge Martića. Njegov starješina nastoji uvjeriti konzula, da će eventualni premještaj uslijediti iz kanonskih i političkih razloga, pošto je Martić postao opasnim za provinciju, a ne zato što je on prijatelj Austrije. Razlozi nisu točno označeni nego se samo na njih čini fina aluzija, o čemu bi fra Grgo imao ispitati svoju savjest. Njegov premještaj uslijedio je tek slijedeće godine i to za župnika u Ponijevo (Novi Šeher) kraj Žepča. Tu je on i ostao sve do provincijala fra Blaža Josića (1863), kada se je fra Grgo opet mogao vratiti u Sarajevo.

Možda nije „*austrofilstvo*“ fra Grge Martića i „*frankofilstvo*“ Kujundžića i Karaule bilo ni toliko veliko ni toliko duboko, kako bi to na prvi pogled moglo izgledati. U velikom požaru Sarajeva (1852), kada je sav Latinluk, katolički dio grada s crkvom i župnim stanom bio pogorio, dobio je Martić od austrijskog konzulata na raspolaganje iznajmljenu kuću Mustaj-paše Babića, pô sata hoda od Sarajeva, gdje je on dosta mjeseci stanovao i vršio svećeničku službu. Za nevolju i dobrotom konzula Atanaskovića bio je on dulje vremena njegovim drugom za stolom.

S druge strane Kujundžić prije početka rasprave o Martiću na zahtjev Wietta, a i kasnije govori sa zahvalnošću i poštovanjem o austrijskim dobročinstvima. Međutim njegova profrancuska politika, koju Atanasković više pripisuje „inače vrijednom čovjeku“ fra Lovri Karauli nego „slabašnom“ Kujundžiću¹⁰⁸, zavrjeđuje svaku pažnju i poćitanje. Sigurno nije bio samo časomićni interes vezati se uz ambicioznu i bogatu Francusku. Bio je još daleko veći, trajni interes ne predati se slijepo i bezizlazno u ruke jednoj stranoj vlasti, ma koliko ona izgledala prijateljska i katolićka. Najgora je politika izgubiti slobodu duha i akcije, pogotovo kada su bosanski franjevci, u prvom redu njihovi „ilirci“, imali iskustva, kako je Austrija znala postupati s Hrvatima i slavenskim narodima uopće. Ali da *ta sloboda nije bila izgubljena, pokazuje upravo pokušaj bosanskih „frankofila“*. O tome će i Austrija ozbiljno voditi računa te će kasnije izdati upute sarajevskom konzulatu, da on oprezno i s poštovanjem, a nikako nasilno i direktno mora postupati s bosanskim franjevcima¹⁰⁹, bojeći se opet sličnih pokušaja.

Godina 1854. i nastup novog provincijala fra Martina Nedića (1854-1857) prošli su razmjerno mirno. Ne nalazimo dokumenata o novim ćarkanjima na crkvenoj fronti austro-francuskog suparništva. Jednako austrijski konzulat i bosanski franjevaćki provincijalat nešto su naućili iz oštrog sukoba prošle godine. Samo odnošaji između oba „katolićka“ konzulata u Sarajevu ostaju loši te se i dalje samo pogoršavaju.

Godina 1855. donijela je izvjesne *nove, latentne sukobe*, ali u nešto promijenjenom obliku. Ovaj puta se *otima Srbija*, iza koje u pozadini stoji Francuska, *za simpatije i suradnju franjevaca*. Službena Srbija bila je uvaćila one visoke francuske preporuke o drćanju prema katolićkom elementu u Bosni, postavljene joj, kako smo prije vidjeli, putem beogradskog gen. konzula Segur-Dypeyrona. A to je znaćilo, prije svega, predobiti bosanske franjevce.

¹⁰⁸ Kao gore, br. 756 – 21. 7. 1853. (GAVRANOVIĆ, *BiH*, 10).

¹⁰⁹ Vidi notu 21.

Za svog *glavnog agenta u Bosni* odabrala je srpska vlada Banjolučanina *Tomu Kovačevića*. Za njega piše Atanasković¹¹⁰, kako je on bio poslan u Ugarsku kao franjevački klerik, ali je on umjesto toga pošao u Srbiju, prešao na pravoslavnu vjeru i stupio u službu srpske vlade. On je postavljen za glavnog organizatora srpske propagande u Bosni (to znamo iz drugih vrela). Sastavljač je drugog nacrtu „Ustave političke propagande imajuće se voditi u zemljama slaveno-turskim“ (1850), o čemu Atanasković još nije imao dovoljno jasnih predodžaba. On ga u istom pismu smatra „ungefähr Sinnesgenosse des bekannten Franziskanermönchs Jukics“, koji je konzulu jedan od slavenskih ekstremista među subračom („einer der slavischen Ultra’s“). Ova približna poredba („ungefähr“) Jukića s renegatom i plaćenim Garašaninovima agentom Kovačevićem tek ima izvjesne tanke razloge: Jukić je jednako oduševljen za oslobođenje Bosne od turskog jarma kao i Kovačević i on radi na slozi katolika i pravoslavniha, kako to traži i Garašanin, ali nije nipošto ni Srbin ni pravoslavac, kakvim je postao Kovačević i ima za budućnost Bosne posve druge planove nego što ih predviđaju Garašaninova „Načertanija“.

Atanasković u svom gornjem izvješću ministru Buol Schauensteinu od 17. siječnja 1855. piše, kako je ministru već moralo biti poznato iz obavijesti austrijskog generalnog konzula u Beogradu pukovnika pl. Radosavljevića, da je srpska vlada poslala Tomu Kovačevića provincijalu Nediću i biskupu Šunjiću da traže od njih jednog franjevca za katoličkog dušobrižnika u Srbiji. Tako je isto, piše Atanasković, i knez Miloš Obrenović tražio od provincijala fra Marka Ostoića god. 1826., ali mu je taj odgovorio, da mu ne može udovoljiti molbi zaradi pomanjkanja svećenika u Bosni.

Austrijskom konzulatu u Sarajevu bilo je nadalje poznato, da je Kovačević donio 100 dukata za potrebe Katoličke Crkve u Bosni, točnije, za gradnju samostana i crkava, te zlatan sat biskupu i neki sličan dar Nediću.

Mjesec dana kasnije izvješćuje Atanasković¹¹¹ Beč, da je saznao, da su *razgovori Kovačevića s biskupom i provincijalom na Brestovskom* trajali dva dana i da su obojica njih, pošto Srbija ne spada pod njih nego pod nadležnost biskupa Strossmayera, poslali u Đakovo trojni prijedlog za dušobrižnika u Beogradu.

Nadalje Atanasković govori o pisanju zagrebačkih „*Narodnih novina*“ od 27. 1. 1855. br. 22. Tu se donosi *dopis iz Bosne* o misiji Tome Kovačevića i ne šteti s „hvalospjevima srpskoj vladi“. Ona je pokazala, da „ne goji nikakve nenaklonosti prema katolicizmu i upravo ovaj čin će mnogo doprinijeti, da ljubav i ujedinjavanje među dva srodna plemena bolje uspijeva“ (citirano prema prijevodu Atanaskovićeve izvješća). Konzul citira i drugi dopis istih novina o progonima u Bosni. Kako u to vrijeme rat na Krimu traje, spominje dopisnik, da u njemu Bošnjaci ne učestvuju u turskoj vojsci, ali se raduju, što navodno „nije samo zauzet Sebastopol, Rusi potpuno potučeni nego i car Nikola za bradu povučen i zatvoren u kavez“. „Turci su ponosni, da se kršćani za zaštitu njihova Korana bore i krv lijevaju, a doći će već vrijeme, kada će i svi đauri

¹¹⁰ *Konz. izv. Sar.*, br. 64 – 17. 1. 1855. (GAVRANOVIĆ, *BiH*, br. 37).

¹¹¹ *Kao gore*, br. 168 – 14. 2. 1855. (GAVRANOVIĆ, *BiH*, br. 39).

Prorokov Koran priznati i njemu se priključiti.“

Atanasković misli, da je pisac vjerojatno Nedić, a Popović¹¹² je za to već siguran. Međutim to ne će nipošto tako biti. Ona dva dopisa niti stilom niti idejama *ne odgovaraju Nediću*. Osim toga najviši predstavnik provincije nije se mogao upuštati u takvu sklisku i opasnu novinsku reklamu. Čini nam se, da pisca imamo najprije tražiti u samom Kovačeviću, komu dopisi svojom pličinom, svojom mržnjom na muslimane i bučnom reklamom za srpsku stvar najbolje odgovaraju. Ostalo bi samo pitanje, tko mu je pribavio pristup do „Narodnih novina“, ukoliko ga on već prije nije imao.

Ovom zgodom treba baciti pogled i na prirodno *srpsko osjećanje konzula Atanaskovića*, inače vjernog službenika bečkog cara, koje ipak dolazi do izražaja u njegovim izvješćima iz Sarajeva. Govoreći o Kovačeviću i Jukiću, koji idu za „znanstvenom izobrazbom bosanske mladeži bez razlike vjere“ ističe on, da im je namjera „in ihnen den Gemeinsinn als Stammverwandter, als Glieder einer und derselben Familie zu wecken und zu festigen“. Popović¹¹³ to prevodi po smislu, a jedan dio i doslovno („jedne te iste srpske porodice“), umećući pri tom riječ „srpske“, koje Atanasković nema, iako ju je možda mislio.

Drugi puta opet Atanasković piše u Beč¹¹⁴: „*Kiamil-paša je zabranio bosanskim kršćanima da se po svojoj narodnosti nazivaju Srbima*. Grčko-nesjedinjeni (stari austrijski izraz za pravoslavne) moraju se zvati ‘Grcima’ (‘urumi’), a rimo-katolici ne više ‘Latinima’, kako je izgleda dosada bio običaj, nego ‘katolički narod’ (‘catolik milet’).“ – Pri tome izgleda, da je za sve bosanske kršćane bilo staro i nacionalno ime Srbi, jer konzul najprije govori o kršćanima u Bosni uopće, ne razlikujući katoličke grupe od pravoslavne. U daljnjem izvađanju već postavlja tu razliku. Kod pravoslavnih ne spominje njihovo staro i službeno ime pred turskim vlastima, a kod katolika spominje („Latini“), pa bi izgledalo, da je prvima to službeno ime bilo „Srbi“. Međutim to nikako ne stoji, a najmanje u XIX. vijeku, kada su pravoslavci bili za tursku vlast tek „urumi“. Kiamil-paša, dakle, ne ukida srpsko ime nego tek naglasuje ono staro, koje je dotada bilo i koje je pod uplivom propagande iz Beograda sve češće bilo zamjenjivano novim, nacionalnim imenom, kod pravoslavaca, srpskim. Uostalom, kako smo već prije rekli, tipično turski odnosno orijentalni izraz „milet“ ne znači direktno nacionalnu zajednicu, narod, nego tek pripadnike jedne organizirane vjerske zajednice, n. pr. armenske kršćane ili pravoslavni puk, koji pripada carigradskoj patrijaršiji odnosno katolički Rimu. – Odatle nam postaje jasno, kako je i Atanasković jedan od onih, koji su, više spontano nego namjerno, stvarali u Beču dosta rašireno mišljenje, da su bosanski kršćani svi bez razlike Crkve, kojoj su pripadali, zapravo po narodnosti tek Srbi.

Kako je svršila Kovačevićeva misija god. 1855. u Bosni?

U prvi čas izgledalo je kao da je izvanredno uspjela. Stvoren je di-

112 *Spom. dj.*, 125.

113 *Spom. dj.*, 124.

114 *Konz. izvj. Sar.*, br. 137 – 10. 2. 1853.

rektni dodir Srbije sa službenom Crkvom u Bosni i sa franjevačkom redodržavom u skoro prijateljskoj atmosferi. Izašli su članci u Zagrebu, koji su odriješili srpsku vladu od prigovora vjerske nesnošljivosti i neprijateljskih namjera prema Katoličkoj Crkvi. Izgledalo je, da su srpskoj nacionalnoj propagandi širom otvorena vrata u katolički elemenat u Bosni.

Međutim taj povremeni uspon, koji je obećavao daljne, još više vrhunce, pretvorio se u silaženje, u neuspjeh i u osjetljiv poraz. Uza sve izlaženje u susret srpskoj vladi od strane Strossmayera i bosanskih franjevaca, nije moglo doći do imenovanja franjevca za katoličkog dušobrižnika u Beogradu. „Kneževska vlada u Srbiji... pokazala se tjesnogradnom u pogledu vjerske slobode, kada se je 1855. radilo da bosanski franjevci preuzmu pastoriziranje katolika u Srbiji.“¹¹⁵ To je, dakako, ostavilo mučan dojam u Bosni. Odviše se je vezala srpska nacija na srpsko pravoslavlje kao nacionalnu i državnu vjeru. I samo odašiljanje jednog otpalog katolika da pregovara sa službenim predstavnicima Crkve i Franjevačkog reda i da im bude tumačem najboljih namjera srpske vlade prema katoličanstvu bio je politički promašen korak, koji ih je prije mogao utvrditi u sumnjama nego u pouzdanju prema tom novom prijatelju.

Inače je godina 1855. protekla mirno i bez novih zapletaja na našem specifičnom polju. Odnosaji između austrijskog i francuskog konzula su se pogoršavali i broj sitnih „neprijateljskih“ čina množio¹¹⁶, ali je svećenstvo ostalo posve po strani tih diplomatskih natezanja. Ne samo Atanasković nego i Huršid-paša tuži se na intrige konzula Wietta i njegovo miješanje u nutarnje poslove turske uprave pa mu čak pripisuje i svoj premještaj u prosincu 1855. iz Bosne u Tesaliju.¹¹⁷

Za vrijeme provincijalstva *fra Martina Nedića* (1854-1857) vlada puni mir u odnosajima provincije prema oba konzulata katoličkih velesila. Dijelom je to sigurno zasluga ovog razboritog i taktičnog redodržavnika.

Do zadnjih i konačnih napetosti dolazi istom koncem 1857. Konzul Atanasković umire u Sarajevu (zakopan na vrlo svečan način 4. 2. 1857.), a njegov nasljednik von Rössler stiže u Sarajevo koncem srpnja iste godine. Na stolici redodržavnika sjedi *fra Filip Pašalić*, intimni prijatelj *fra Lovre Karaule*, „čije su nam frankofilske tendencije i ideje poznate iz prijašnjih izvješća ovog ureda“, piše sarajevski konzulat u Beč nakon *fra Filipova* izbora.¹¹⁸ Novi provincijal drži se prema austrijskom konzulu vrlo rezervirano, ali korektno te nema nikakvih nesporazumaka. Tumač francuskog konzulata Moreau-Majewsky putuje po Posavini i proučava prilike, posebno u rodnoj župi *fra Martina Nedića Tolisi*, gdje je saslušao veći broj seljaka.¹¹⁹ Međutim austrijski konzulat ne stavlja na to nikakva prigovora niti sumnje.

¹¹⁵ Dr. GAVRANOVIĆ *fra Berislav*, *Uspostava red. kat. Hierarhije*, 39; *Franjevački Vjesnik* 1939., br. 3, 81.

¹¹⁶ *Konz. izvj. Sar.*, XXXI – 22. 8. 1855.

¹¹⁷ *Kao gore*, br. L – 31. 10. 1855. i br. LVII – 19. 12. 1857.

¹¹⁸ *Kao gore*, br. 18 – 13. 5. 1857.

¹¹⁹ *Kao gore*, br. 30 – 17. 6. 1857.

Već smo ranije spomenuli ponešto preuzetni list konzula von Rösslera ministru grofu Buolu (Res. 52 od 2. 10. 1857.), kojim on olako uzima profrancuske tendencije izvjesnih članova Bosne Srebrene i samodopadno uvjerava visoku gospodu u Beču, kako je „svaka zabrinutost bezrazložna“. Cijela afera nije drugo nego „sitne zavisti mog predšasnika (Soretića) i vicekonzula Wietta“. Ne će proći ni puna dva mjeseca, a da von Rössler ne će teško požaliti ove svoje napuhane i nepravedne sudove. Poučit će ga o tome, i teško uznemiriti događaji o sv. Kati, crkvenom godu u Kreševu.

Na dan zaštitnice samostanske crkve u Kreševu (25. 11. 1857.) sastalo se podosta franjevaca na proslavu. Tom zgodom je došlo do *izjave* bivšeg provincijala, sada gvardijana *O. Andrije Kujundžića* pred sabranom braćom, koja će austrijskog konzula jako uznemiriti i navesti na to, da je odmah javi ministarstvu u Beč.¹²⁰

Po tom njegovu izvješću bili su biskupi Šunjić i Barišić zadovoljni s njegovim radom. Njegov otvoreni način općenja s turskim vlastima – on ima pouzdanja u Portu i traži ga i od drugih – kojim on ravno a ne zaobilaznim putem iznosi sve predmete, donio mu je prigovor nekolicine franjevaca, da on „službu protektora katolicizma u Bosni u ime svoje vlade vrši neovlašteno“.

Tako je na spomenutoj proslavi, veli on, gvardijan Kujundžić, poznat radi svog protuaustrijskog raspoloženja, rekao u prisutnosti svoje redovničke subraće, „da je glasom zaključaka posljednje Pariške konferencije prestala svaka isključiva zaštita stranih sila u turskim pokrajinama pa moj (t. j. Rösslerov) postupak nije više na mjestu i da je sada franjevcima slobodno obraćati se u svojim potrebama na kojeg god od stolujućih konzula velesila“. Kujundžićev utjecaj na mlađu generaciju franjevaca velik je ne samo radi starosti i obnašanih časti u redu nego i radi njegova despotskog značaja, pa može nanijeti štete austrijskim interesima. Ne imajući novih uputa za takve prilike konzul se služi starima, kao onim iz Jukićeva slučaja 1852., koje glase: „Sa svomvažnošću i odlučnošću treba odbiti pokušane tvrdnje, da katoličko svećenstvo u Bosni ne stoji pod austrijskom zaštitom.“ – Za ovaj incident u Kreševu i „novi duh“ među fratrima krivi von Rössler vicekonzula Wietta, po svoj prilici neopravdano, koji se nedavno povratio iz Parisa.

Ministarstvo vanjskih poslova u Beču smatralo je stvar važnom i žurnom te je već 15. prosinca iste godine dalo *svoj odgovor* Sarajevu.¹²¹

„Zaštita, koju Austrija vrši u Turskoj s obzirom na katolički kult, osniva se dijelom na odredbama ugovora i dijelom na stvarnim prilikama, osobito u pograničnim turskim pokrajinama uz naše carstvo, u kojim smo mi kao susjedna država na poseban način pozvani da promičemo vjerske interese katoličkog pučanstva, prilikama, koje su se tokom vremena stvorile prešutnim pristankom Porte.“

Taj „zaštitnički utjecaj“ Austrije imao se je u prošlosti boriti s raznim zaprekama.

¹²⁰ Kao gore, Res. 18 – 1. 12. 1857; u GAVRANOVIĆA, *BiH*, br. 54.

¹²¹ *Reservat-Consulat-Acte Sar.*, 1850-1859, f. 921-922.

“Pojačanje ovog upliva može se samo postepeno (riječ u originalu podvučena!) postići i mora se pri tom na svaki način postupati s velikim oprezom izbjegavajući najbrižljivije sve, što bi moglo izgledati kao izravno miješanje bilo u odnošaj tamošnjih redovnih svećenika-franjevaca prema njihovom crkvenom natpastiru bilo u odnošaj katoličkog svećenstva prema turskoj lokalnoj vladi.

Ovaj nam se oprez čini dvostruko potreban upravo radi poznatih tendencija francuskih agenata na području Katoličke Crkve u Orijentu, da se ne izložimo prigovoru, da mi sami činimo ono, što smatramo, da druga katolička velesila nama iza leđa čini.

Gornja načela ima konzul uzeti za stalno ravnalo u svom ponašanju. A što se tiče izjava O. Kujundžića, pustiti ih na miru i nikakvih daljnih koraka u tom pogledu ne poduzimati.

Na kraju još primjećujemo, da pozivanje spomenutog franjevca na stipulacije posljednjeg Pariškog ugovora počiva na zabludi, jer u njemu uopće nema govora o pravu zaštite (stranih) vlasti s obzirom na vjerske odnošaje u Osmanlijskoj državi.”

Značajno je, kako ministar grof Buol Schauenstein ponešto neodređeno, pozivom na prešutno stečena prava, i oprezno govori o austrijskom pravu zaštite katoličkog kulta u Bosni kao da sam osjeća, da ono nije dovoljno utemeljeno i još manje sigurno. Posebno treba paziti, da se franjevci ne osjete čim povrijeđeni.

Po želji ministra nije von Rössler dalje poticao pitanja one izjave gvardijana Kujundžića, a taj sam ili bilo koji drugi franjevac još manje. Te godine kao i slijedećih nema više pitanja o austrijskom pravu zaštite, a ni francuska se konkurencija u tom predmetu više ne osjeća. Za razliku od svog pretšasnika Nedića, koji raznim prigodama stoji u živom kontaktu s austrijskim konzulatom i izražuje mu toplu zahvalnost kao n. pr. prigodom nesretne „Plehanske afere“ god. 1855., pri čemu je poginuo derventski hodža Hasanija, po svojoj prilici suludi starac, napadač s oružjem u ruci na živote plehanskih franjevac¹²², Pašalić je „izvanredno štljiv“ i potpuno zakopčan u dodiru s konzulom von Rösslerom. On n. pr. prikazuje svoje putovanje u svrhu sabiranja sredstava po Francuskoj i Sjevernoj Italiji za gradnju crkava kao „službeni put u Rim, gdje će dugo morati ostati“. Njegova sabirna akcija, da udovolji potrebama vrlo žive građevne djelatnosti, koja je „otela maha među svećenstvom“ („um der unter der Geistlichkeit so sehr Überhand genommen Baulust zu genügen“), bila je na široko zasnovana. Redodržavnik uzima u konzulatu vizu za svoja dva pratioca, mlada svećenika fra Franu Čičića iz kreševskog i fra Petra Tepeluka iz sutješkog samostana, dok trećeg, fra Andriju Vidovića iz Fojnice, provodi, kako izgleda, pod tuđom vizom navodnog „fra Giacomu iz Travnika“. Provincijal „sve ovo drži pred njim u tajnosti“, tvrdi von Rössler, „ali on, uza sve to, nije promijenio svog držanja prema franjevcima“.¹²³ Nije

¹²² *Kao gore*, god. 1855, f. 684-702 (pisma Nedića, Strossmayera, Bečkog ministarstva vanjskih poslova i t. d.).

¹²³ *Konz. izvj. Sar.*, Res. Br. 7 – 28. 2. 1858.

nam poznato, kako je ta krupna Pašalićeva akcija uspjela.

Pašalić je i dalje pun sumnji i nepovjerenja prema Austriji. Sredinom 1859. izjavljuje konzulu, da je sjemenište bosanskih klerika u Đakovu u opasnosti.¹²⁴ Na to odgovara sam ministar grof Rechberg¹²⁵ u pismu konzulu u Sarajevo, upitavši prije biskupa Strossmayera za informacije, da su „takva nagoviještanja i izjave P. Pašalića, koje treba požaliti, potpuno bez razloga“.

Kasnije otpadaju izvjesne sumnje i ustručavanja provincijala Pašalića. Posebnom molbom od 11. rujna 1859.¹²⁶ obraća se Pašalić na bečku vladu, da pomogne misiju bosanskih franjevaca u Bugarskoj obilnim novčanim sredstvima. U Bugarskoj se javio jak pokret prema Katoličkoj Crkvi i upravo bosanski franjevci mogli bi tu najviše učiniti. Dok provincijal daje religiozne razloge svoje akcije, dotle konzul von Rössler nalazi, da je ona i sa političkog stanovišta korisna, pa je preporučuje. Po skorom isteku svojeg provincijalata misli se P. Pašalić posvetiti gostinju sv. Jurja u Carigradu (Galata), što se doista i dogodilo, osim u slučaju višeg naloga, da se opet posveti bugarskoj misiji, do čega nije došlo.

Za Pašalićevih nasljednika u redodržavništvu fra Ante Vladića (1860-1863) i fra Blaža Josića (1863-1866) nema više trzavica s austrijskim konzulom. Vladićevo mišljenje i stav prema Austriji pokazuje njegov prvi list sarajevskom konzulatu nakon izbora za bosanskog redodržavnika.¹²⁷ A Josićevim nastupom omogućen je i povratak fra Grge Martića, čije je odstranjenje bezuvjetno tražio francuski vicekonzul Wielt.

¹²⁴ *Konz. izvj. Sar.*, br. 24 – 5. 7. 1859.

¹²⁵ Br. 9090 od 19. 8. 1859, u *Res. Cons. Acte Sar.*, 1850-1859, f. 1414-1415.

¹²⁶ *Konz. izvj. Sar.*, br. 44 Res. – 17. 11. 1858. (GAVRANOVIĆ, *BiH*, br. 117).

¹²⁷ Pismo Vladića (*Res. Cons. Acte Sarajevo*, 1860-63, f. 84) otpravniku konzulata Konradu Wassitschu, kojim mu najavljuje svoj izbor za redodržavnika i šalje popis župa i svećenstva, glasi ovako:
Prisvietli Gospodine!

Uzimam si sreću izvijestiti Vaše počitano Gospodstvo, da sam u općenomu Vieću ove Deržave Redovničke izabran i učinjen Deržavnik-Provincial ove Srebreno Bosanske Deržave. Zadužena me dakle osjetjam Vašoj Visokoj Osobi dužni naklon izjaviti moj i ove moje Deržave, koja je čversto obvezana vjekovičnje zahvalnosti u svakom slučaju Vašemu Prisjajnom Dvoru i njegovu medju nama Punomoćnomu Presentantu nesamo riječju (!) nego i dielima iskazivat. Budući dakle daste Vi sada u ovomu Kraljestvu Othomanskoga ogranka, koji i sveti zakon katolički, i Deržavu redovničku toliko brani, čuva, nadariva, i podupira, zato i da mene, i ostalu moju Bratju Vašoj obrani priporučujem, i odahnost moju prikazujem. Fra Stipo Parok (Ljubić u Sarajevu, dodao pisac) pisomije Vašu želju za imat Popis pravi župah u kojim Fratri pribivaju, i koje na koji manastir spadaju. Dakle u listu ovde obaška rečeni Popis šaljem, ako budete opširnije olli drugojačije izjasnenje zahtievat, serčano ću Vas poslužiti.

Počitanje moje opetovano ponavljam, Vašoj mogućoj obrani mene priporučujem, i na svaku zapovid pripravan jesam.

U Fojnici 24. kolovoza 1860.

Sluga Fr. Anto Vladić Provincial

Gavranović¹²⁸, čije mišljenje slijedi i V. Popović¹²⁹, tvrdi, da je „franjevačko starješinstvo nastojalo jednom prigodom da *pravo protektorata nad katolicima u Bosni mjesto austrijskog preuzme francuski konzul u Sarajevu*“. To međutim nikako ne stoji. Ne postoje o tom službenom činu nikakvi akti niti u bečkom niti u pariškom Državnom arhivu (ministarstva vanjskih poslova). Gavranović ne zna reći, ni kojom bi to zgodom bilo. To je bilo moguće ili za provincijalata fra Andrije Kujundžića prigodom sukoba god. 1853. ili na početku Pašalićeva 1857. Sačuvana korespondencija, posebno već komentirani odgovor Kujundžića Atanaskoviću od 11. 8. 1853., takvu akciju ne samo da ne potvrđuje nego je naprotiv isključuje. Drugi incident, iz god. 1857., tiče se govora Kujundžića, koji tada već nije provincijal nego gvardijan u Kreševu, a ne provincijala Pašalića. Nije vjerojatno ni da je Kujundžić poduzimao bilo kakve korake u pravcu prenošenja protektorata s Austrije na Francusku, a da ih je i učinio, bila bi to tek njegova privatna akcija, za koju u tako krupnoj, međunarodnoj stvari nije imao nikakva ovlaštenja. A što o protektoratu Austrije nad bosanskim katolicima misli Pašalić, rekao nam je kasnije, prema Rössleru, u svom spomenutom pismu glede namjeravane bugarske misije, kojom bi „došlo do jačanja katoličanstva u slavensko-turskim zemljama i posebno bosanskih franjevaca, koji bi se po odgoju i zahvalnosti za primljena dobročinstva od strane c. k. vlade morali osjećati duboko obvezanim. Pomaganjem ovog nastojanja Austrija bi ne samo ispunila jednu svoju vjersku dužnost nego bi i proširivanjem svog prava protektorata nad katolicima dosegla jedno od najdjelotvornijih sredstava protiv izrađanja religiozno-ruskih nastojanja u politička...“¹³⁰

Jedini direktni navod, na koji bi se Gavranović¹³¹ mogao s pravom pozvati, što on i čini, bila bi izjava francuskog konzula Rupeau-a (on se zapravo zove Rousseau!) fra Grgi Martiću nakon njegova povratka na sarajevsku župu god. 1863., ukoliko bi ta izjava odgovarala stvarnosti. Imade i drugih fra Grginih tvrdnja u njegovim „Zapamćenjima“, napisanih u dubokoj starosti, koje su netočno donesene.¹³² Konzul je navodno tvrdio, kako je franjevačko starješinstvo „preko ondašnjeg konzula (Euarda Wietta) bilo poduzelo korake lišiti se protektorata austrijske vlade i dobiti Francusku (razumije se, za zaštitnika). I Vi ste tude po srijedi bili.“ Kako rekosmo, nema za to nikakva dokumentarnog dokaza. Osim toga Martić tu nije nikako „bio po srijedi“, jer bi se on protiv takvog nastojanja borio rukama i nogama. Konačno, izvjesno nezadovoljstvo i razgovori u konzulatu još nisu nikako „službeni koraci“.

Na upit konzula Rousseau-a odgovorilo mu je njegovo ministarstvo o tom problemu, kako Martić tvrdi, slijedeće: „Buduć da Austrija ima eksklu-

¹²⁸ GAVRANOVIĆ, *Uspostava red. Hierarhije*, 39.

¹²⁹ V. POPOVIĆ, *spom. dj.*, 121.

¹³⁰ *Konz. izvj. Sar.*, br. 21 Res. – 11. 9. 1859. (*Res.-Cons.-Acte* Sarajevo, 1850-1859, f. 1462).

¹³¹ GAVRANOVIĆ, *spom. dj.*, 40. – U svim konzularnim izvješćima god. 1863. nema o tome ni spomena.

¹³² N. pr. kod KREŠEVLJAKOVIĆA, *Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878*, 29.

zavno pravo protektorata supra cultum catholicum u Bosni po traktatima karlovačkog i požarevačkog mira, zato se Vi ne možete ispravno u to miješati. Međutim kadgod Vam ti dobri fratri pristupe moliti kaku potporu od Vas i od naše vlade, to ste im slobodni učiniti po smislu naše općenite protekcije katoličanstva u svem Orijentu.“

A franjevci, glasom svih sačuvanih dokumenata, nisu ništa drugo ni tražili, što je također austrijskom konzulu eventualno moglo biti neprijatno. Bogata i velikodušna *Francuska davala je daleko veće potpore* nego siromašna i nerijetko financijskim krizama pritisnuta Austrija. Wiett je svoje prve korake među bosanski kler popratio obilnim darovima. Radilo se o pomoći od 13.000 franaka, ali je od tog predao tek manji dio, 5000 Fr. provincijalu Kujundžiću i tajniku mu Karauli, a 3000 groša, nešto više od 600 Fr. novom provincijalu Nediću, i to po manje povoljnom kursu, o čemu izvješćuje Atanasković bečku vladu 3. 6. 1854. Po svoj prilici je Wiett postepeno isplatio i ostali dio poklonjene svote franjevcima, ali za to nemamo direktnog dokaza.

Primjer, kako je Francuska darivala, navodi nam grof Giorgi god. 1861.¹³³ u svom francuskom pismu grodu Rechbergu: francuska vlada dala je katoličkoj školi u Mostaru za tekuću godinu 20.000 franaka, a obvezuje se, da će i ubuduće pomagati ovu ustanovu znatnijim svotama. Tu je obavijest primio od ministra Thouvenela vršilac dužnosti konzula Moreau. I zato austrijski konzul Gjorgjić (Giorgi) ostaje uznemiren: „Kraj ovakve činjenice postaje svako umovanje dokono!“ Austrija ne može izdržati novčane konkurencije Francuske (čini nam se, da cijela bosanska biskupija nije dobila odjednom tolike pomoći kao samo ova katolička pučka škola). Austriji, po Gjorgjiću, ne preostaje ništa drugo nego da svojim intervencijama čini katoličkom kleru i narodu usluge kod turskih vlasti. Pojavili su se drugi „compétiteurs“, da istisnu carev zakoniti utjecaj na Bosnu i Hercegovinu. Treba odmah intervenirati kod Sadr'azama (velikog vezira), da se konačno uredi pitanje crkve u Tolisi, koja je već bila dobila dozvolu za gradnju, ali joj se neprestano stavljaju za preke.

Gjorgjićev savjet bio je jedno moguće rješenje. Nebrojene austrijske intervencije kod turskih vlasti vršene od strane konzula i konzularnih agenata pa sve tamo do poslanika (internuncija) u Carigradu na korist kršćanske raje i kršćanskih crkava teško bi se mogle novcem platiti. Često puta je pribavljanje dozvole za gradnju neke crkve stajalo više nego čitava njezina gradnja. U dramskoj „Plehanskoj aferi“ iz god. 1855. mogao je internuncij barun Prokesch samo jedno pisati: „Ja vidim samo jedan način, kako da se ublaži zakonska osuda na smrt (trojice franjevaca): platiti krvarinu.“¹³⁴ Tako je onda on i učinio, točnije posredovao.

¹³³ *Konz. izvj. Sar.*, br. 44 – 27- 9- 1861. – Francuska i dalje novčano pomaže. Jedno rusko izvješće iz Bosne, koje spominje austrijski poslanik Chotek iz Petrograda 22. 4. 1870. (GAVRANOVIĆ, *BiH*, br. 195) piše: „Ali nije samo Austrija aktivna u ovom pravcu. I Francuska se trudi oko širenja katolicizma u Bosni obilnim pripomoćima, podizanjem škola i bolnica.“

¹³⁴ *Res. Con. Acte Sar.*, 1850-1859, 311. 1856., f. 711.

Na kraju jednu riječ o onomu, koji je cijelo pitanje francuskog protektorata nad bosanskim katolicima bio uzvitlao, vicekonzulu Eduardu Wiettu.

Imao je potpuno pravo. Austrija nije mogla novcem konkurirati drugim velevlastima, pogotovo ne Francuskoj. Evo malo ilustracije. Kad je Franjo Josip u travnju i svibnju 1875. pohodio Dalmaciju, primio je u Dubrovniku Derviš-pašu i tursku delegaciju iz Sarajeva, a zatim i generalnog konzula Dr. Teodorovića. Car je podijelio odlikovanja turskim predstavnicima, a konzulu Teodoroviću ostavlja 1600 forinta „za crkve i škole“ u Bosni ne ograničujući se kod toga samo na katoličke. Od konzula je zatražio da mu predloži za odlikovanje one franjevce, koji su ga bili došli pozdraviti u Imotski.¹³⁵ Kolajne su imale nadomjestiti ono, što carska blagajna nije mogla dati.

Na kraju jednu riječ o onomu, koji je cijelo pitanje francuskog protektorata nad bosanskim katolicima bio i uzvitlao, vicekonzulu Eduardu Wiettu (ime mu austrijski konzuli gdjekada pišu i Viette ili Viett). Dok je njegova zemlja vodila hostilnu politiku prema Austriji, posebno dok je ona protiv nje i ratovala kao zaštitnica Piemonteza, dotle je Wiett vješto i neumorno pravio austrijskom konzulu nepriliku za neprilikom i priređivao na izazovan način proslave francuske pobjede nad Austrijom. Međutim se prilike mijenjaju, a s njima i Wiettovo držanje. Iz susjedne Hrvatske šire se po Krajini fantastični letci pod potpisom Napoleona III., kojim se narodi pozivaju na ustanak protiv Austrije i stvaranje nove neke države od Bosne, Vojne Krajine, Srbije i Crne Gore do Poljske s jednim bosanskim ili poljskim knezom na čelu.¹³⁶ Letci se dostavljaju ne samo pravoslavnim nego i muslimanskim prvacima među kojim i glasovitom buntovniku Aliji Kadiću u Bužim. Wiett intervenira kod turskih vlasti, niječe Napoleonov potpis (letci su očito talijansko maslo) i traži hvatanje njihovih širitelja. Odnosaji Wietta s austrijskim konzulatom već su posve normalni pa konzul grof Giorgi na odlasku Wietta za konzula u Skadar piše o njemu u Beč: „ésprit distingué et moderé“.¹³⁷

(Priredio: dr. Robert Jolić)

Napomena priređivača:

Dolazio sam u napast da Draganovićev tekst popratim i kritičkim opaskama, pa da i neke stvari ispravim, ali sam od toga odustao držeći da je ipak bolje objaviti samo izvorni tekst bez ikakvih zahvata na njemu. U tekstu je tako ostavljen čak i pravopis kakav je bio u Draganovićevo vrijeme (točnije, kakvim je on pisao). Ispravljene su samo očigledne tipkarske pogreške.

Prema svemu sudeći većina je tekstova nastala početkom 60-ih godina 20. stoljeća – iako se Draganović u najvećoj mjeri služi predratnom li-

¹³⁵ Konz. izvj. Sar., br. 24 – 7. 5. 1875.

¹³⁶ Pismo zapovijedajućeg generala Šokčevića iz Zagreba 27. 10. 1860., Res. Cons. Acte Sar., 1860-1863., f. 55-56. – Isto i od strane zapovjednika Vojne Krajine u Karlovcu gen. Palffy-a, 24. 11. 1860., br. 799, isti Res. Cons. Acte, f. 44.

¹³⁷ Konz. izvj. Sar. od 12. 7. 1865.

teraturom (zacijelo mu na Zapadu, gdje je tada živio, i nije bilo lako doći do poratne literature iz komunističke Jugoslavije). Sigurno je da bi i sam Draganović, kad bi sada radio na konačnom uobličavanju teksta i pripremi za tisak, neke stvari promijenio te ga dao na suvremenu lekturu. Kako njega međutim nema, sve je ostavljeno kako je ostalo iza njega, pa nije rađena niti uobičajena jezična lektura.

Draganović je neke dijelove teksta želio istaknuti pa ih je rukom podvukao isprekidanim crticama. Mi smo ovdje te dijelove teksta prepisali kosim slovima (*italic*) te na taj način pratili izvorni tekst.

Očito je da je Draganović u tisku želio podrubne bilješke (*fusnote*) označiti na poseban način, ali je u izvornom tekstu takav sustav uspio provesti samo u II. poglavlju. Upravo prema tome uzorku provedeno je citiranje u svim poglavljima. Mjestimice je bilo potrebno u autorovoj podrubnoj bilješci navod *Isto* zamijeniti punim podatkom o autoru ili djelu na koje se upućuje.

Ne mogu ipak odoliti a da ne upozorim na barem dvije-tri pogreške. Prvo, nakon preseljenja biskupa fra Rafe Barišića u Hercegovinu i njegova odreknuća od bosanskog apostolskog vikarijata (1846./47.), vikarijatom nije upravljao fra Blaž Josić, „provincijal... bez biskupskog karaktera“ (kako piše Draganović), nego fra Andrija Karačić, apostolski provikar, i to s biskupskim karakterom. O tome je Karačića obavijestio kard. Ph. Fransoni-us, prefekt Propagande, 24. rujna 1847. Karačić je službu provikara obnašao dok 1854. apostolskim vikarom nije imenovan fra Marijan Šunjić (usp. Jako BALTIĆ, *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vrimenta u Bosni, Sarajevo-Zagreb*, 2003., 203, 211, 250-253; usput, Baltić opisuje mnoge događaje o kojima piše i Draganović, ali je očigledno da njemu Baltićev ljetopis nije bio poznat).

Drugo, na dva mjesta Draganović, kada je riječ o uspostavi crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini (1881.) navodi i mostarsko-duvanjskog biskupa (fra Paškala Buconjića), koji je istom prilikom imenovan i trajnim upraviteljem Trebinjske biskupije. To međutim nije točno: mostarsko-duvanjskom biskupu uprava Trebinjske biskupije povjerena je tek 9 godina kasnije (1890.), a dotada je navedenom biskupijom upravljao dubrovački biskup (od 1839. god., kad je papa biskupiju povjerio na upravu dubrovačkom biskupu; dotada je imala vlastitog biskupa ili kapitularnog vikara) (usp. *Tisuću godina Trebinjske biskupije*, prir. Ivica Puljić, Sarajevo, 1988.).

Govoreći o „izlasku iz getta“ Draganović argumentira da je biskup (apostolski vikar) u Bosni sve do sredine 19. stoljeća bio u pozadini te da stvarno nije predstavljao katolike pred turskim vlastima. Ipak, tu ulogu predstavnika nije vršio niti provincijal, kako misli Draganović, nego zapravo gvardijani triju preostalih samostana u Bosni. Barem bi se takav zaključak mogao donijeti na temelju brojnih izvještaja iz ljetopisâ bosanskih franjevaca, kao i na temelju drugih izvora (usp. Andrija ZIRDUM, *Filip Lastrić – Očevac 1700 – 1783*, Zagreb, 1982., 27, bilješka 62). Također Zirdum ispravno primjećuje da su već s nastupom apostolskog vikara fra Marka Dobretića i njegovim slanjem pisma carici Mariji Tereziji za zaštitu bosanskih katolika (oko 1775.)

„apostolski vikari prestali biti tek obični franjevci s biskupskom čašću“ (usp. Andrija ZIRDUM, *Filip Lastrić – Očevac 1700 – 1783.*, Zagreb, 1982., 34) te pomalo počeli postajati predstavnici katolika i pred turskim i drugim (kršćanskim) vlastima.

Draganović spominje i izvještaj Urbana Cerrija, tajnika Kongregacije de Propaganda Fide, iz 1680. god. Čini se da je taj izvještaj o provinciji Bosni Srebrenoj bio u velikoj mjeri napuhan i netočan (usp. Jerko MIHALJEVIĆ, *Hercegovački slučaj u svjetlu dokumenata*, Humac, 1976., 14-23).

Dakako da bi se o Draganovićevim gore donesenim člancima moglo pisati još puno opširnije i izraziti sumnju i u još neke njegove navode i zaključke, ali to prepuštamo onima koji će i sami pisati tekstove o navedenim temama. Cilj nam je bio izvući iz zaborava trud i djelo vrsnoga povjesničara, koji se osobito potrudio prebrati brojne dokumente, osobito u bečkom državnom arhivu i prezentirati sliku otomanske Bosne (i Hercegovine) u posljednjim desetljećima turske vlasti na tome prostoru.

Manje poznate riječi

apostazija (*grč.*) – otpad (od vjere)

apostolski vikar (*grč.-lat.*) – biskup u misijskim krajevima (kakva je bila Bosna u otomansko vrijeme); vikar se redi međutim na titulu neke utrnute biskupije, a ne grada ili područja u kojem obnaša biskupsku službu

apostolski vikarijat – „biskupija“ u misijskim krajevima

armada (*španj.*) – vojska, oružana sila

Asiški Patrijarh – sv. Franjo Asiški (1181./82.-1226.), utemeljitelj Franjevačkog reda

beatifikacija (*lat.*) – proglašenje nekoga blaženim (ili svetim)

binjiš (*tur.*) – grimizni ogrtač

bolesnik na Bosporu – naziv za Otomansko Carstvo u 19. st., kada je bilo samo sjena nekoć moćnoga carstva i kada je postojalo samo još zahvaljujući nekim zapadnim silama, kojima nije bilo u interesu da nestane s karte svijeta

bujruntija (*tur.*) – pismena zapovijed pašina ili valijina

c. k. – (skraćeno) carsko-kraljevska (misli se na austrijsku habsburšku vladu ili druge ustanove)

čibuk (*tur.*) – cijev lule, kamiš, lula s dugom cijevi

dragoman (*grč.-ar.*) – službeni tumač u konzulatima na Istoku

đauri (kauri) (*ar.*) – nevjernici (muslimanski naziv za kršćane)

ekvipaža (*franc.*) – opremanje potrepštinama, snabdjevanje svim potrebnim

eparhija (*grč.*) – biskupija (u pravoslavnim Crkvama)

ezan (učiti ezan) (*ar.*) – pozivati vjernike na molitvu (s minareta)

fanarioti – Grci iz Fanara, carigradske četvrti; ovdje: pravoslavni biskupi, rodom Grci, koji su do visokih crkvenih službi dolazili miteći turske vlasti te ih obnašali i u Bosni

- feljbaba (feldvebl) (*njem.*) – dočasnik u austrijskoj vojsci
ferman (*perz.*) – pismena zapovijed turskog cara (sultana)
Galata – četvrt Carigrada, na Zlatnom rogu, u kojoj su živjeli kršćani
halifa (kalif) (*ar.*) – naslov duhovnog poglavara muslimana, koji se smatra nasljednikom Muhameda
harač (*tur.*) – glavarina (porez koji se naplaćuje od muške glave; u Otoman-skom Carstvu od kršćana)
hijerarh (*grč.*) – vrhovni svećenik; ovdje: (pravoslavni) biskup
isusovci – katolički crkveni red koji je utemeljio Ignacije Loyola 1540. god.
kadija (*ar.*) – sudac
kajmakam (*tur.*) – namjesnik (zamjenik vezira); sreski načelnik; u turskoj vojsci: pukovnik
kasaba (*tur.*) – gradić; varošica
Koran, Kuran – muslimanska sveta knjiga; učiti Koran – moliti iz Kurana, čitati Kuran
kvitiranje (*lat.*) – potvrda primitka novca (ovdje: prilikom napuštanja vojne službe)
lazaristi – katolička kongregacija koju je osnovao sv. Vinko Paulski u Parizu (samostan Saint-Lazare) 1625. god.
mazbat/a (*ar.*) – zapisnik ili protokol koji sadržava neki zaključak, pismeno izvješće opširnog sadržaja
medžlis (*ar.*) – vijeće, savjet, odbor; ulema-medžlis – glavno državno vijeće (u Sarajevu) na čelu s vezirom, u kojem su u 19. st. osim muslimanskih prvaka sjedili i predstavnici kršćana
milet (*ar.*) – narod, nacija; zapravo: „religija“
mirski kler (*rus.*) – svjetovno, biskupijsko svećenstvo u pravoslavnoj Crkvi, za razliku od redovništva (*rus.* mir – svijet)
muhadžir (*ar.*) – izbjeglica, emigrant; iseljenik
mujezin (*ar.*) – džamijski službenik koji na minaretu „uči ezan“, poziva na molitvu
mula (*ar.*) – učen čovjek; ovdje: kadija u većim gradovima
mušir (*ar.*) – maršal (najviši vojni čin)
Porta – v. Visoka Porta
prelat (*lat.*) – naziv visokog crkvenog dostojanstvenika; biskup
prior (*lat.*) – poglavar samostana nekih redova
Propaganda – skraćeno za: Congregatio de Propaganda Fide (u nas se prevodi kao: Kongregacija za širenje vjere), vatikanska kongregacija nadležna za misijske zemlje (kakva je bila i Bosna i Hercegovina pod turskom vlašću)
prozelitizam (*grč.*) – snubljenje nekoga da prihvati neku drugu vjeru (prozelit – novoobraćenik na neku vjeru)
redodržava – (franjevačka) provincija, područje kojim upravlja provincijal
redodržavnik – (franjevački) provincijal, poglavar franjevačke zajednice na nekom području (primjerice u Bosni)
renegat (*lat.*) – čovjek koji je promijenio svoje uvjerenje i prešao u protivni

- tabor; odmetnik, otpadnik
senzal (*ar.*) – mešetar, burzovni posrednik
serasker (*perz.-ar.*) – glavni vrhovni komandant (u ratu zapovjednik cjelokupne turske vojske)
sevap (*ar.*) – dobro djelo koje zaslužuje Božju nagradu
stipulacija (*lat.*) – pogodba, ugovor
sunet, sunećenje (*ar.*) – obrezivanje (vjerski obred inicijacije kod muslimana)
suniti (*ar.*) – pretežna većina muslimana (za razliku od šijita)
telal (*ar.*) – javni objavljivač, dobošar, izvikivač novosti na ulici
trapisti – crkveni red koji je osnovan 1663.; nastali su reformiranjem cistercita koji su pak nastali reformom benediktinskoga reda; u Bosni najpoznatiji po samostanu Marija Zvijezda u Banja Luci; proizvode u svijetu poznati sir „trapist“; imaju zavjet šutnje
valija (*ar.*) – sultanov namjesnik, upravitelj vilajeta, guverner jedne pokrajine (primjerice Bosne) u Otomanskom Carstvu (isto što i vezir)
Vaseljenski patrijarhat – pravoslavni patrijarhat sa sjedištem u Carigradu, koji ima prvenstvo časti ispred svih (nacionalnih) pravoslavnih patrijarhata ili Crkava
veliki vezir (*ar.*) – prvi ministar u Otomanskom Carstvu, premijer, predsjednik Vlade (Visoke Porte)
vezir (*ar.*) – ministar, guverner jedne pokrajine, upravitelj vilajeta (isto što i valija)
vilajet (*ar.*) – pokrajina, provincija u Otomanskom Carstvu, područje kojim upravlja valija
Visoka Porta – vlada Otomanskog Carstva (na čelu koje je veliki vezir)
vladika – pravoslavni episkop, biskup
zakon – ponekad u značenju i: vjera